

**АКАДЕМИЯИ ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТИИ НАЗДИ
ПРЕЗИДЕНТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

Бо ҳуқуқи дастнавис

ВБД: 314.7, 314.74, 314.748

МИРЗОЕВА МЕҲРУБОНУ УМАРОВНА

**МУҲОЧИРАТИ МЕҲНАТӢ ВА НАҚШИ ИНТИҚОЛИ МАБЛАҒҲОИ
МУҲОЧИРОН ДАР РУШДИ ИҼТИМОИЮ ИҼТИСОДИИ
ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

ДИССЕРТАЦИЯ

барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои иҼтисодӣ аз
рӯйи ихтисоси 08.00.11 - ИҼтисодиёти нуфус ва
демография (илмҳои иҼтисодӣ)

Роҳбари илмӣ:

номзади илмҳои иҼтисодӣ
Бобоев Анвар Абдуллоевич

ДУШАНБЕ - 2023

МУНДАРИЧА	Саҳ.
НОМГҮИ ИХТИСОРАҲО ВА АЛОМАТҲОИ ШАРТӢ.....	3.
МУҚАДДИМА.....	4.
БОБИ 1. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАҲКИҚИ МАСЬАЛАҲОИ МУҲОЧИРАТ ВА НАҚШИ МАБЛАҒҲОИ ИНТИҚОЛШУДАИ МУҲОЧИРОН ДАР РУШДИ ИЧТИМОИЮ ИҚТИСОДӢ.....	17.
1.1. Моҳияти равандҳои муҳочират ва аҳамияти маблағҳои интиқолшудаи муҳочирон дар рушди иҷтимоию иқтисодии мамлакат.....	17.
1.2. Сабабҳои асосии афзоиши ҷараёни муҳочирати меҳнатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	34.
1.3. Таҷрибаи пешқадами байналхалқӣ дар самти муҳочират ва истифодаи самараноки маблағҳои муҳочирон дар рушди иҷтимоию иқтисодии кишвар.....	50.
БОБИ 2. ТАҲЛИЛИ ВАЗӢИ МУОСИРИ МУҲОЧИРАТИ МЕҲНАТӢ ВА АҲАМИЯТИ ОН ДАР РУШДИ ИҶТИМОИЮ ИҚТИСОДӢ.....	65.
2.1. Таҳлили вазъи муҳочирати меҳнатӣ ва истифодаи самараноки маблағҳои муҳочирон дар раванди рушд.....	65.
2.2. Таъсири пандемияи (covid-19) ба ҷараёни муҳочират ва интиқоли пулии муҳочирони меҳнатӣ.....	83.
2.3. Муҳочирати меҳнатии берунаи занон ва нақши оилаҳои муҳочирон дар рушди мамлакат.....	97.
БОБИ 3. УСУЛҲО ВА РОҲҲОИ САМАРАНОКИ ҶАЛЬ НАМУДАНИ МАБЛАҒҲОИ МУҲОЧИРОНИ МЕҲНАТӢ ДАР РУШДИ ИҶТИМОИЮ ИҚТИСОДӢ.....	114.
3.1. Усулҳо, механизм ва тартиби воридот ва содироти маблағҳои муҳочирони меҳнатӣ тавассути хизматрасониҳои бонкӣ.....	114.
3.2. Масъалаҳои баргаштани муҳочирони меҳнатӣ ва тадбирҳои давлатӣ оид ба ҷалби муҳочирон дар рушди иҷтимоию иқтисодӣ.....	129.
3.3. Тавсияҳо оид ба самаранок истифода бурдани равандҳои муҳочират ва маблағҳои муҳочирони меҳнатӣ дар рушди иқтисодию иҷтимоии мамлакат.....	145.
ХУЛОСА.....	159.
ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҲО.....	161.
РӮЙХАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА.....	164.
ИНТИШОРОТ АЗ РӮЙИ МАВЗУИ ДИССЕРТАЦИЯ.....	174.
ФЕҲРИСТИ ТАСВИРҲО.....	176.

НОМГҮИ ИХТИСОРАҲО ВА АЛОМАТҲОИ ШАРТӢ:

КОА - Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

АИДНПЧТ - Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

ИДМ - Иттиҳоди давлатҳои мустақил.

ИМА - Иёлоти Муттаҳидаи Амрико.

ШМА - Штатҳои Муттаҳидаи Амрико.

ВМКБ - Вилояти Муҳтори Кӯҳистони Бадаҳшон.

ММД - Маҷмуи маҳсулоти дохилӣ.

СММ - Созмони Милали Муттаҳид.

ҲҶТ - Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон.

БДА - Бонки давлатии амонатгузорӣ.

ҶТ - Ҷумҳурии Тоҷикистон.

ҶДММ - Ҷамъияти дорои масъулияташ маҳдуд.

ҶСК - Ҷамъияти саҳомии кушода.

ЕАЭС - Иттиҳоди иқтисодии Авруосиё.

НТҶ - Ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ.

ТАҚҲ - Ташкилоти амонатии қарзии хурд.

ҶСП - Ҷамъияти саҳомии пушида.

БМТ - Бонки миллии Тоҷикистон.

QR - Рамзи ҷавоби зуд.

% - фоиз.

№ - рақам.

ад. - адад.

ҳаз. - ҳазор.

млн. - миллион.

млрд. - миллиард.

т. - тонна.

с. - соат.

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқикот. Масъалаҳои муҳочирати меҳнатӣ ва нақши интиқоли маблағҳои муҳочирон дар рушди иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон тайи солҳои охир мавзуи баҳсталаб дар байни олимон ва коршиносони ватанӣ ба ҳисоб меравад, гарчанде олимону коршиносони хориҷӣ ва созмону институтҳои бонуфузи байналхалқӣ аз қабили Созмони Милали Муттаҳид, Ташкилоти байналхалқӣ оид ба муҳочират, Ташкилоти байналхалқии меҳнат, Бонки умумиҷаҳонӣ, Бонки рушди Осиё ва дигарон нисбати масъалаи мазкур баҳсу мунозира ва эродҳои зиёд надоранд.

Сиёсати муосири давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти муҳочирати меҳнатӣ пеш аз ҳама ба бартараф намудани муҳочирати ғайрирасмӣ дар асоси ташкили заминаҳои ҳуқуқӣ барои танзими ҷараёни муҳочират ва таъмин намудани ҳифзи ҳуқуқу манфиатҳои муҳочирон равона шудааст. Инчунин, якҷоя бо давлатҳои қабулкунандай муҳочирони меҳнатӣ ташкили низоми ҳамоҳангии муҳочирати меҳнатӣ, ки ҳаҷман нисбат ба дигар намудҳои муҳочирати аҳолӣ хеле бузург мебошад, яке аз вазифаҳои асосӣ ба ҳисоб меравад. Ҳамзамон қайд кардан ба маврид аст, ки дар санадҳои мөъёрию ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷумла дар Консепсияи муҳочирати меҳнатии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳориҷа чиҳати ҳалли масъалаҳои муҳочирати меҳнатӣ ва таъмин намудани ҳифзи ҳуқуқу манфиатҳои муҳочирон мақсадҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва стратегии давлатӣ муайян карда шудаанд¹ ва ин сиёсати пешгирифтai мамлакатро дар самти муҳочират тасдиқ менамояд.

Таҷрибаи байналхалқӣ нишон медиҳад, ки муҳочирати меҳнатӣ дар раванди рушди иҷтимоию иқтисодии ҳам кишварҳои қабулкунанда ва ҳам кишварҳои интиқолдиҳандаи муҳочирон нақши бузург дорад.

---

¹ Консепсияи муҳочирати меҳнатии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳориҷа, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 9 июни соли 2001 тасдиқ карда шудааст.

Аммо, баъзе аз мунаққидон бар он ақидаанд, ки мухочирати меҳнатӣ дар рушди давлатҳо на он қадар манфиатбахш буда, бештар аз камбудию норасоиҳо иборат мебошад.

Ин гуна фикру ақидаҳо аз нуқтаи назари муаллиф комилан нодуруст ҳисобида мешавад, зеро он бархилоғи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Консепсияю Стратегияҳо дар самти мухочирати меҳнатӣ мебошад, ки аз тарафи Ҳукумати мамлакат қабул гардидаанд. Вобаста ба ин, мо қӯшиш намудем, ки масъалаи мазкурро мавриди омӯзиш қарор дихем ва ҷиҳатҳои мусбии мухочиратро дар рушди иқтисодию иҷтимоии қишварҳо бо дарназардошти таҷрибаи миллию байналхалқӣ дарҷ намоем, гарчанде дар ҷараёни мухочирати меҳнатӣ ҷиҳатҳои манғӣ низ ҷой доранд ва доир ба пешгирии он мақомотҳои давлатии даҳлдори ҷумҳурияйӣ ҷорабиниҳои заруриро ба анҷом мерасонанд.

Маблағҳои интиқолшудаи мухочирон ба ватани аҷдодиашон дар баланд гардидани сатҳи зиндагӣ ва қобилияти пардохтпазирии оилаҳо, паст кардани сатҳи камбизоатии аҳолӣ дар ҷомеа, нигоҳдории қурби асьори миллӣ, мӯътадил гардонидани шиддати бозори меҳнат дар доҳили мамлакат, таракқиёти қишвар ва фароҳам овардани шароити мусоиди иқтисодию иҷтимоӣ ва сиёсӣ нақши арзанда дорад. Аз ин лиҳоз, бисёр қишварҳои хориҷи дуру наздик афзалиятнокии самти мазкурро қайд намуда, қӯшиш менамоянд раванди мухочиратро бо роҳи татбиқи сиёсати мақсаднок ва самараноки мухочиратӣ, дар рушди иқтисодию иҷтимоӣ ва инноватсионӣ истифода баранд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон низ имконият дорад иқтидори ҷараёни мухочиратро бо роҳи ҷорӣ кардани усулҳои мусоири ҳавасмандии мухочирон барои ҷалби маблағ ва сармояҳои онҳо дар рушди устувори иҷтимоию иқтисодии мамлакат истифода барад. Барои расидан ба ин мақсадҳо, фароҳам овардани заминаи ҳуқуқӣ ва шароити хуби сармоягузорӣ лозим аст, ки чунин омилҳо рушди қишварро таъмин менамоянд.

Дараҷаи таҳқиқи мавзуи илмӣ. Асосҳои назариявии масъалаҳои муҳочирати аҳолӣ ва ивазшавии шаклу хусусиятҳои он, интиқоли маблағҳои муҳочирони меҳнатӣ ва таъсири он ба иқтисодиёти мамлакат, инчунин истифодаи самараноки маблағҳои муҳочирон дар раванди рушди иқтисодию иҷтимоӣ ва инноватсионии давлатҳои қабулкунанда ва интиқолдиҳандаи муҳочирон дар корҳои илмии олимони шинохтаи ватаний ва хориҷӣ инъикос ёфтаанд.

Саҳми арзандай худро дар таҳқиқи масъалаҳои муҳими назария ва амалияи ҷараёни муҳочират чунин олимони шинохтаи хориҷӣ гузоштаанд, ба монанди Воробёва О.Д., Васильева Л.А., Заславская Т.И., Ивахнюк И.В., Иванова А.Е., Ионтсев В.А., Кейнс М., Мукомель В.И., Мизес Л., Равенштейн Е., Рибаковский Л.Л., Рязанцев С.В., Саймон Г., Садовская Е.Ю., Перручоуд Р., Памбу-Чивунда Г., Письменная Е.Е., Топилин А.В., Тоҷкий Н.Н., Хорев Б.С., Шевцова Е.В., Хорев Б.С., Юдина Т.Н. ва дигарон.

Таҳқиқи масъалаҳои ҷараёни муҳочирати аҳолӣ дар таҳқиқотҳои колективҳои илмӣ ва асарҳои олимони иқтисодшиноси Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар кишварҳои Осиёи Марказӣ ба мисли Азимов А.Ҷ. Бобоҷонов Р.М., Бобоев А.А., Исломов С.И., Исломов Ф.С., Қойчуев Т.К., Қузнецова А., Қандиёрова Д.О., Максакова Л.П., Маҳмадбеков М.Ш., Раҳимов Р.К., Султонов З.С., Сайдмуродов Л.Ҳ., Улмасов Р.У., Умаров Ҳ.Ү., Усмонова Т.Ҷ., Ҷӯразода Т., ва дигарон инъикоси худро ёфтаанд.

Дар корҳои илмии олимони дар боло зикргардида нисбати омӯзиши назарияи умумии равандҳои муҳочирати аҳолӣ, моҳияти муҳочирати меҳнатӣ ва аҳамияти он дар рушди иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва демографии мамлакат диққати муҳим дода мешавад. Дар баробари ин, масъалаҳо оид ба баҳодиҳии вазъи иҷтимоию иқтисодии давлатҳои қабулкунанда ва интиқолдиҳандаи муҳочирон, ки аз таъсири соҳаи муҳочирати меҳнатӣ ва маблағҳои интиқолдодаи муҳочирон дар рушди

мамлакат вобастагӣ доранд, инчунин самаранокии муҳоҷират барои рушди давлатҳо ва худи муҳоҷирон бояд доимо мавриди таҳлил ва омӯзиш қарор дода шаванд.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо (лоиҳаҳо), мавзӯъҳои илмӣ. Мавзӯи диссертационӣ дар асоси қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 сентябри соли 2020, №503 “Дар бораи самтҳои афзалиятноки таҳқиқоти илмӣ ва илмию техникӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025”, Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, Консепсияи рушди шуғли пурмаҳсул дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2040, лоиҳаи илмӣ-таҳқиқотии Институти иқтисодиёт ва демографияи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон дар мавзуи “Муҳоҷирати аҳолӣ ва рушди устувори Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити ҷаҳонишавӣ” (мӯҳлати иҷрои лоиҳа: солҳои 2015-2019), инчунин дигар санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ омода гардидааст.

ТАВСИФИ ҮМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқоти диссертационӣ аз омӯзиши вазъи муосири муҳоҷирати меҳнатӣ ва нақши маблағҳои муҳоҷирон дар рушди иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин омода намудани тавсияҳо оид ба татбиқи амалии натиҷаҳои таҳқиқот иборат мебошад.

Вазифаҳои таҳқиқот. Барои ноил шудан ба мақсади гузошташуда дар диссертасия иҷрои вазифаҳои зерин ба нақша гирифта шуда, ҳалли ҳудро ёфтаанд:

1. Омӯзиши асосҳои назариявии ҷараёни муҳоҷирати меҳнатӣ дар давраи муосир кор карда баромадани усулҳо, механизм ва тартиби воридот ва содироти маблағҳои интиқолшуда бо дарназардошти фарқияти ҳисоби бонкии маблағҳои шахсони ҳуқуқӣ (соҳибкорон) ва шахсони воқеӣ (муҳоҷирон).

2. Гузаронидани таҳқиқоти сотсиологӣ бо иштироки муҳоҷирони меҳнатӣ ва асоснок намудани масъала оид ба нақши маблағҳои

интиқолшудаи муҳоҷирон дар рушди хонаводаҳо ва вазъи иҷтимоию иқтисодии мамлакат.

3. Омӯзиши таҷрибаи байналхалқӣ оид ба истифодаи ҷараёни муҳоҷират дар раванди рушд;

4. Таҳлили вазъи муосири муҳоҷирati меҳнатӣ ва аҳамияти интиқоли маблағҳои муҳоҷирон дар рушди иҷтимоию иқтисодии мамлакат;

5. Омӯзиши масъала оид ба таъсири пандемияи COVID-19 ба ҷараёни муҳоҷирat ва интиқоли пулии муҳоҷironи меҳнатӣ;

6. Таҳқиқи муҳоҷirati меҳнатии берунаи занон ва нақши оилаҳои муҳоҷiron dар равандi rушd;

Объекти таҳқиқот равандҳои муҳоҷirati меҳнатӣ ва интиқоли маблағҳои муҳоҷiron dар давраи муосир.

Мавзӯи (предмети) таҳқиқот истифодаи самараноки маблағҳои интиқолшудаи муҳоҷironi меҳнатӣ dар rушdi иҷtимoиyo иқtисodии mamlakat.

Фарзияи таҳқиқот az он иборат аст, ки дар ҳолати татbiқi сиёsatи мақсаднок ва самараноки давлатӣ dар samti муҳоҷirati меҳнатӣ, масъalaҳo oид ба танzimi равандҳои муҳоҷirat, taъmin намудani ҳifzi ҳуқуқу манfiyatҳoи муҳoҷironi меҳnatӣ dар horiҷi kishvar, ҳamkorixҳoи baiñiidoravӣ va baiñidavlatӣ, inchunin digar masъalaҳoи ruzmarrpa ҳalli hudo то daraqe pайдo mekunand. Vobasta ба in va bo darnazardošti bextar gardidani vazъi muҳoҷironi mehnati kiшvaramон dар horiҷa, ҳacми intiqoli mablaғҳo ба Toqikiston ziёd gardida, naқshi on dар rушdi ustuvori iҷtimoиyo iқtisodии mamlakat baland megarداد.

Асосҳои назариявии таҳқиқotro korҳoи ilmии olimoni shinoxtai vatanisu horiҷi, kи ба omӯziши равандҳои muҳoҷiratӣ bakhshida shudaand, inchunin natichaҳoи taҳқiқotu ҳucchatҳoи rasmiи tashkilotu idoraҳoи давлатӣ, baiñalxalқӣ va bakhshi ҷamъiyati tashkil medixand.

Асосҳои методологии таҳқиқотро муқаррароти бунёдии олимони соҳаи иқтисодиёт дар бораи назарияи идоракунӣ ва танзими равандҳои муҳочират дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкил медиҳад. Дар таҳия кардани диссертатсия методҳои гуногуни ҷамъоварӣ, таҳлил, муқоиса бо дарназардошти давраҳои муҳочират, ҷамъбасти маводи коркардшуда, омӯзиши нишондиҳандаҳои сифатию миқдорӣ тавассути пурсиши сотсиологӣ, методи интихоби маълумот ва таъмини мувофиқатии маълумотҳои оморӣ, ки дар таҳқиқотҳои иқтисодӣ муҳим мебошанд, истифода карда шудаанд. Ба сифати таҳқурсии таҷрибавӣ (эмпирикӣ) қонунгузории миллӣ ва санадҳои меъёрию ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон омӯхта шуданд. Ҳолоса ва пешниҳоди таҳқиқот ба ташаккули асосҳои илмӣ ва методологии рушд ва такмили механизмҳои байниндоравиу байнидавлатӣ ҷиҳати самаранок истифода бурдани маблағҳои интиқолшудаи муҳочирон дар рушди иҷтимоиу иқтисодии мамлакат, мусоидат ҳоҳад кард.

Сарчашмаи маълумот - барои ошкор намудани мақсадҳои асосӣ баромадҳо ва маърӯзаҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, асарҳои олимони Тоҷикистон, Қонунҳои миллӣ ва Консепсияю Стратегияҳо дар самти муҳочират, маводҳои Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, маълумоти Ҳадамоти муҳочирати Ҷумҳурии Тоҷикистон, пажӯҳишгоҳҳои илмӣ-таҳқиқотӣ, инчунин аз захираҳои кушодаи электронии сомонаҳои интернетӣ истифода шуда буданд.

Пойгоҳи таҳқиқот. Муқаррароти ба дифоъ пешниҳодшаванд, боэътимодии ҳолосаҳо ва тавсияҳоро, ки ҳангоми омодагии таҳқиқоти диссертационӣ дар кафедраи идоракуни молияи давлатии Академияи идоракуни давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон иҷро карда шудааст, ташкил медиҳад.

Навғониҳои диссертатсия бо дарназардошти натиҷаҳои ба даст омада чунин инъикос ёфтаанд:

1. Асосҳои назариявии ҷараёни муҳочирати меҳнатӣ дар давраи муосир таҳқиқ гардида инчунин усулҳо, механизм ва тартиби воридот ва содироти маблағҳои интиқолшуда бо дарназардошти фарқияти ҳисоби бонкии маблағҳои шахсони ҳуқуқӣ (соҳибкорон) ва шахсони воқеӣ (муҳочирон) кор карда баромада шуданд.

2. Таҳқиқоти сотсиологӣ воқеияти масъаларо оид ба нақши маблағҳои интиқолшудаи муҳочирон дар беҳтар гардидани некуаҳволии хонаводаҳо ва рушди устувори мамлакат асоснок намуд.

3. Таҷрибаи байналхалқии кишварҳои муваффақ дар самти муҳочират ва татбиқи амалии он дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди омӯзиш қарор дода шуданд.

4. Вазъи муосири муҳочирати меҳнатӣ ва аҳамияти интиқоли маблағҳои муҳочирони меҳнатӣ дар рушди иҷтимоию иқтисодии мамлакат тавассути гузаронидани пурсиши сотсиологӣ дар минтаҳаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлил гардиданд.

5. Ҳолати пахншавии пандемияи коронавирус дар миқёси ҷаҳон ва Тоҷикистон ва таъсири он ба ҷараёни муҳочирати байналхалқӣ ва интиқоли пулии муҳочирон омӯхта баромада шуд.

6. Масъала оид ба муҳочирати меҳнатии берунаи занон ва нақши оилаҳои муҳочирон дар раванди рушд ва беҳтар гардидани вазъи иҷтимоию иқтисодии мамлакат таҳқиқ гардид.

Нуқтаҳои асосии ба ҳимоя пешниҳодшаванда ҷунин мебошанд:

1. Асосҳои назариявии ҷараёни муҳочирати меҳнатӣ дар давраи муосир омӯхта шуда, усулҳо, механизм ва тартиби воридот ва содироти маблағҳои интиқолшуда бо дарназардошти фарқияти ҳисоби бонкии маблағҳои шахсони ҳуқуқӣ (соҳибкорон) ва шахсони воқеӣ (муҳочирон) таҳқиқ карда шуданд. Асоснок гардид, ки ҷараёни муҳочирати меҳнатӣ дар дунё ва дар Тоҷикистон низ ба шакли ҷаҳонишавӣ мубаддал гаштааст ва ин раванд сол ба сол афзоишёбанда мебошад. Дар асоси омӯзиши асарҳои олимони ватанию ҳориҷӣ маълум гардид, ки дар

Тоҷикистон якчанд намуди муҳоҷират вуҷуд дорад ва тибқи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳоҷирati меҳнатии беруна бештар ҷиҳати рушди иҷтимоию иқтисодии мамлакат афзалият дорад ва ҳаҷман низ аз дигар намудҳои муҳоҷирat бузург мебошад. Исбот гардид, ки маблағҳои интиқолшудаи муҳоҷирон ҳамчун шахси воқеъӣ ва соҳибкорон ҳамчун шахси ҳукуқӣ дар суратҳисоби алоҳида амалӣ карда мешаванд ва ин ду суратҳисоби бонкӣ ба яқдигар тааллуқ надоранд. Омӯзиши масъалаи мазкур воқеияти фаъолияти бонкиро оид ба интиқоли маблағҳои муҳоҷирон муайян намуд.

2. Тавассути гузаронидани таҳқиқоти сотсиологӣ аз моҳи ноябрி соли 2020 то моҳи феврали соли 2021 дар вилоятҳои Ҳатлону Суғд бо иштироки муҳоҷирони меҳнатии ба ватан баргашта асоснок карда шуд, ки нақши маблағҳои интиқолшудаи муҳоҷирон дар рушди хонаводаҳо ва паст кардани сатҳи камбизоатии аҳолӣ, инчунин барои рушди иҷтимоию иқтисодии мамлакат ниҳоят қалон аст. Бо сабаби он, ки пурсиши сотсиологӣ дар давраи паҳншавии босуръати бемории сироятқунандаи «коронавирус» гузаронида шуда буд, қисми зиёди пурсидашудагон (49,11%) маблағҳои интиқолшудаи муҳоҷирони меҳнатиро барои ҳӯроқа сарф мекарданд, барои кишту кор 24,91%, ҳариди хона 8,58%, тӯю маъракаҳои оилавӣ 7,95%, пардохти таҳсили фарзандон 6,65%, барои муолиҷа 3,5%, ҳариди замин 3,48%. Ин гуна истифода бурдани маблағҳои муҳоҷирон бевосита барои рушди иҷтимоию иқтисодии хонаводаҳо ва ҷомеаи Тоҷикистон таъсири мусбӣ мерасонад.

3. Таҷрибаи байналхалқӣ оид ба татбиқи сиёсати мақсаднок ва самаранок дар самти муҳоҷирati меҳнатӣ ва оқилона истифода бурдани маблағҳои гузаронидашудаи муҳоҷирон дар рушди иҷтимоию иқтисодии кишварҳои қабулкунанда ва интиқолдиҳандай муҳоҷирон омӯхта шуд. Барои Тоҷикистон истифода бурдани таҷрибаи кишварҳои бомуваффақ дар самти муҳоҷирat ба монанди: ШМА, Федератсияи Россия, Олмон, Туркия, Сингапур, Ҳиндустон, Филиппин ва дигарҳо, ба мақсад мувоғиқ аст.

4. Вазъи мусири муҳочирати меҳнатӣ ва аҳамияти интиқоли маблағҳои муҳочирон дар рушди иҷтимоию иқтисодии мамлакат мавриди таҳқиқ қарор дода шуд. Раванди муҳочирати меҳнатии беруна барои шаҳрвандони кишварамон мисли дигар давлатҳо хусусияти ҷаҳонишавӣ гирифтааст. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки муҳочирон дар хориҷа ба мушкиниҳои зиёд дучор мегарданд ва ба ҳифзи иҷтимоию ҳукуқӣ ниёз доранд. Барои ҳалли душвориҳои мавҷудбуда, такмили қонунгузории миллӣ ва рушди ҳамкориҳои байниидоравиу мавҷудбуда дар ҷаҳони Ҳарбӣ ҷадидӣ ҷойгузанд. Асоснок карда шуд, ки таносуби интиқоли маблағҳои муҳочирон нисбат ба ММД хеле баланд аст ва солҳои 2013-2014 он ба 53,2 ва 42,2% расида буд. Солҳои минбаъда ин нишондиҳанд то 30-35% пасттар гардид, вале бо дарназардошти мушкиниҳои мавҷудбуда дар бозори меҳнати доҳили ҷаҳони Ҳарбӣ ҷадидӣ ҷойгузанд. Асоснок карда шуд, ки шиддат ба муҳочирати меҳнатии беруна давом ҳоҳад ёфт ва маблағҳои интиқолшудаи муҳочирони меҳнатӣ метавонанд дар рушди ӯстувори иҷтимоию иқтисодии мамлакат нақши калон гузоранд. Афзоиши воридоти маблағҳои муҳочирони меҳнатӣ, инчунин ба мӯътадил гардидани системаи бонкӣ, қобилияти харидории шаҳрвандон, афзоиши даромад ва талаботи аҳолӣ ба воридоти маҳсулот, паст кардани сатҳи камбизоатии аҳолӣ ва ҳалли дигар мушкиниҳо мусоидат менамояд.

5. Масъала оид ба таъсири пандемияи COVID-19 ба ҷараёни муҳочират, музди меҳнати муҳочирон ва ҳаҷми интиқоли маблағ ба оилаҳои муҳочирони меҳнатӣ омӯхта баромада шуд. Таҳлилҳо нишон доданд, ки дар соли аввали пандемия ҷараёни муҳочират ба хориҷа қоҳиш ёфт ва он ҳамагӣ 129087 нафар муҳочирони меҳнатиро ташкил дод. Лекин дар соли 2021 сатҳи бемории сирояткунанда пасттар гардид ва шумораи муҳочирони меҳнатии Тоҷикистон низ то 373773 нафар афзоиши ёфт. Натиҷаи пурсиш нишон дод, ки дар давраи саршавии

бемории коронавирус, яъне соли 2020 ба ҳисоби миёна музди меҳнати ҳармоҳаи муҳочирон тақрибан 30 ҳазор рубли россиягири ташкил мекард. Баъд аз як соли паҳншавии bemorii коронавирус бошад, яъне ба ҳолати аввали соли 2021 ҳаҷми миёнаи музди меҳнати ҳармоҳаи муҳочирон 45 ҳазор рублро ташкил кард ва дар ин давра муҳочирон тақрибан 40%-и музди меҳнати худро ба оилаҳояшон равон мекарданд.

6. Муҳочирати меҳнатии берунаи занон ва нақши оилаҳои муҳочирон дар раванди рушд таҳқиқ карда шуд. Маълум гардид, ки тамоюли муҳочирати меҳнатии занон афзоишёбанда мебошад. Агар солҳои 2003-2008 шумораи муҳочирон аз ҳисоби занон 4-7% -ро ташкил мекарда бошад, пас тайи солҳои охир ин зухурот то 13-15% афзоиш ёфтааст ва чунин ҳолат боиси нигаронист. Сабаби асосии ин гуна зухурот, аз ҳудуди Федератсияи Россия барои риоя накардани қонунгузории муҳочиратии ин кишвар берун кардани садҳо ҳазор нафар муҳочирони меҳнатии кишварамон аз ҳисоби мардон мебошад, ки дар чунин вазъият қисми занон ҷойи мардонро дар муҳочирати меҳнатӣ иваз кардаанд. Таҳқиқотҳо нишон медиҳанд, ки оилаҳои муҳочирон дар рушди хонаводаҳо ва беҳтар намудани вазъи иҷтимоию иқтисодии мамлакат фаъол мебошанд ва маблағҳоро самаранок истифода мебаранд.

Аҳамияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот аз он иборат аст, ки чунин таҳқиқоти диссертационии бунёдӣ дар таҷрибаи амалии кишвар аввалин маротиба гузаронида шудааст. Дар доираи як кори илмӣ масъалаҳои гуногун оид ба танзими равандҳои муҳочират, истифодаи самараноки маблағҳои муҳочирони меҳнатӣ дар беҳтар гардидани зиндагии аҳолӣ ва рушди иҷтимоию иқтисодии кишвар, усулҳои воридот ва содироти маблағҳои муҳочирони меҳнатӣ, таҷрибаи байналхалқӣ оид ба истифодаи раванди муҳочирати меҳнатӣ дар рушди кишварҳо аввалин маротиба мавриди омӯзиш қарор дода шудаанд ва он минбаъд низ бо сабаби афзалиятнокӣ дар давлатҳои қабул ва интиқоли муҳочирон, таҳқиқ ва таҳлил карда мешавад.

Натицаҳои таҳқиқот мумкин аст дар фаъолияти мақомоти давлатии ҷумҳурияйӣ ва минтақавӣ, муассисаҳои таълимоти олий ва илмии мамлакат, дигар ташкилоту идораҳои давлатӣ ва гайридавлатӣ, инчунин дар таҳияи барномаю стратегияҳои давлатӣ оид ба рушди иқтисодию идоракуни давлатии муҳоҷират, истифода бурда шаванд.

Тавсияҳо ва хулосаҳои асосии муаллифи диссертатсия ба ҳалли вазифаҳои назарияйӣ ва амалӣ оид ба фаъолгардонии муносибати мақомоти даҳлдори давлатӣ ба соҳаи муҳоҷират равона гардидаанд, ки ҷиҳати татбиқи сиёсати давлатии муҳоҷиратӣ ҳамаҷониба мусоидат намоянд. Пешниҳодҳо доир ба самаранок истифода бурдани маблағҳои муҳоҷирони меҳнатӣ дар раванди рушди иҷтимоию иқтисодии мамлакат имконият медиҳанд, ки бо дарназардошти таҷрибаи байналхалқии давлатҳои тараққикардаи ҷаҳон, қонунгузории миллӣ дар самти муҳоҷират такмил дода шавад ва ҷомеаи шаҳрвандӣ мақсадҳои ҳазорсоларо дар амал татбиқ намояд.

Дараҷаи эътимоднокии натицаҳои таҳқиқот дар раванди таҳлилу таҳқиқи мавзӯъ, бо миқдори зарурии маводе, ки дар ҷараёни таҳқиқот истифода мешаванд, эътимоднокии манбаъҳои иттилоотии ҷамъовардашуда ва коркардашуда оид ба мавзуи таҳқиқот, бо тасдиқи муқаррароти илмии пешниҳодкардаи муаллиф, ки бо гузаронидани ду пурсиши сотсиологӣ аз тарафи муаллиф дар минтақаҳои кишварамон ба даст оварда шудаанд, дақиқии маълумотҳо, кифоягии ҳаҷми маводҳои таҳқиқотӣ, коркарди омории натицаҳои таҳқиқот, интишороти мақолаҳои илмӣ ва илмӣ-оммавӣ, аз ҷониби муаллиф дар рӯзномаю маҷаллаҳо, инчунин бо омода кардани саволномаҳо барои кормандони бонкӣ ва муҳоҷирони меҳнатӣ ва пуркуни онҳо, тасдиқ мегардад. Хулосаҳо ва тавсияҳо дар асоси таҳлили илмии натицаҳои таҳқиқоти назарияйӣ ва таҷрибавӣ омода карда шудаанд.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Таҳқиқоти диссертационӣ ба бандҳои зерини Шиносномаи феҳристи ихтисосҳои Комиссияи олии атtestатционии (КОА) назди Президенти

Ҷумхурии Тоҷикистон аз рӯйи ихтисоси - 08.00.11 - Иқтисодиёти нуфус ва демография мувофиқат мекунад: банди 11. «Муҳочирати аҳолӣ, таснифоти (классификации) он (типҳо (навъҳо), намудҳо, шаклҳо) ва усулҳои арзёбӣ (ченкунӣ); равишҳои иқтисодӣ ва иҷтимоиву демографӣ дар омӯзиши муҳочирати аҳолӣ, эҳё ва рушди назарияи муҳочират; муҳочират дар назария ва консепсияҳои гузариши демографӣ; равандҳои муҳочиратӣ, тамоюл ва омилҳои онҳо; оқибатҳои иҷтимоию иқтисодӣ ва демографӣ»; банди 12. «Муҳочирати байналмилалӣ; эмигратсия ва таъсири он ба рушди демографии мамлакатҳои эмигратсия, ба тағиироти иқтидорҳои меҳнатӣ, илмӣ-техникӣ ва зеҳнӣ; иммигратсия, сабабҳо ва нақши он дар рушди сиёсӣ, иҷтимоию иқтисодӣ ва демографии мамлакатҳои қабулкунанда; шаклҳои гайрирасмӣ ва иҷбории муҳочират; хусусияти духелаи сиёсати муҳочиратии муосир»; ва банди 13. «Қонуниятҳои муосири муҳочирати ҷаҳонӣ; нақши муҳочират дар ташаккулёбӣ ва рушди бозорҳои ҷаҳонӣ ва миллии меҳнат; таъсири муҳочирати меҳнатӣ ба рушди иҷтимоию иқтисодӣ ва инноватсионии кишварҳои қабулкунанда ва интиқолдиҳандай муҳочирон; нақши маблағҳои интиқолдодаи муҳочирон дар ҳаёту фаъолияти оилаҳои онҳо ва дар раванди рушди давлатҳо; муҳочирати дохилӣ ва паҳншавии аҳолӣ; шаҳришавӣ ва такрористехсолии аҳолӣ; ғунҷоиши демографии ҳудудҳо», мутобиқат дорад.

Саҳми шахсии довталаб. Муаллиф барои босифату дақиқ арзёбӣ намудани вазъи муосири муҳочирати меҳнатӣ ва ба тарзи воқеӣ омухтани масъала оид ба нақши маблағҳои интиқолшудаи муҳочирон дар рушди иҷтимоию иқтисодии мамлакат, ду пурсиши сотсиологиро дар минтаҳаҳои ҷумҳурӣ дар ҳамкорӣ бо мақомотҳои даҳлдори давлатӣ ва иштироки бевоситаи муҳочирони меҳнатии кишварамон ба анҷом расонид. Бо мақсади натиҷабаҳш ичро кардани кори диссертационӣ усулҳо, механизм ва тартиби воридоту содироти маблағҳои муҳочирони меҳнатӣ дар бонкҳои ҷумҳурияйӣ мавриди таҳқиқ қарор дода шуданд.

Тасвіб ва амалисозии натицаҳои диссертатсия. Муҳтаво ва натицаҳои асосии таҳқиқоти диссертатсионӣ аз ҷониби муаллиф дар конференсияҳои илмӣ-назариявӣ ва семинарҳои илмӣ-назариявӣ, ки дар кафедраи идоракунии молияи давлатӣ, инчунин конференсияҳои ҷумҳуриявӣ ва байналмилалий, дар давоми солҳои 2018-2022 бо ҳайати профессорону омӯзгорон, кормандони мақомоти даҳлдори давлатӣ ва гайридавлатӣ, донишҷӯён ва шаҳрвандони кишвар пешниҳод гардида, мавриди баррасӣ ва муҳокима қарор дода шуда буданд, аз ҷумла: дар конференсияҳои илмӣ-амалии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пажӯҳишгоҳи илмӣ-таҳқиқотии меҳнат, муҳочират ва шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо баромаду маърузаҳои илмӣ пешниҳод карда шудаанд.

Интишорот аз рӯйи мавзӯи диссертатсия. Вобаста ба натицаҳо ва пешниҳодҳои таҳқиқоти диссертатсия 12 мақолаи илмии муаллиф бо ҳаҷми умумии 3,6 ҷузъи чопӣ (дар яккамуаллифӣ ва ҳаммуаллифӣ) дар маҷаллаҳо ва нашрияҳои илмии ба Феҳристи маҷаллаю нашрияҳои асосии тақризшавандаи КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон тавсияшуда табъу нашр шудаанд.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Мувофиқи мақсад ва вазифаҳои муқарраршудаи таҳқиқот, диссертатсия аз муқаддима, се боб, аз ҷумла нуҳ зербоб, хулосаву пешниҳодҳо ва феҳристи адабиёти истифодашудаи фарогири маъҳаз иборат мебошад. Ҳаҷми диссертатсия ҳамагӣ 177 сахифаи компьютериро ташкил медиҳад ва фарогири 15 ҷадвал ва 15 диаграмма мебошад.

БОБИ 1. АСОСХОИ НАЗАРИЯВИИ ТАҲҚИҚИ МАСЪАЛАҲОИ МУҲОЧИРАТ ВА НАҚШИ МАБЛАҒҲОИ ИНТИҚОЛШУДАИ МУҲОЧИРОН ДАР РУШДИ ИЧТИМОИЮ ИҚТИСОДӢ

1.1. Моҳияти равандҳои муҳочират ва аҳамияти маблағҳои интиқолшудаи муҳочирон дар рушди иҷтимоию иқтисодии мамлакат

Равандҳои мусири муҳочирати аҳолӣ дар давраи гузариш ба иқтисодиёти бозоргонӣ яке аз ҷараёнҳои мураккаби иҷтимоию иқтисодӣ мансуб дониста мешавад ва он ҷиҳатҳои манфию мусбии худро доро мебошад. Муҳочирати аҳолӣ бевосита бо сатҳи рушди қувваҳои истеҳсолӣ ва ҷойгиронии он дар минтақаҳо алоқамандии зич дорад.

Сатҳи баланди ҳаракати аҳолӣ истифодаи пурраи қувваи корӣ, инчунин тақсимоти онро дар байни марказҳои саноатӣ ва минтақаҳои азхудшуда таъмин менамояд, ки ин дар навбати худ ба пешравии иқтисодиёт мусоидат менамояд. Вобаста ба ин коршиносон бар он ақидаанд, ки дараҷаи ҳаракатнокии аҳолӣ сатҳи умумии рушди мамлакатро инъикос мекунад ва ҷунин ақида мутобики таҷрибаи омӯхташудаи байналхалқӣ дар ҳақиқат қобили қабул мебошад.

Зоро, муҳочирати аҳолӣ ва пеш аз ҳама муҳочирати меҳнатии беруна шиддати бозори меҳнатро дар давлатҳои интиқоли муҳочирон паст менамояд ва бо ин роҳ шумораи шаҳрвандони бекор низ коҳиш меёбад. Муҳочирони меҳнатӣ бо дарназардошти вазъи душвори молиявии оилаҳои худ кӯшиш мекунанд, ки қисми зиёди маблағҳои дар ҳориҷа кор кардашударо ба ватан интиқол диҳанд ва бо ин роҳ шароити моддию маишии хонаводаро бехтар гардонанд.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2001 Консепсияи муҳочирати меҳнатии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳориҷаро қабул кард, ки дар он банди 2.1. ҷунин дарҷ карда шудааст: «Муҳочирати меҳнатӣ ба ҳориҷа пеш аз ҳама ба зарурати паст кардани ташаннучи иҷтимоӣ, ки аз бекор мондани аҳолии аз нигоҳи иқтисодӣ фаъол ба миён омадааст, вобаста мебошад. Аз сабаби мавҷуд набудани манбаъҳои қонунии зиёд кардани даромад ва шароитҳои воқеии иқтисодии баланд бурдани сатҳи зиндагии аҳолӣ бо роҳи таъмин бо кор

дар доираи чумхурӣ, содироти қувваи корӣ ба хориҷа барои ҳалли ин масъала омили муҳим мебошад»².

Ҳарчи бештар ворид гардидан асъори дигар давлатҳои тараққиёфта ба кишвари интиқолдиҳандай муҳочирон, вазъи иқтисодии ин мамлакатро беҳтар мегардонад ва чунин ҳолат шаҳодати он аст, ки муҳочирони меҳнатӣ дар рушди иқтисодию иҷтимоии давлати ҳудсаҳми арзанда доранд. Ба таври мисол солҳои душвори 2020-2021 -ро овардан мумкин аст, ки дар давоми ин солҳо бемории сирояткунандай “коронавирус” тамоми кишварҳои дунёро фаро гирифта буд, лекин муҳочирони меҳнатии кишварамон тавонистанд ба ҳонаводаҳои ҳудмутаносибан маблағи 1 млрд. 741 млн. доллар ва 1 млрд. 796 млн. долларро интиқол диҳанд ва чунин нишондиҳанда дар соли 2021 нисбат ба соли 2020 дар ҳаҷми 55 млн. доллар зиёдтар мебошад³, зеро афзоишро дар ҳаҷми 3,1% нишон медиҳад. Ҳамзамон қайд кардан лозим аст, ки тайи солҳои охир ҳаҷми маблағҳои интиқолшуда ба кишварамон нисбат ба маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ аз 20 то 30% -ро ташкил медиҳад ва ин нишондиҳанда аҳамият ва моҳияти маблағҳои интиқолшудаи муҳочирони меҳнатиро дар ҳалли масъалаҳои иҷтимоию иқтисодӣ тасдиқ менамояд.

Ҳангоми омӯзиши назарияи муҳочирати қувваи корӣ ба хулоса омадан мумкин аст, ки як қатор муаллифон сабаби асосӣ ва ягонаи ҳаракати байналхалқии қувваи кориро дар сатҳи гуногуни музди меҳнати миёна дар давлатҳои хориҷи дуру наздик мебинанд⁴. То аввали аспи XX бӯҳронҳои бисёри ба ҳуд хоси гуногун аз қабили иқтисодӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ, демографӣ, инчуниң ҷангҳо ба амал меомаданд, ки дар натиҷа дигаргунҳои минтақавӣ ва пайдоиши давлатҳои наъ дар ҳаритаи дуняёвӣ ҷойи худро ишғол намуданд. Ба чунин рӯйдодҳо Ҷанги дуюми

² Карори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 9 июни соли 2001. - №242 «Дар бораи Консепсияи муҳочирати меҳнатии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ба хориҷа».

³ <https://asuaplus.tj.info^tajikistan^socletu^обем>

⁴ См. напр.: Schults T.W. Investing in Human Capital. - N.Y., 1971; Investing in people. - Los-Angeles, 1981. - Р. 111; Киреев А.П. Международная экономика в 2 -х томах - Ч.1. Международная микроэкономика. - М.: 1998. - 416 с.; Ломакин В.К. Мировая экономика: Учебник для вузов - М., 1998. - 727 с. и др.

чаҳонро дар давоми солҳои 1941-1945 мисол овардан мумкин аст, ки дар натиҷаи ба охир расидани он, дар қитъаи Аврупо давлатҳои нав ба амал омаданд ва ин гуна ҷанги дуру дарозу шадид ҷараёни муҳочирати аҳолиро бо шумораи даҳҳо миллион нафар ба амал оварда буд.

Инчунин, дар охири асри XX ва аввали асри XXI ҳаракати байналхалқии муҳочирати аҳолӣ хеле афзоиш ёфт, зоро дар ин давра собиқ давлати ягонаи Шӯравӣ иборат аз понздаҳ ҷумҳуриҳои гуногунмиллат пош ҳӯрд ва Шӯрои давлатҳо-аъзоёни Шартномаи Варшава, ки ба он Иттифоқи Советӣ ва кишварҳои Аврупои Шарқӣ дохил мегардиданд, пароканда шуд ва ҷунин ҳолат ба тақсимоту ҷудошавии кишварҳо оварда расонид. Илова бар он, дар дохили давлатҳои собиқ Шӯравӣ ва Аврупои Шарқӣ задухӯрдҳо ва ҷангҳои шаҳрвандӣ ба амал омаданд, ки ин гуна вазъият шумораи муҳочирони байналхалқиро даҳҳо миллион нафар зиёд кард.

Омӯзиши ҳамаҷонибаи равандҳои муҳочирати аҳолӣ бо фикру ақидаҳои ҷолиб ва хулосаҳои илмии эътирофгардида дар кори бунёдии яке аз олимони маъруфи илми демография Рибаковский Л.Л.⁵ дарҷ гардидаанд. Рибаковский Л.Л. таъкид менамояд, ки “бо мағҳуми кушод муҳочиратро ҳамчун ҷойивазкунии минтақавӣ фаҳмидан мумкин аст ва он байни як ё якчанд воҳиди маъмурий-минтақавии маҳалҳои аҳолинишини гуногун новобаста аз мӯҳлат, ботартибӣ ва мақсаднокӣ, ба амал меояд”. Мувоғики ин гуна асоснокӣ, ба соҳти муҳочирати аҳолӣ мансубият доштани муҳочирати таълими, мокувор, мавсими, тасодуфӣ, меҳнатӣ ва ғайраҳо хос ва дуруст мебошад. Муҳочират дар ин давру замон як падидаи оммавӣ буда, он аз якчанд ҷараёнҳои муҳочиратӣ иборат мебошад ва ҷунин нуқтаи назар дар фаъолияти илмию таҷрибавии танзими муҳочират устувор гардидааст.

Ба ғайр аз он, профессор Рыбаковский Л.Л. ва олими шинохтаи дигари рус Заславская Т.И. ҳисоб мекунанд, ки “муҳочирати аҳолӣ

---

⁵ Рыбаковский Л.Л. Миграция населения. Выпуск пятый / Стадии миграционного процесса - М., 2001. - С.102.

шакли шахсии зудҳаракатии одамон мебошад ва он ҳамчун муҳочирати воқеӣ ва эҳтимолию таҳминӣ баҳодиҳӣ карда мешавад”. Зудҳаракатӣ, мутобики фикру ақидаи олимони дар боло номбаршуда - ин эҳтимолияти омода будани аҳолӣ ба ивазшавии мақоми минтақавии худ мебошад⁶.

Доир ба интихоби сиёсати дурусти муҳочират ва нақши он дар рушди иқтисодию иҷтимоии кишварҳо, асосгузори илми демографияи тоҷик, профессор Исломов С.И. иброз намудааст, ки “ҳангоми кор карда баромадани сиёсати давлатии муҳочират, ҳама вақт бояд маҷмӯи оқибатҳои мусбӣ ва манғии онро дар назар дошт. Муҳочирати аҳолӣ дар рушди инсон нақши бузургу бисёрҷонибаро гузоштааст ва вазифаи асосии иҷтимоию иқтисодии он дар таъмини сатҳи муайянни ҳаракати аҳолӣ ва тақсимоти минтақавии он, аз ҷумла дар марказҳои саноатӣ, ноҳияҳои ободгардида ва соҳаҳои ҳоҷагии ҳалқи зуд тараққикарда баръало мушоҳида карда мешавад. Вобаста ба ин, муҳочирати аҳолӣ дар истифода бурдани қувваи корӣ ва афзоиши истеҳсолот ҳамаҷониба мусоидат менамояд. Муҳочирати аҳолӣ вазъияти иқтисодию иҷтимоии шаҳрвандон ва ҷомеаро дигаргун месозад ва доир ба баланд бардоштани сатҳи донишу малакаи қасбӣ, инчунин ҷиҳати васеъ намудани талабот ва манғиатҳои иштирокчиёни раванди муҳочират ташабbusro ба амал меоварад”⁷. Ҳамзамон қайд кардан лозим аст, ки профессор Исломов С.И. дар корҳои илмии худ аз ҳамаи намудҳои муҳочират нисбатан муҳочирати меҳнатиро ҳамчун самти афзалиятнок дар рушди иҷтимоию иқтисодии мамлакат ҷудо кардааст ва ин бесабаб нест. Зоро, маҳз ҳамин самти муҳочирати кории байналхалқӣ дар рушди устуори кишварҳои

⁶ Рыбаковский Л.Л. ва Заславская Т.И. Миграция населения. - Москва. 2001. - С.18.

⁷ Исламов С.И. Биосоциальное развитие человека: демографический и социальные переходы. - Душанбе. 2019. - С.149-150.

интиқолдиҳанда ва қабулкунандай муҳоҷирон нақши бузург дорад ва чунин ақидаро дигар олимон низ дастгирӣ менамоянд⁸.

Олими шинохтаи ватаний, профессор Умаров Ҳ.У. нақши муҳоҷирони меҳнатии тоҷикро дар рушди мамлакат тавассути интиқоли маблағҳои онҳо ба Тоҷикистон баланд арзёбӣ намуда, чунин андеша дорад: “Яке аз роҳҳои пешгирии тамоюли пастшавии қурби асъори миллӣ, ин дохилшавии Тоҷикистон ба Иттиҳоди иқтисодии АвруосиЁ (ЕАЭС) мебошад, ки бо ин роҳ даромади пулии муҳоҷирон ва ҳаҷми маблағҳои гузаронидашудаи онҳо ба ватан афзоиш меёбад. Дохилшавӣ ба Иттиҳоди номбурда вазъи муҳоҷиронро дар ин кишварҳо расмӣ мегардонад ва онҳо метавонанд аз хизматрасонии сугуртаи тиббӣ истифода баранд, ки ин яке аз масъалаҳои асосӣ ҳангоми будубоши муҳоҷирон дар хориҷа мебошад. Муҳоҷирони меҳнатии Тоҷикистон метавонанд дар баланд бардоштани ҳосилнокии маҳсулоти ҳочагии қишлоқи минтақаҳои Россия саҳми худро гузоранд, зеро онҳо дар боғдорио сабзавоткорӣ ва парвариши зироати полезӣ таҷрибаи хуб доранд. Вобаста ба ин, ҳаҷми интиқоли ҳарсолаи маблағҳои муҳоҷирони меҳнатӣ на кам аз 5 млрд. доллари амрикоиро ташкил карда метавонад ва ин гуна масъалагузорӣ қурби асъори миллиро устувор намуда, ҳамзамон мувозинатро дар бозори пулӣ ба амал меоварад”⁹.

Олимон Василий Василенко, Нурали Салихов, Раҳмон Улмасов иброз менамояд, ки “муҳоҷирати озоди қувваи корӣ маҷмуи душвориҳоро ба вучуд меорад ва онҳо сарфаҳмравии илмиро талаб менамоянд, аз қабили: таъсири музди меҳнати муҳоҷирони меҳнатӣ, ки ба кишвари ҷои зисти доимӣ интиқол дода мешавад, инчунин таъсири музди меҳнати муҳоҷирони меҳнатӣ ба сатҳи камбизоатӣ ва нобаробарии даромади аҳолӣ дар кишвари қабулкунандай ин гуна

⁸ Бабаев А.А., Исламов С.И. - Роль мигрантов и диаспор в процессе социально-экономического развития Республики Таджикистан. // ж. “Экономика Таджикистана” ИЭиД АН РТ, №3. - Душанбе.: типография ИП “Маориф”. 2018. - С.57-66.

⁹ Умаров Ҳ.У. Как спасти сомонӣ. ASIA-PLUS / №15 / 25 февраля 2016 г.

маблағҳо, яъне дар ватани аҷдодии муҳочирони меҳнатӣ. Барои пурра дарк кардани масъалаи мазкур, дар ин самт гузаронидани таҳқиқотҳои илмӣ заруранд, зоро муҳочирони меҳнатии тоҷик аз ҷиҳати шумора ҷои дуюмро дар Россия ишғол меқунанд ва маблағҳои интиқолдодаи онҳо дар ҳамарзишӣ (эквивалент) қариб нисфи маблағро аз ММД -ии ҷумхурӣ ташкил медиҳад. Ин гуна нишондиҳанда сарчашмаи муҳими даромади аҳолии кишвар ва омили рушди иқтисодии мамлакат мебошад”¹⁰.

Олимон Аминҷонов Р.М., Бобоҷонов Р.М., Муқимова Н.Р. қайд менамоянд, ки “муҳочирати аҳолӣ ба таври қатъӣ ҳам ба вазъи иқтисодии давлатҳои қабулкунандай муҳочирон ва ҳам ба вазъи давлатҳои интиқолдиҳандай муҳочирон бевосита таъсири худро мерасонад ва он асосан тавассути гардиш ва интиқоли маблағҳои муҳочирон ба амал меояд. Инчунин, баланд гардидани касбу таҳассуси муҳочирон ҳангоми будубоши онҳо дар хориҷа ва ворид кардани инноватсия ва техникаю технологияи мӯосир дар вақти баргаштан ба ватани аҷдодиашон, бечунучаро ба рушди иқтисодию иҷтимоии кишварашон таъсир мерасонад”¹¹.

Профессор Султонов З.С. таъкид менамояд, ки “зарурати ҳалли масъалаҳои муҳочирати меҳнатиро ба инобат гирифта, Ҳукумати мамлакат ҷорабиниҳоро оид ба танзими ин раванд амалӣ намуда истодааст. Бо ин роҳ дар кишвар тадбирҳо ҷиҳати рушди асосҳои институционалӣ дар соҳаи муҳочират ва танзими муҳочирати меҳнатии беруна андешида мешаванд. Айни замон шабакаи хизматрасонӣ барои муҳочирон бо мақсади дар хориҷа бо кор таъмин намудани онҳо ташкил карда шудааст ва ҷиҳати беҳтар намудани вазъи муҳочирони меҳнатӣ, ба

---

¹⁰ Василий Василенко, Нурали Салихов, Раҳмон Ульмасов. Ловушки глобализации. Ноосферный мониторинг безопасности граждан суверенных государств ООН в земном доме. - Душанбе - Волгоград. 2017. - С.351.

¹¹ Аминҷанов Р.М., Бабаджанов Р.М., Муқимова Н.Р., Хошмуҳамедова П.С. Возможность и необходимость диверсификации миграционных потоков из Таджикистана (результаты социо-экономического исследования). Аналитический центр «Наво». Душанбе. 2017. - С.75-76.

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи муҳоҷират” тағириу иловаҳо ворид карда шудаанд”¹².

Инчунин, профессор Султонов З.С. дар асоси омӯзиши таҷрибаи ҷаҳонӣ қайд менамояд, ки “гузариш аз як системаи иқтисодӣ ба системаи иқтисодии дигар ҳама вақт бо душвориҳои иқтисодию иҷтимоӣ гузаронида мешавад ва Ҷумҳурии Тоҷикистон низ дар ин гуна табаддулот истисно карда намешавад”¹³. Зеро дар кишварамон мисли дигар давлатҳои хориҷи дуру наздик ва пеш аз ҳама кишварҳои ИДМ мушкилиҳои иқтисодию иҷтимоӣ ба амал омадаанд ва онҳо бевосита ба бозори меҳнати дохилии ҷумҳурӣ таъсири манфии худро расонидаанд.

Тайи солҳои охир қисми зиёди олимони ватаний ва хориҷӣ оид ба истифодаи самараноки маблағҳои интиқолшудаи муҳоҷирон дар рушди иқтисодию иҷтимоии мамлакат ва душвориҳои баамаломада нисбати баргардонидан (хориҷ кардан/депортатсия) -и муҳоҷирони меҳнатӣ, ки ин ҷараён низ яке аз қисмҳои таркибии муҳоҷирati аҳолиро ташкил медиҳад, баҳсу мунозираи ҳамаҷонибаро пайваста ба вуқӯъ меоранд.

Нисбати масъалаи мазкур олимон Бобоев А.А. ва Ҷӯразода Т. фикру ақидаи худро чунин иброз медоранд: “Муҳоҷирони меҳнатии баргашта метавонанд ба пешрафти дигаргуни иҷтимоӣ ва рушди иқтисодии маҳаллий мусоидат намоянд, зеро қисми зиёди онҳо бо таҳассуси ҳозиразамон ва технологияи нав ба ватан бармегарданд. Ба Ҳукумати Тоҷикистон зарур аст, ки ин гуна захираи инсониро бо дарназардошти сармояи молиявию иҷтимоии онҳо, самаранок бар нафъи чомеа ва худи муҳоҷирон истифода барад”¹⁴.

Инчунин олимони номбурда қайд менамоянд, ки “мутобиқи таҷрибаи байналхалқӣ ва дар ҳолати фароҳам овардани шароити

¹² Султанов З.С. Внешняя трудовая миграция: проблемы и регулирование. Материалы Круглого стола «Современные проблемы внешней трудовой миграции». Душанбе, РТСУ, 13 ноября 2015 г. - С.7.

¹³ Султанов З.С. Внешняя трудовая миграция: проблемы и регулирование. Материалы Круглого стола «Современные проблемы внешней трудовой миграции». Душанбе, РТСУ, 13 ноября 2015 г. - С.5.

¹⁴ Бабаев А.А., Джуразода Т. Возвращение трудящихся мигрантов - граждан Республики Таджикистан: проблемы и новые вызовы. Душанбе. 2016. - С.22.

мусоиду шаффоф барои ҷалб намудани маблағҳои муҳоҷирони меҳнатӣ, диаспораҳои тоҷик ва ҳамватанони бурунмарзӣ дар рушди иҷтимоию иқтисодии мамлакат, мумкин аст дар ҳамаи соҳаҳои хоҷагии ҳалқи кишварамон натиҷаҳои назарраси тараққиёт ба даст оварда шавад ва ҳамзамон ҷойҳои нави корӣ бо маоши арзанд таъсис дода шаванд”¹⁵.

Масъалаҳои муҳоҷирати меҳнатӣ дар корҳои таҳқиқотии олими тоҷик Маҳмадбекзода М.Ш. низ дарҷ шудаанд ва фикру ақидаи ӯ чунин иброз мегардад: “Муҳоҷирати меҳнатии беруна мисли дигар зуҳуроти иҷтимоию иқтисодӣ тартиби омилҳои ҳудро дорад, ки оқибатҳои муайянкунанда ва даъваткунандаи онро маълум менамояд. Таҳлили иқтисодии муҳоҷирати меҳнатии беруна имконият медиҳад, ки қонунияти ин зуҳурот ва нақши он дар рушди иқтисодии аҳолии Тоҷикистон арзёбӣ карда шаванд. Ҳамаи ин шароитро оид ба идоракуни давлатӣ ва табдил додани муҳоҷирати меҳнатии беруна ба омили самараноки рушди иқтисодии Тоҷикистон, фароҳам меоварад”¹⁶.

Аз фикру ақидаҳои олимони ватанию ҳориҷӣ хулоса кардан мумкин аст, ки равандҳои муҳоҷирати аҳолӣ ва маблағҳои интиқолшудаи муҳоҷирон дар рушди иҷтимоию иқтисодии мамлакат аҳамияти қалон дорад ва кишварҳои интиқолкунандаи муҳоҷиронро лозим аст, ки дар ин сamt сиёсати самаранокро ба роҳ монанд.

Таснифи муҳоҷират вобаста ба сабабҳои ҳуд дорои аҳамияти хос мебошад. Дар миёни сабабҳои асосии муҳоҷирати аҳолӣ, чӣ тавре дар боло қайд карда гузаштем, бояд сабабҳои иқтисодӣ ва иҷтимоиро тазаккур дод, ки чудо намудани онҳо дар аксарияти ҳолатҳо ғайриимкон мебошад (кӯчидан бо мақсади пайдо кардани заминҳои озоди кишоварзӣ, ҷои кор, музди кори бештар ё ҳуд тағиiri тарзи зиндагӣ).

---

¹⁵ Бабаев А.А., Джуразода Т. Возвращение трудящихся мигрантов - граждан Республики Таджикистан: проблемы и новые вызовы. Душанбе. 2016. - С.45.

¹⁶ Маҳмадбеков М.Ш. Современные проблемы внешней трудовой миграции // Проблемы трудовой миграции и пути их решения / Материалы республиканской научно-практической конференции, 26-27 октября 2006 г. Душанбе. 2006. - С.90.

Масалан аз деха ба шаҳр, ба даст овардани мақоми нисбатан баланди иҷтимоӣ ва гайра)¹⁷.

Истилоҳи «муҳоҷират» (аз қалимаи лотинии *migratio*) ба вуҷуд омада, ҷойивазкуни ё кӯч бастанро ифода мекунад. Ҷойивазкуни ё ва кӯчидан муродиф (синоним) -и яқдигар нестанд. Ҷойивазкуниҳои ҳудудӣ, ки байни маҳалҳои гуногуни аҳолинишини як ё якчанд воҳидҳои маъмутиву ҳудудӣ новобаста аз давомнокӣ, мунтазамнокӣ ва мақсаднокӣ анҷом дода мешавад, ба маънои тому васеаш муҳоҷиратро дар бар мегиранд.

Ҳамин тавр, ба муҳоҷират намудҳои лаҳзавӣ - тасодуғиву ногаҳонӣ, муваққатӣ ва мокувор (маятниковая) -ро метавон доҳил намуд. Вақтҳои охир дар илм роҳу воситаи васеи мазкур собит гардидааст. Олимон, дар зимни муҳоҷират, ки бо ивази ҷои истиқомат вобастагӣ дорад, ҷойивазкуниҳои аҳолии меҳнатӣ, тиҷоратӣ ва сайёҳиро фаъолона меомӯзанд, ки инҳо хусусияти муваққатиро доро буда, бо ивази ҷои доимии истиқомат вобаста нестанд.

Намудҳои гуногуни бозгаштани муҳоҷирон мавҷуд аст, ки он танҳо ба ивази шакли меҳнат (масалан, ҷойивазкуниҳои мокувор, муҳоҷирati тоҷирон («ҷаканафурӯшон»), муҳоҷирati хизматӣ, муҳоҷирati мавсимиӣ, сафари сайёҳон) вобастагӣ дорад ва аз ин хотир, дар илм ба таври асоснок намудҳои гуногуни муҳоҷирat махсуб меёбанд, ки муддати зиёд дар омори давлатӣ инъикос наёфта буданд.

Аз рӯи баҳодиҳиҳои таҳминӣ, дар ҷаҳон ба шаклҳои гуногуни муҳоҷирat ҳамасола тақрибан 23% -и аҳолӣ ҷалб мешавад. Дар баъзе кишварҳо ин адад бештар буданаш аз эҳтимол дур нест, масалан, дар ИМА танҳо дар муҳоҷирati доҳилӣ ҳар сол то 15% -и аҳолӣ иштирок мекунад, дар Русия ин рақам тақрибан 3% -ро ташкил медиҳад, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бошад ин рақам тақрибан 10% -и аҳолиро дар бар мегирад.

---

¹⁷ Махмадбекзода М., Мирзоев С., Ҳакимов П. Муҳоҷиратшиносӣ. Душанбе. 2020. - С.39.

Мұхочирон дар маңмұғында мұхочирони мәхнатай дар алохидагай дар рушди давлатхои қабулкунанда ва интиқолдиҳанда фаъолона иштирок менамоянд. Онҳо малакаю тахассуси худ, мәхнат, дониш ва ташаббусро бар фоидаи давлати будубоши онҳо равона месозанд¹⁸.

Дар асоси аломати қуғроғай мұхочирати ахолай метавонад ба ду навъ ё намуди асосии мұхочират чудо шавад. Навъи якуми мұхочират - беруна (байналхалқай) буда, навъи дуюми он - дохилай (дохилидавлатай) мебошад. Мұхочирати беруна ба ду синфи мұхочират: байниқитъавай ва дохилиқитъавай тақсим мешавад. Байни мұхочирати берунаи дохилиқитъавай метавон ду тартиби мұхочират - байни давлатхо ва байни минтақаҳои калонро чудо намуд. Нисбати мұхочирати беруна метавон оиди ду намуди асосай - эмигратсия (аз кишвар хориц шудан) ва иммигратсия (ба кишвар ворид шудан) сухан гуфт. Инчунин, метавон реэмигратсия (бозгашт ба кишваре, ки эмигрант аз он қаблан рафта буд) ва репатриатсияро¹⁹ (бозгашт ба ватани ачдодай, яъне маҳалле, ки аз он چой үй, ё ачдодонаш ба кишвари дигар мұхочир шуда буданд), чудо намуд.

Дар муносибати сохторай мұхочират тақсимоти синнусолай, чинсай, миллай, оилавай, генетикай (аз калимаи «генезис»), маълумотай, тахассусай ва дигархоро дорад. Ба ҳайси намудхои оддитарини мұхочират метавон қараёни мұхочиратиро, ки бо ягон аломат муттаҳид гаштаанд (синну сол, чинсият, миллат, ихтисос, вазъи оилавай) ҳисобид. Дар ин маврид, истилоҳоти «мұхочирати оилавай», «мұхочирати ахолай дар синну соли қобили мәхнат», «мұхочирати мутахассисони баландиҳтисос», «мұхочирати занҳо ё мардҳо», «мұхочирати миллай» ва ба инҳо монандро истифода бурдан мүмкин аст.

Тазаккур додан лозим аст, ки то айни ҳол байни олимону коршиносон оид ба мағұхуми «мұхочират» ва «мұхочир» нұқтаи назари

---

¹⁸ Аминджанов Р.М., Бабаджанов Р.М., Мукимова Н.Р. Миграция и возможности инновационного развития Республики Таджикистан. Душанбе. 2017. - С.157.

¹⁹ Международный глоссарий терминов в области миграции. Женева. 2005. - С.66.

ягона вучуд надорад ва онро ба ҳар тарз пешниҳод менамоянд. Муҳочират - як қисми раванди рушди давлатҳо мебошад ва ин раванд байни давлатҳои қабулкунандаи муҳочирон ва давлатҳои интиқолдиҳандаи муҳочирон ҳамкориҳоро ба роҳ мемонад, зеро муҳочирон тавассути ҷойивазкуни худ ва иштироки бевосита дар рушди иқтисодиву иҷтимоии давлатҳо, барои ҳамкориҳои судманди байнидавлатӣ роҳҳоро кушода менамоянд. Агар ба таври дигар фикри худро баён намоем, пас гуфтан мумкин аст, ки мағҳуми муҳочират ҳамаи шаклҳои ҷойивазкуни аҳолиро фаро мегирад ва он сол аз сол шиддат меёбад. Муҳочир - ин шахсест, ки аз як давлат ба давлати дигар тағиiri макон намуда, ба хизматрасониҳои байналхалқии муҳочиратӣ, ки аз ҷониби ташкилотҳои байналхалқӣ пешниҳод мегардад, эҳтиёҷ дорад²⁰.

Муқаррароти муҳочират дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи муҳочират”, ки 11 декабря соли 1999 қабул карда шуд, низ дарҷ гардидааст ва он чунин мебошад: «Муҳочират - ҷойивазкуни бебозгашт, муваққатӣ, инчунин мавсимии шахси воқеӣ аз Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ба Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин вобаста ба тағиiri маҳалли истиқомат, кор, кӯчиданӣ шахси воқеӣ дар дохиili Ҷумҳурии Тоҷикистон»²¹.

Ба фикри мо муқаррароти дар боло овардашудаи муҳочират ҳамаи аломатҳои ба он хосро дар бар намегирад ва нисбати он тадқиқотчиёни зиёд диққати худро равона месозанд. Ба он асоси ҳуқуқии ҷойивазкуни ҷаъдан иваз намудани ҷои истиқомати муҳочирон аз як минтақаи маъмурӣ ба дигар минтақаи маъмурӣ лозим аст. Аз ин хотир, ин муқаррарот ҳусусияти хоси тавсифоти ҳуқуқиву байналхалқии зуҳороти мазкурро инъикос накарда, қисми муҳими онро, ки ба танзими ҳуқуқӣ ва мақоми ҳуқуқии муҳочир даҳл дорад, сарфи назар менамояд. Маҳз аз ин лиҳоз, ба фикру ақидаи мо меъёрҳои ҳуқуқиро ба мағҳуми “Муҳочират”,

---

²⁰ Сессияи 59 -уми Шӯрои байналмилалӣ оид ба муҳочират. 1989. <https://www.un.org/ru/ga/59/docs/59res.shtml>

²¹ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муҳочират», 1999. моддаи 1, - С.1.

ки дар қонуни боло зикргардида оварда шудааст, ба таври зерин илова ва дарҷ намудан лозим аст: “Мұхочират - ин әйивазкунии бебозгашт, мұваққатй вә мавсими шахси өзін аз як минтақаи маъмурй ба дигар минтақаи маъмурй бо дарназардошти таъмин намудани мақоми ҳуқуқй вә ҳифзи ҳуқуку манфиатхой мұхочирон мебошад”²².

Фикри дар боло овардашударо әмбәаст намуда, инчунин муаллиф мағұми зерини “мұхочирати байналхалқй” -ро пешниҳод менамояд, ки он то ин вакт дар санадҳои меъерию ҳуқуқй дарҷ нашудааст. Яъне: “мұхочирати байналхалқй - ин әйивазкунии шахс бо ҳар гуна сабабхо аз ҳудуди як давлат ба ҳудуди давлати дигар мебошад”²³.

Мұхочирати байналхалқй мақоми ҳуқуқии мұхочиронро дигаргүн менамояд, будубош ва ҳүччатгузории онхоро дар ҳудуди давлати қабулкунанда мутобиқи қонунгузории ин давлат ба танзим меорад.

Барои дарк намудани моҳияти мұхочират таснифоти (классификация) намудҳои мұхочират зарур аст, ки ин имконият медиҳад самтҳои он муайян ва муқаррар карда шаванд. Мұхочиратро бо ёрии меъёрхои зерин метавон тасниф намуд: аз рӯи мақоми ҳуқуқй - қонунй ва ғайриқонунй; аз рӯи нишони ҳудудй - дохилй ва байналхалқй; аз рӯи мақсаду маром - ихтиёрй (мәннатй: иқтисодй, касбй, пайвастшавй бо оила ва нөочориву зарурй: гурезагон ва шахсони тағийири маконнамуда); аз рӯи мұхлат - доимй ва мавсимй; аз рӯи мақсад - қустучүи паноҳгоҳ, соҳиб шудан ба мақоми гуреза, якчояшавй бо оила, «ихрочи ақлхо», мұхочирати таълимй ва мәннатй.

Дар таснифоти намудҳои номбаршудаи мұхочират таваққуф менамоем. Мұхочирати байналхалқй ин әйивазкунии мұхочирон аз ҳудуди як давлат ба ҳудуди давлати дигар мебошад, мұхочирати дохилй бошад, әйивазкунй дар дохири ҳамон як кишвар аст. Ҳангоми таснифоти мұхочират ба қонунй ва ғайриқонунй, бояд дар назар дошт,

---

²² Пешниҳоди мазкур аз тарафи муаллиф тархрезй карда шудааст.

²³ Мағұми овардашуда аз тарафи муаллиф пешниҳод мегардад.

ки муҳочирати қонунӣ дар асоси қонун²⁴ ба амал оварда мешавад, яъне доштани раводид, пешниҳод намудани мақоми ҳуқуқӣ, рухсат барои истиқомат ва фаъолияти расмии корӣ бояд дар асоси қонуни давлати қабулкунанда ба анҷом расонида шавад. Муҳочирати ғайриқонунӣ бошад, дар мавриди мавҷуд набудани чунин ҳучҷатҳо ва риоя накардани қонунгузории давлати қабули муҳочирон ба вуҷуд меояд.

Сабаби муҳочирати ноҷориву зарурӣ омилҳои гуногуни ҳолатҳои гайричашмдошт буда метавонад, ба мисли: ҷангҳои шаҳрвандӣ, ихтилофоти байнимиљӣ, таъқиб кардан вобаста ба мақсаду мароми сиёсӣ ё миллӣ, таҳди迪 нобудшавии ҷисмонӣ, оғатҳои табиӣ ва монанди инҳо. Ба муҳочирони ноҷору зарурӣ чунин гурӯҳи муҳочирон, чун гурезагон ва шаҳсони паноҳҷӯянда, муҳочирони иҷборӣ ва тағири зодгоҳи худ кардаро дохил мекунанд.

Лекин, вазъи муҳочират дар дунёи имрӯза нишон медиҳад, ки бо сабаби мавҷуд будани мушкилиҳои бисёр дар соҳаи бозори меҳнати қулли давлатҳои ҷаҳон, самти муҳочирати меҳнатии беруна афзалияти ниҳоят қалон дорад ва он дар давоми даҳсолаҳои охир ба шакли ҷаҳонишавӣ мубаддал гаштааст.

Бо дарназардошти хеле паст будани миқдори музди меҳнати кормандони соҳаи ҳоҷагии қишлоқ нисбат ба дигар соҳаҳои иқтисодиёти қишварамон, маҳз аз деҳот ҷавонону мардони қобили меҳнат бештар ба муҳочирати меҳнатии беруна равона мегарданд. Вобаста ба ин гуна ҳолат, 76% -ро аз шумораи умумии муҳочирони меҳнатии Тоҷикистон аҳолии деҳот ташкил медиҳад²⁵ ва қисми зиёди онҳо мутаассифона нисбат ба дигар муҳочирони меҳнатии қишварамон дорои қасбу ихтисоси замонавӣ намебошанд. Аз ин лиҳоз муҳочирони меҳнатии Тоҷикистон барои иҷро кардани корҳои дуюмдараҷа ва нисбатан каммузд, ки дар онҳо шаҳрвандони маҳаллӣ фаъолият надоранд, розӣ

²⁴ Международный глоссарий терминов в области миграции. Женева. 2005. - С.28.

²⁵ Бабаев А.А., Джуразода Т. Возвращение трудящихся мигрантов - граждан Республики Таджикистан: проблемы и новые вызовы. Душанбе. 2016. - С.45.

мешаванд. Дар бисёри ҳолатҳо чунин фаъолияти корӣ ғайрирасмӣ ва бе қарордоди имзошудаи дутарафа бо кордиҳандаи хориҷӣ амалӣ карда мешавад ва он барои муҳочирон метавонад мушкилиҳои зиёд эҷод намояд, аз қабили ҷарима кардан ва ё аз қаламрави давлати будубош ронда шудан.

Ба ин гуна омилҳои манфӣ нигоҳ накарда бояд тазаккур дод, ки муҳочирати меҳнатии беруна ва интиқоли маблагҳои муҳочирон ба қишвари аҷдодиашон дар рушди иқтисодию иҷтимоии ҳам давлати қабул ва ҳам давлати интиқоли муҳочирон аҳамияти калон дорад.

Қайд кардан лозим аст, ки муҳочирати меҳнатӣ бевосита ва пеш аз ҳама фаъолияти иқтисодӣ, инчунин фаъолиятро оид ба беҳтар намудани вазъи иқтисодии муҳочирон ва аъзои оилаи онҳоро ифода менамояд. Пас ҷаро фарзияи муҳочирати иқтисодиро пешниҳод кардан номумкин аст, ки он комилан нисбати фаъолияти амалишавандai муҳочирон дуруст ва воқеона мебошад. Вобаста ба ин, мо дар баробари истифода бурдани истилоҳи “муҳочирати меҳнатӣ”, ки он дар адабиёти илмию ҳуҷҷатгузориҳо қабул гардидааст, истилоҳи “муҳочирати иқтисодӣ”²⁶ -ро низ пешниҳод менамоем ва он аниқ самти фаъолияти шаҳрвандонро инъикос менамояд.

Инчунин, бо мақсади рушд додани фикру ақида оид ба назарияи илмӣ дар соҳаи муҳочират, мо метавонем яке аз намудҳои муҳочиратро мавриди омӯзиш қарор диҳем, ки он қонунияти худро дораду аз тарафи муҳаққиқон то ҳоло таҳқиқ нашудааст. Дар корҳои илмӣ ва таҷрибавӣ мо бештар ба муҳочирати меҳнатии беруна аҳамият медиҳем ва ин албатта яке аз масъалаҳои афзалиятноки Ҳукумати мамлакат ва ҷомеаи шаҳрвандӣ ба ҳисоб меравад. Зоро, дар ин раванд тайи даҳсолаҳои охир доимо дар доираи 1 млн. нафар шаҳрвандони қишварамон фаъолият доранд ва он оид ба беҳтар намудани зиндагии аҳолии қишвар ва рушди иқтисодию иҷтимоии мамлакат аҳамияти бебаҳо дорад.

---

²⁶ Аз тарафи муаллиф пешниҳод карда мешавад.

Дар баробари ин, дар дохили кишварамон қонунияти табиии дигар намуди муҳочирати меҳнатӣ низ вучуд дорад, ки мо ба он диққат намедиҳем ва дар омори давлатӣ инъикос намекунем. Гарчанде дар ин раванд ҳарсола садҳо ҳазор нафар шаҳрвандонамон иштирок менамоянд ва чунин муҳочиршавӣ аз як минтақаи маъмурӣ ба дигар минтақаи маъмурӣ бо мақсади пайдо кардани кори расмӣ ва ё гайрирасмӣ, танзими худро талаб менамояд. Ин намуди ҷойивазқуни шаҳрвандонро дар дохили мамлакат бо мақсади иҷро кардани корҳои гуногуни яқдафъаина, дар байнин муҳаққиқон ва аҳолии кишварамон “фаъолияти мардикорӣ” ном гузоштаанд ва чунин намуди кор дар ҷумҳурӣ аз аввали солҳои 90 -уми асри гузашта ба амал омадааст.

“Мардикорон” - ин шахсоне мебошанд, ки кори доимии муздинок надоранд ва бо даъвати кордиҳандагони дохилии мамлакат (шахсони ҳукуқӣ ва воқеӣ) корҳои муайянро дар асоси шартномаи дучониба ба анҷом мерасонанд ва мутобиқи он музди меҳнат мегиранд. Чунин фаъолият асосан гайрирасмӣ мавриди амал қарор дода мешавад ва мақомотҳои даҳлдори давлатӣ тайи се даҳсола боз роҳи ҳалли расмигардонии ин гуна фаъолиятро пайдо карда наметавонанд.

Нуқтаҳои ҷамъ шудани “мардикорон” дар якчанд минтақаи шаҳри Душанбе, аз қабили маҳаллаи 82, назди бинои Кумитаи занон ва оила, собиқ маркази савдои “Мардон”, инчунин дар дигар шаҳрҳои калони кишварамон мавҷуд мебошанд ва танзими давлатии ин гуна фаъолият зарур аст. Зоро, бозори мардикорон дар асл вучуд дорад ва шаҳрвандоне, ки дар ин раванд иштирок доранд, дар бисёри мавридҳо ба ҳифзи ҳукуқу манфиатҳояшон бо дарназардошти ба инобат гирифтани мӯҳлати фаъолияти корӣ ва ҳалли масъалаҳои сугуртаи иҷтимоию нафақа ниёз доранд. Айни замон бошад, мо чунин фаъолиятро бо истилоҳи “муҳочирати меҳнатии дохилӣ”²⁷ ифода карда метавонем ва дар корҳои ояндаи илмӣ доир ба он таҳқиқотҳои бунёдиро анҷом мениҳем.

---

²⁷ Аз тарафи муаллиф аввалин маротиба манзур мегардад.

Мутаассифона баъзе коршиносону сиёсатмадорони давлатҳои қабули муҳочирон бе ягон асоси воқеӣ ҳисоб мекунанд, ки муҳочирати меҳнатӣ танҳо барои давлатҳои интиқолдиҳандай муҳочирони меҳнатӣ манфиатбахш мебошад ва ин гуна гуфтор аз тарафи бисёри олимону коршиносони соҳа куллан нодуруст баҳодиҳӣ карда мешавад. Барои тасдиқи чунин мавқеъ дар мадди аввал бояд қайд кард, ки муҳочирати меҳнатии беруна дар асоси қонунияти табиии талабот ба қувваи корӣ аз тарафи кордиҳандагон ва баъдан пешниҳод аз тарафи корҷӯй амалӣ карда мешавад. Мутобики таҳқиқотҳои зиёди сотсиологӣ бо боварии комил гуфтан мумкин аст, ки ҳаҷми интиқоли маблағҳои муҳочирони меҳнатӣ ба ватанашон танҳо аз панҷ як ҳиссаи маҳсулоти баровардашуда ё хизматрасонии онро ташкил мекунад.

Дар асоси ҳисоби коршиносон, ҳангоми интиқоли маблағ дар ҳаҷми 4 млрд. доллари ШМА, миқдори маҷмӯи маҳсулоти дохилии баровардашудаи муҳочирони меҳнатӣ 20 млрд. доллари ШМА -ро ташкил медиҳад²⁸. Коҳиш ёфтани ҳаҷми маблағҳои интиқоли муҳочирони меҳнатӣ ба фаъолияти бонкҳои тиҷоратӣ таъсир мерасонад, зоро миқдори маблағ аз ҳисоби хизматрасонии бонкҳо ва даромади маҷмӯии он дар чунин маврид хеле кам мегардад.

Дар мисоли Тоҷикистон қайд кардан ба маврид аст, ки ихтисори ҳаҷми маблағҳои интиқолдодаи муҳочирони меҳнатӣ шиддати иловагиро ба буҷети давлатӣ зиёд менамояд ва ин сабабори паст гардидани даромади давлатӣ ҷиҳати дастгирии лоиҳаҳои иҷтимоӣ шуда метавонад. Ҳамзамон тазаккур додан лозим аст, ки маблағҳои интиқолдодаи муҳочирони меҳнатӣ ба вазъи иқтисодию иҷтимоии мамлакат ҳам таъсири мусбат ва ҳам таъсири манғӣ доранд ва ҳар ду ҳолат метавонад ташвиш ва шиддатнокии худро ба амал орад. Афзоиши воридоти маблағҳои муҳочирони меҳнатӣ ба мӯътадил гардидани

---

²⁸ Носиров Н.Н., Султанова Г.З. Внешняя трудовая миграция: проблемы и регулирование. Материалы Круглого стола «Современные проблемы внешней трудовой миграции». Душанбе, РТСУ, 13 ноября 2015 г. - С.53.

системаи бонкӣ, қобилияти харидории шаҳрвандон, афзоиши даромад ва талаботи аҳолӣ ба воридоти маҳсулот мусоидат менамояд.

Аз дигар тараф чунин ҳолат метавонад сабабгори пастшавии коркарди маҳсулоти дохилӣ, одат кардан ба маблағҳои муҳочирон ва камфаъолиятӣ, истифодаи оқилонаи замин дар соҳаи хочагии қишлоқ, рақобатпазирии маҳсулоти баровардашудаи маҳаллӣ, зиёдшавии молҳои хориҷӣ дар бозори дохилии мамлакат гардад, ки он фарқияти калонро дар баланси савдо муқаррар месозад.

Лекин, аз тарафи дигар кам ворид гардидани маблағҳои муҳочирони меҳнатӣ низ вазъи иқтисодии кишварро мушкил менамояд.

Пастшавии ҳаҷми интиқоли маблағҳои муҳочирони меҳнатии кишварамон дар аввали соли 2015 ба мушкилиҳои маблағгузории системаи бонкӣ, вазъи ноороми молиявӣ, кам шудани талабот шаҳрвандон ба кори бонкҳо, даромади аҳолӣ ва қобилияти харидории аҳолӣ оварда расонид. Чунин ҳолатҳоро ба инобат гирифта, хулоса кардан мумкин аст, ки маблағҳои интиқолдодаи муҳочирони меҳнатӣ устувор ва мунтазам буда, дар рушди мамлакат ва паст кардани сатҳи камбизоатии аҳолӣ аҳамияти калон доранд.

Айни замон дар кишварамон зухуроти дигари ғайричашмдошт ба назар мерасад, ки он ба баромада рафтани кадрҳои болаёкат аз ҳисоби ҷавонони кишварамон вобастагӣ дорад. Ҷавонони муҳочир барои фаъолияти корӣ ба хориҷа рафта, баъдан қисми муайянӣ онҳо ба ватан барнамегарданд. Зеро, кору зиндагии худро дар хориҷа давом дода, ҷавонон кӯшиш мекунанд дар ҳамон давлат ҳаётан боқӣ монанд ва ин ҳисороти кадрӣ барои Тоҷикистон аст. Дар чунин вазъият Ҷумҳурии Тоҷикистонро зарур аст тавассути қабули қонунгузории муосир ва барномаҳои амалишаванда ҷавононро бо роҳи ҳавасмандӣ дар соҳаҳои гуногуни хочагии халқ нигоҳ дорад.

Инчунин, кафолати давлатӣ оид ба дастгирии ҷавонони муҳочир дар ҳамаи сатҳҳои ҳокимијат бо дарназардошти таъмин намудани ҳукуқи онҳо ва ӯҳдадориҳои иҷтимоии давлатӣ, бояд ба таври возеху равшан

ифода карда шаванд. Танҳо ин гуна муносибати давлатӣ метавонад ҷавонони лаёкатманду боистеъдод ва дигар муҳочирони синну солашон ғуногунро дар ватани аҷдодиашон нигоҳ дошта, рушди босуботи иқтисодию иҷтимоии мамлакатро таъмин намояд.

1.2. Сабабҳои асосии афзоиши ҷараёни муҳочирати меҳнатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Ҷумҳурии Тоҷикистон баъд аз барҳам ҳӯрдани собиқ давлати Иттифоқи Советӣ, 9 сентябри соли 1991 истиқлолияти давлатии худро эълон кард. Дар он давра вазъияти сиёсии дохили мамлакат тезутунд мегашт ва ин сабабгори асосии шиддат ёфтани равандҳои муҳочирати аҳолӣ ва тарки ватан намудани садҳо ҳазор нафар шаҳрвандони кишварамон мебошад. Бесарусомонӣ, фалаҷ гардидани фаъолияти соҳторҳои давлатӣ, афзоиш ёфтани бетартибии ҷамъиятий ва ҳатари амнияти шаҳрвандон водор соҳт, ки дар қатори сокинони маҳаллӣ шумораи зиёди дигар миллатҳо низ аз ҷойҳои муқимии худ фирор карда, ба дигар давлатҳо равона гарданд. Чунин буд саршавии ҷангӣ шаҳрвандӣ дар қаламрави давлати тоҷикон, ки нав истиқлолиятро ба даст оварду ҳатто фурсате надошт аз он баҳра гирад.

Профессор Исломов С.И. қайд менамояд, ки андозаи муҳочирати беруна аз соли 1989 инҷониб босуръат афзоиш ёфт, ки дар он давра заминаи пошхӯрии Иттифоқи Советӣ ва ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ аз тарафи собиқ ҷумҳуриҳо омода мегардид²⁹. Ҷорӣ кардани “демократия” -и мардумӣ дар он солҳо ба нофаҳмии зиёди мағҳуми он, миллатпарастӣ ва маҳалгароӣ, нодуруст фахмонидани ақида ва равияи исломӣ дар байни аҳолии гумроҳзада, маҳдудияти дину забонҳои модарии миллатҳои гайритоҷик, инчунин дигар омилҳои низоъовар шаҳрвандони Тоҷикистонро ба муҳочиршавӣ маҷбур соҳт.

---

²⁹ Исломов С.И. Биосоциальное развитие человека. Демографический и социальный переходы. Душанбе. 2019. - С.134.

Вобаста ба заминаҳои пайдошудаи носолимгардонии вазъи чумхурӣ сабабҳо оид ба шиддат ёфтани ҷараёни муҳочирати аҳолӣ низ пайдо гардидаанд, ки онҳо пеш аз ҳама чунин буданд: парокандашавии Иттифоқи Советӣ, ки ба оқибатҳои вазнини иқтисодию иҷтимоӣ оварда расонид; шиддат ёфтани муносибатҳои байни миллатҳо ва байни таркиби этникии аҳолӣ; ташаккулёбии муносибатҳои бозоргонӣ; ҷанги шаҳрвандӣ. Дар байни сабабҳои номбаршуда ҷанги шаҳрвандӣ асоситарин ба ҳисоб мерафт ва он дар муҳлати 5 соли нотинҷӣ аҳолии таъриҳан сустҳаракати Тоҷикистонро ба аҳолии фаъолҳаракат табдил дод³⁰.

Дар он вақт бисёр оилаҳое буданд, ки ҳатто аз ҳудуди ноҳияи худ ба дигар маҳалла намерафтанд, аммо дар натиҷаи ба амал омадани ҷанги шаҳрвандӣ онҳо ҳазорҳо километр аз ватан дур гашта, дар кишварҳои Афғонистон, Эрон, Россия, Қазоқистон, Қирғизистон, Ӯзбекистон, Покистон ва дигарҳо ҳамчун гуреза сукунат гирифта буданд. Ҷанги шаҳрвандии солҳои 90 -уми асри гузашта асосан дар се минтақаи маъмурии кишварамон, аз ҷумла дар вилояти Ҳатлон, пойтаҳти мамлакат шаҳри Душанбе ва НТҶ ба амал омаданд, ки аҳолии ин минтақаҳо нуҳоятдараҷа азобу азияти зиёдро аз сар гузаронида буданд. Бинобар ин, қисми дигари аҳолии кишварамон ҳамчун муҳочирони иҷборӣ ба тарафи шимолии мамлакат - вилояти Суғд ва тарафи ғарби мамлакат - ВМҚБ равона гардидаанд, ки дар ҳудуди ин вилоятҳои нисбатан осоишта амнияти аҳолии калонсол бо фарзандонашон таъмин карда шавад.

Дар асоси фикру ақидаҳои дар боло гуфташуда хулоса кардан мумкин аст, ки ҷанги шаҳрвандӣ ва ё дигар ҳодисаҳои аҳолиро ба ташвишу душвориҳои зиёд оваранда, аз нуқтаи назари ҳуднигоҳдорӣ ва рушди инсонӣ дар дигар минтақаҳои фаъолияти ҳаётӣ, ҷараёни муҳочиршавии аҳолиро хеле серҳаракат менамояд.

---

³⁰ Исламов С.И. Биосоциальное развитие человека. Демографический и социальный переходы. Душанбе. 2019 - С.134.

Таҳқиқотҳо нишон медиҳанд, ки Муҳочирати тоҷикон ба кишварҳо дуру наздик аз қадимулайём вучуд дошт. Он бо сабабҳои мухталиф: тичорат, сайёҳат ва ғайра сурат мегирифт, вале хусусияти оммавӣ надошт³¹. Мутаассифона, чунин хусусияти оммавӣ муҳочиршавии тоҷикон ва тоҷикистониён - дигар миллату ҳалқиятҳое, ки дар қаламрави кишварамон зиндагӣ мекарданду дар ҳамин сарзамин ба дунё омаданд, дар охири солҳои 80 -ум ва аввали солҳои 90 -уми асри гузашта ба вуқӯъ омад, ки дар он давра шумораи муҳочирон ва ғурезаҳои тоҷик зиёда аз 1 млн. нафарро ташкил дод.

Натиҷаҳои умумии муҳочирати аҳолӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо дарназардошти рафтуомади шаҳрвандони кишварамон дар он солҳои ташвишовари 1991-2000 дар ҷадвали 1.2.1 оварда шудаанд³².

Ҷадвали 1.2.1. - Муҳочирати шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи солҳои 1991-2000.

Солҳои	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Шумораи кӯчидарафтағон	101,31	146,01	146,1	88,8	74,9	53,7	37,0	32,3	28,8	28,2
Шумораи кӯчидаомадағон	74,9	51,3	71,4	43,3	37,1	26,1	20,2	16,9	14,7	14,5
Фарқияти муҳочирати аҳолӣ	-26,4	-94,7	-74,7	-45,6	-37,8	-27,6	-16,8	-15,4	-14,1	-13,7

Сарчашма: Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Тоҷикистон: 20 соли истиқлолияти давлатӣ (Маҷмӯаи оморӣ), соли 2011.

Мутобиқи ҷадвали 1.2.1 маълум мегардад, ки тайи солҳои 1991-2000 зиёда аз 1 млн. 107 ҳазор нафар аҳолии кишварамон ба равандҳои муҳочират (кӯчидарафтагон ва кӯчидаомадагон) фаро гирифта шуда буданд ва ин гуна хусусияти рафтуомади муҳочирон ба давлатҳои ҳориҷи дуру наздик бо шаклҳои ивазшавандай он, солҳои минбаъда низ давом дошт.

³¹ Махмадбекзода М., Мирзоев С., Ҳакимов П. Муҳочиратшиносӣ. Душанбе. 2020. - С.13.

³² Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Тоҷикистон: 20 соли истиқлолияти давлатӣ (Маҷмӯаи оморӣ), соли 2011.

Акнун бошад, равандҳои муҳоҷиратро ба таври пурра дар давраи Истиқолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо дарназардошти ба инобат гирифтани ҳаракати муҳоҷиратӣ дар минтақаҳои мамлакат мавриди омӯзиш қарор медиҳем.

Бо мақсади гузаронидани таҳлили муқоисавӣ ва муайян кардани тамоюли муҳоҷирat, мо лозим донистем, ки афзоиш ва камшавии ҷараёни муҳоҷirатro дар минтақаҳо тавассути тақсимоти он ба се давра - солҳои 1991-2000, 2001-2010 ва 2011-2020 омӯхта бароем, ки натиҷаҳои он дар ҷадвали 1.2.2 оварда шудааст.

Ҷадвали 1.2.2. - Ҷамъбасти умумии муҳоҷirati аҳолӣ дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи солҳои 1991-2000, 2001-2010, 2011-2020 (дар худуди ҷумҳурий, кишварҳои ИДМ, гайри ИДМ)

Р/т	Номгӯйи минтақаҳо	Афзоиш ва камшавии муҳоҷirat дар се давраи тақсимшуда (ҳазор нафар)			
		1991-2000	2001-2010	2011-2020	Ҳамагӣ
1.	Ҷумҳурии Тоҷикистон	- 366,8	- 111,4	- 31,8	- 526,1
2.	ВМҚБ	- 30,0	- 55,4	- 10,3	- 95,7
3.	вилояти Ҳатлон	-100,7	- 60,1	- 47,6	- 208,4
4.	вилояти Суғд	- 102,6	- 41,4	- 22,1	- 166,1
5.	шаҳри Душанбе	- 106,2	+14,9	+ 20,1	- 71,3
6.	НТҶ	- 55,9	- 15,7	+ 12,4	- 59,5

Сарчашма: Тоҷикистон: 20 - соли истиқолияти давлатӣ (мачмӯи оморӣ). Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2011.^{33,34,35, 36}.

Аз ҷадвали 1.2.2 маълум аст, ки дар давраи аввали солҳои 1991-2000 ҳаракати муҳоҷiratӣ дар минтақаҳои мамлакат ва дар мачмӯъ дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон хеле пуршиддат буданд ва чӣ тавре, ки мо дар боло қайд карда гузаштем, ин давраи ҷанги шаҳрвандӣ буд ва он

³³ Тоҷикистон: 20 - соли истиқолияти давлатӣ (мачмӯи оморӣ). Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2011. - С.66-72.

³⁴ Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2018. - С.37-39.

³⁵ Демографияи солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2020. - С.252-298.

³⁶ Тоҷикистон: 30 – соли Истиқолияти давлатӣ (мачмӯаи оморӣ). Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2021. – С. 52-61.

садҳо ҳазор мардуми кишварро маҷбур соҳт, ки манзили худро тарк карда ба дигар давлатҳо кӯчида раванд. Дар давраи аввали солҳои 1991-2000 дида мешавад, ки аз ҳама зиёдтар шаҳрвандон аз пойтахти мамлакат шаҳри Душанбе бо шумораи умумии 106 ҳазору 200 нафар кӯчида рафтаанд. Сабаб дар он аст, ки дар пойтахт шумораи зиёди русзабонҳо зиндагӣ мекарданد ва маҳз онҳо қисми асосии кӯчидарафтагонро ташкил карда буданд.

Дигар минтақаҳои мамлакат аз қабили вилоятҳои Ҳатлон ва Суғд низ талафоти калони одамӣ доданд, ки аз ин вилоятҳо мутаносибан 100 700 нафар ва 102 600 нафар шаҳрвандони кишварамон ба дигар давлатҳо кӯчида рафтанд. Талафоли одамӣ дар сатҳи ҷумхуриявии он давра ҳамагӣ 366 800 нафарро ташкил кард, ки яку якбора ҳудуди мамлакатро тарк кардани ин қадар аҳолӣ албатта ба вазъи иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва демографии кишвар таъсири манғӣ расонид. Зоро дар байни шаҳрвандони кӯчидарафта мутахассисони зиёд буданд, ки дар ҳамаи соҳаҳои хоҷагии ҳалқи мамлакат меҳнат мекарданд ва барқарор кардани ин гуна талафот дар шароити ҳозира ва давраҳои наздиктарин имконнопазир аст.

Умуман аз ҷадвали 1.2.2 муноҳида кардан мумкин аст, ки дар давраи аввали солҳои 1991-2000 ҳамаи минтақаҳо нишондиҳандай камшавии аҳолиро аз ҳисоби муҳочирият ифода менамоянд. Аммо дар давраи дуюми солҳои 2001-2010 аллакай дар пойтахти мамлакат шаҳри Душанбе афзоиши муҳочириятӣ бо нишондиҳандай +14900 нафар ба назар мерасад, гарчанде дар дигар минтақаҳо камшавии аҳолӣ аз ҳисоби кӯчидани шаҳрвандон давомияти худро дошт.

Ҳамзамон бояд қайд кард, ки дар давраи дуюми солҳои 2001-2010 шумораи кӯчидани аҳолӣ аз 366 800 нафар то 111 400 нафар камтар гардид ва ин вобаста ба он аст, ки он солҳо дар дохили мамлакат сулҳу салоҳ ва оромии зисту зиндагии мардуми Тоҷикистон барқарор карда шуд.

Дар давраи сеюми солҳои 2011-2020 кохиш ёфтани шумораи аҳолии кишвар аз ҳисоби кӯчидарагон давом дошт, лекин миқдори онҳо нисбат ба давраи дуюм боз ҳам камтар гардид ва ҳамагӣ - 31 800 нафарро ташкил кард, ки ин беҳтаршавии вазъро нишон медиҳад.

Қайд кардан ба маврид аст, ки дар ин давра дар баробари афзоиши аҳолии шаҳри Душанбе (+20100 нафар), инчунин НТҶ низ ба нишондиҳандай афзоиши аҳолӣ бо шумораи +12400 нафар натиҷабаҳш гардидаанд. Дигар минтақаҳо чун пештара бақияи камшавиии муҳочиратиро ифода менамоянд ва чунин ҳолат дар шароити ҷаҳонишавии равандҳои муҳочират дар миқёси ҷаҳон ҳодисаи муқаррарӣ мебошад.

Давлати муосири демократии Тоҷикистон дар марҳилаи ташаккулёбӣ қарор дорад. Ҷанги хонумонсӯз дар солҳои аввали истиқолияти давлатии Тоҷикистон, муноқишаҳои ба амал омадаи низомӣ дар дохили кишвар, гузариш ба соҳти нави сиёсиву иқтисодӣ, кохиш ёфтани вазъи иқтисодиву иҷтимоии аҳолӣ ва дигар ҳолатҳои гайричашмдошти хатарнок барои ҳаёти шаҳрвандон - ба шиддатнокии раванди муҳочирати аҳолӣ ва тарки манзили садҳо ҳазор нафар одамон оварда расонид.

Вазъияти сиёсии муташаниҷ ва задухӯрдҳои дохилии шаҳрвандӣ дар он давра зиёда аз як миллион нафар одамонро маҷбур соҳт, ки тарки Ватан намуда, ба давлатҳои хориҷа ва дигар минтақаҳои дохили мамлакат муҳочират намоянд. Шумораи умумии гурезаҳои кишварамон, ки дар ҳудуди дигар давлатҳо паноҳ ёфта буданд ва муҳочирони иҷбории дохили ҷумҳурӣ, дар солҳои 1992-1998 зиёда аз 900 ҳазор нафарро ташкил дод³⁷ ва вазъияти ба амал омадаи он давра Ҷумҳурии Тоҷикистонро ба парокандагии давлативу парешонии мардумӣ оварда расонид.

---

³⁷ Бобоев А. Муҳочирати аҳолӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. «Матбааи ҳисоби ҳоҷагӣ» -и Вазорати меҳнат ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, 2006. - С.10.

Сессияи таърихии XVI -уми Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки моҳи ноябрь соли 1992 дар шаҳри Ҳуҷанди вилояти Суғд баргузор гардид, роҳбарияти нави Тоҷикистон ва Ҳукуматро интихоб намуд ва маҳз аз ҳамон вақт сар карда, сиёсати дохилий ва берунии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба тариқи мусбат комилан дигаргун гашт.

Суҳанони аввалини роҳбари нави давлати тоҷикон Эмомалӣ Раҳмон дар сессияи XVI -уми Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон баъд аз интихоб гардидан дар ҳайси Раиси Шӯрои Олии кишвар рӯзи 19 ноябрь соли 1992 чунин буданд: «Ман барои барқарор кардани сулҳ дар Тоҷикистон ва баргардонидани ҳамаи гурезаҳо ба Ватан, тайёр ҳастам ҳаётамро қурбон кунам»³⁸.

Ин гуна суҳанони таъсирбахш ба дили ҳамаи шаҳрвандони кишварамон умеди сулҳу осоишро нақш баст ва аз соли 1993 сар карда, пайи ҳам раванди бозгардонидани мардуми ҷабрдидаю парешонҳоли Тоҷикистон ба ҷойҳои зисти доимиашон оғоз ёфт.

Тайи солҳои 1993-1997 Роҳбари давлат қӯшишҳои зиёде ба ҳарҷ бурд, ки сулҳу оромиро ба хонадони мардуми Тоҷикистон бозгардонад. Сафарҳои ҷандинкаратаи Ҷаноби Олӣ ба давлатҳои хориҷи дуру наздик бо мақсади гузаронидани гуфтушунидҳо бо тарафи мухолифин ва пайдо кардани роҳи ҳалли масъала оид ба пойдор намудани сулҳу салоҳ дар мамлакат, ба натиҷаҳои дилҳоҳ оварда расониданд.

Ҳатто гуфтушуниде, ки соли 1995 дар қаламрави Ҷумҳурии Исломии Афғонистон барпо гардид ва ба ҳаёти Роҳбари давлат ҳатар дошт, натавонист пеши роҳи Эмомалӣ Раҳмонро бигирад, зеро ин фарзанди Ватан барои тинчию оромӣ ва ободонии хонадони мардуми Тоҷикистон ҷони худро ба гарав монда буд.

Бо мақсади ба даст овардани сулҳу ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон ва бартараф кардани оқибатҳои ҷанги шаҳрвандӣ, аз 5

---

³⁸ Бобоев А. Муҳочирати аҳолӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. «Матбааи ҳисоби ҳоҷагӣ» -и Вазорати меҳнат ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, 2006. - С.10.

апрели соли 1994 то 27 июни соли 1997 таҳти сарпарастии Созмони Милали Муттаҳид гуфтушунидҳои зиёди байни тоҷикон оид ба барқарорсозии сулҳу салоҳ ва ризоияти миллӣ, баргузор гардианд. Дар натиҷа, ҳашт гуфтушунид байни ҳайати намояндагии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Иттиҳоди Муҳолифини Тоҷикон, шаш воҳӯрии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва роҳбари Иттиҳоди Муҳолифини Тоҷикон, инчунин се машварати ҳайати тарафҳо, ки дар шаҳрҳои Алмаато, Ашхобод, Бишкек, Исломобод, Кобул, Машҳад (Ҷумҳурии Исломии Эрон), Москва, Техрон ва Ҳосдех (Афғонистон) барпо гардианд ва доир ба он протоколу ҳуҷҷатҳои зиёде ба имзо расонида шуданд, ки ҳамаи онҳо дар маҷмӯъ Созишномаи умумии истиқори сулҳ ва ризоияти миллиро дар Тоҷикистон ташкил доданд.

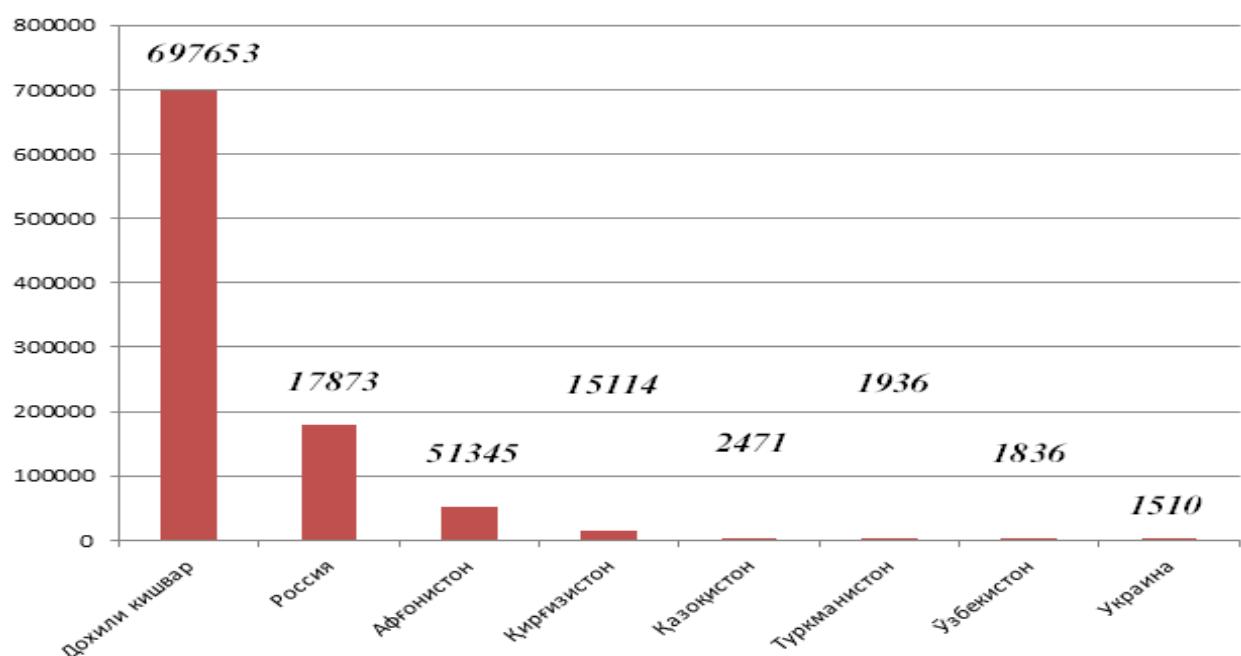
Ҳамин тарик, 27 июни соли 1997 дар пойтаҳти Федератсияи Россия ш. Москва бо иштироки Президенти Федератсияи Россия Борис Николаевич Ельцин, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Шарифович Раҳмонов, Роҳбари Иттиҳоди Муҳолифини Тоҷикон Сайд Абдулло Нурӣ ва Намояндаи маҳсуси Котиби Генералии Созмони Милали Муттаҳид Герд Меррем Созишномаи умумии истиқори сулҳ ва ризоияти миллиро дар Тоҷикистон ба имзо расониданд ва ин санаи таъриҳӣ дар ҳаёти мардуми Тоҷикистон саҳифаи нави худро, ки ба беҳбути хушбахтии шаҳрвандони кишварамон роҳ кушод, дарҷ намуд.

Баробари ба имзо расонидани Созишномаи умумии истиқори сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон, бозгашти муташаккионаи гурезаҳои тоҷик аз минтаҳаҳои гуногуни хориҷа ва ҷо ба ҷо намудани онҳо дар хонаҳои худ аз тарафи мақомоти даҳлдори ҷумҳурӣ, суръати нав пайдо намуд.

Аз соли 1993 то соли 2000 ҳамагӣ 950599 нафар шаҳрвандони кишварамон ба ҷойҳои зисти доимиашон баргардонида шуданд, аз он ҷумла: аз кишварҳои Иттиҳоди Ҷумҳурии Тоҷикистон - 201601 нафар, аз Ҷумҳурии Исломии Афғонистон - 51345 нафар, аз минтаҳаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон - 697653 нафар.

Дар давраи солҳои 2000-2001 ба таври муташаккилона аз қаламрави кишварҳои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил боз 656 нафар шаҳрвандони боқимондаи Ҷумҳурии Тоҷикистон баргардонида шуданд, аз он ҷумла: аз Ҷумҳурии Қирғизистон - 505 нафар, Ҷумҳурии Қазоқистон - 80 нафар, Ҷумҳурии Туркманистон - 71 нафар³⁹.

Расми 1.2.1. - Шумораи аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки солҳои 1992-1998 дар натиҷаи ҷанги шаҳрвандӣ ҷойҳои зисти муқимиҳо ҳудро тарқ карда, ҳамчун гурезаҳо ва муҳоҷирони иҷборӣ дар дохил ва хориҷи кишвар будубош доштанд ⁴⁰

Сарчашима: Бобоев А. Муҳоҷирати аҳолӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. «Матбааи ҳисоби ҳочагӣ» -и Вазорати меҳнат ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, 2006. - С.13.

Солҳои мудҳиши муҳолифат ба хонадони тоҷикистониён ниҳоят заҳмату шиканҷаи бисёре овард⁴¹, аз он ҷумла:

➤ зиёда аз 30 ҳазор хонаҳои шаҳрвандон ба хок яксон карда шуд ва ё дар ҳолати ношоям қарор доштанд;

³⁹ Бобоев А. Муҳоҷирати аҳолӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. «Матбааи ҳисоби ҳочагӣ» -и Вазорати меҳнат ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, 2006. - С.13.

⁴⁰ Бобоев А. Муҳоҷирати аҳолӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. «Матбааи ҳисоби ҳочагӣ» -и Вазорати меҳнат ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, 2006. - С.13.

⁴¹ Дар ҳамон ҷо. - С.14.

- садҳо биною иншоот, мактабҳои миёна, бунгоҳҳои тиббӣ, идораҳои давлатӣ ва дигар ташкилотҳо ба ҳаробазор табдил ёфта буданд;
- ҷанги хонумонсӯз зиёда аз 55 ҳазор нафар кӯдаконро ятим ва зиёда аз 26 ҳазор нафар занҳоро бешавҳар монанд;
- садҳо корхонаҳои истеҳсолӣ ва заводу фабрикаҳо горат гардида, иқтисодиёти мамлакат ба даҳҳо солҳо ақиб партофта шуд;
- зарари расонидай ҷанги шаҳрвандӣ ба Тоҷикистон зиёда аз 8 млрд. доллари амрикоиро ташкил дод.

Чунин буданд натиҷаҳои боҳти миллат ва мардуми Тоҷикистон дар солҳои 90 -уми асли гузашта ва чунин таҷрибаи талҳро ҳеч вақт фаромӯш набояд кард, зеро аз ин гуна камбудиву ҳатогиҳо, нофаҳмиву беандешагӣ, курситалабиву бедодгарӣ, горатгариву куштори мардуми ҳуд ва дигар омилҳои манғии ғайриинсонӣ, хулосаҳои лозима баровардану онҳоро ҳаргиз такрор накардан зарур аст, ки танҳо чунин нуқтаи назар ва баҳодиҳӣ метавонад манғиати шаҳрвандонро барои ҳаёти осоиштаву арзанда ва тараққиёти Тоҷикистонро таъмин намояд.

Қайд кардан зарур аст, ки таҳти роҳбарии бевоситаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар корҳои баргардонидан ва ҷо ба ҷо намудани шаҳрвандони кишварамон дар ҷойҳои зисти доимиашон, вазорату идораҳои даҳлдори ҷумҳурӣ саҳмгузор буданд, ба монанди: Вазорати меҳнат, муҳочират ва шуғли аҳолӣ, Вазорати амният, Вазорати корҳои доҳилӣ, Вазорати корҳои хориҷӣ, Вазорати молия, Вазорати тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоӣ, Вазорати нақлиёт, Кумитаи ҳифзи сарҳади давлатии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кумитаи телевизион ва радиои назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Академияи илмҳом Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҳадамоти давлатии муҳочират, мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатии вилояту шаҳру ноҳияҳо ва дигарон.

Инчунин, дар раванди барқарорсозии сулҳу салоҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон, кишварҳои ба мо дӯсти Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил ва пеш аз ҳама Федератсияи Россия, Ҷумҳурии Қазоқистон,

Ҷумҳурии Қирғизистон, Ҷумҳурии Ӯзбекистон, Ҷумҳурии Туркманистон, кишварҳои хориҷи дур ба монанди Иёлоти Муттаҳидаи Амрико, Швейцария, Олмон, Ҷумҳурии Исломии Эрон, Япония, Ҳолландия, Дания, Франсия, Ҷумҳурии Исломии Покистон, инчунин ташкилотҳои байналмиллалӣ дар симои Созмони Миллали Муттаҳид, Раёсати Комиссари Олии Созмони Миллали Муттаҳид оид ба гурезаҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, Созмони Байналмиллалӣ оид ба Муҳочират, Созмони Байналмиллалии Меҳнат, Барномаи рушди Созмони Миллали Муттаҳид, Кумитаи Байналмиллалии Салиби Сурх ва дигар ташкилоту идораҳо қўмаки амалии худро расониданд ва ин иқдоми неки фаромӯшнашаванда дар таърихи тоҷикон абадзинда мемонад.

Маҳз баъд аз анҷоми ин чорабиниҳо, Тоҷикистон сулҳу оромии қимматбаҳову дилҳоҳашро пойдор намуда, барои бунёди соҳаҳои ҳоҷагии ҳалқ ва беҳтар намудани ҳаёти мардуми кишвар, корҳои аввалинро оғоз намуд.

Дар он давра Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади фароҳам овардани шароит барои бозгашти гурезаҳо ва муҳочирони иҷборӣ, қонуну қарорҳои аввалини худро дар ин самт қабул кард, аз он ҷумла:

- Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи гурезаҳо», аз соли 1992;
- Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22 августи соли 1995 №542 «Дар бораи тадбирҳои иловагӣ оиди бозгардонидани гурезаҳо - шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ва муҳочирони иҷборӣ ба ҷойҳои зисти муқимии худ ва ҳифзи иҷтимоию ҳуқуқии онҳо»;
- Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 16 июли соли 1996 №32 «Дар бораи баъзе тадбирҳо оиди ҳифзи иҷтимоии гурезаҳо ва муҳочирони иҷборӣ»;
- Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 12 майи соли 1997 №224 «Дар бораи тадбирҳо оиди иҷрои Протокол аз 13 январи соли 1997 дар Техрон дар бораи масъалаҳои гурезаҳо, ки байнин ҳайати Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Иттиҳоди муҳолифини тоҷикон ба имзо

расидааст»⁴². Ба ин монанд, дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ қабул гардианд ва ичрои ҳамаҷонибаи онҳо имконият доданд, ки ин гуна чорабинии муҳими давлатӣ дар ҷорҷӯбай қонунгузории амалқунандай миллӣ ва санадҳои меъёрии ҳуқуқии байналмиллаӣ, ба анҷом расонида шавад.

Бо мақсади паст кардани сатҳи камбизоатӣ ва дастгирии сохторҳои муҳталифи иҷтимоӣ, мақомоти давлатӣ дар якҷоягӣ бо Раёсати Комиссари Олии Созмони Милали Муттаҳид оид ба ғурезаҳо, Созмони Байналмиллалии Мехнат ва Барномаи рушди Созмони Миллали Муттаҳид зиёда аз 160 лоиҳаро барои барқарорсозии иншоотҳои иҷтимоии қишвар, таъсис додани ҷойҳои кории нав барои ғурезаҳои бозгашта, муҳочирони иҷборӣ ва низомиён бо оилаҳояшон, амалӣ намуданд⁴³.

Дар радифи вазъи номӯътадили давраи солҳои 90 -уми асри ғузашта ба мақсад мувоғиқ аст, ки ҳаракати оммавӣ ва босуръати муҳочиратии шаҳрвандони қишварамонро аз рӯи тақсимоти минтақавӣ мавриди омӯзиш ва таҳлил қарор диҳем. Мутобиқи маълумоти Ҳадамоти муҳочирати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳолати 30 июни соли 2000, яъне давраи ба анҷом расидани мӯҳлати сесолаи (1997-2000) барқарорсозии сулҳу салоҳ дар мамлакат, аз аввали солҳои 90 -уми асри XX то соли 2000 Тоҷикистон се давраи таърихии кӯтоҳмуддатро бо дарназардошти вазъияти сиёсию иҷтимоии гуногун аз сар ғузаронид, ки онҳоро чунин маънидод кардан мумкин аст: давраи якум - давраи ҷангӣ шаҳрвандӣ; давраи дуюм - давраи ба охир расидани низоъи байнишаҳрвандӣ; давраи сеюм - давраи ба ҷойҳои зисти доимӣ баргаштани қисми асосии ғурезаҳо ва муҳочирони иҷборӣ.

---

⁴² Бобоев А. Муҳочирати аҳолӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. «Матбааи ҳисоби ҳоҷагӣ» -и Вазорати меҳнат ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, 2006. - С.15-16.

⁴³ Бобоев А. Муҳочирати аҳолӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. «Матбааи ҳисоби ҳоҷагӣ» -и Вазорати меҳнат ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, 2006. - С.16.

Мутобиқи маълумоти Хадамоти муҳочирати кишвар, ки дар он давраи мудхиш ваколатдори ҳисобу китоби расмии муҳочирати аҳолӣ ба ҳисоб мерафт, дар дохили мамлакат ҳаракати муҳочиратии байниминтақавӣ чунин ҳолатро ифода менамуд⁴⁴:

1. Аз вилояти Хатлон (минтақаи Қўргон-теппа), ш. Душанбе, ш. Турсунзода, ноҳияҳои Ҳисор ва Шаҳринав ҳамагӣ 34939 нафар шаҳрвандони кишварамон ба вилояти Суғд муҳочират намуданд. Аз ин миқдор 34792 нафар ба ҷойҳои зисти доимӣ баргаштанд ва 147 нафар дар вилояти Суғд боқӣ мондану баргаштан нахостанд.

2. Дар дохили вилояти Хатлон муҳочиршавии аҳолӣ, ки аз минтақаи ба ҳарбу зарб омехташудаи Қўргон-теппа ба минтақаи Кӯлоби нисбатан ором ҳамагӣ 244758 нафар шаҳрвандон кӯч баста буданд. Аз ин миқдор 239638 нафар ба ҷойҳои зисти доимӣ баргаштанд ва 5120 нафар боқӣ монданд, ки 3507 нафари онҳо дигар баргаштан нахостанд.

3. Аз вилояти Хатлон (минтақаи Қўргон-теппа), ш. Душанбе, ш. Турсунзода, ш. Рофун, ш. Ваҳдат, н. Шаҳринав, н. Рудакӣ, н. Ҳисор, н. Варзоб, н. Файзобод, н. Ғарм, н. Комсомолобод, н. Тавилдара ба ВМКБ муҳочиршавии 56025 нафар шаҳрвандон. Аз ин миқдор 50533 нафар ба ҷойҳои зисти доимӣ баргаштанд ва 5492 нафар боқӣ монданд, ки 2185 нафари онҳо дигар баргаштан нахостанд.

4. Аз вилояти Хатлон (ҳар ду минтақа) ба шаҳри Душанбе муҳочиршавии 154390 нафар шаҳрвандон. Аз ин миқдор 153863 нафар ба ҷойҳои зисти доимӣ баргаштанд ва 527 нафар боқӣ монданд, ки 137 нафари онҳо дигар баргаштан нахостанд.

5. Аз вилояти Хатлон (минтақаи Қўргон-теппа), ш. Душанбе ва НТЧ ба ш. Турсунзода, ш. Рофун, ноҳияҳои Ҳисор, Рудакӣ, Ваҳдат, Файзобод, Дарбанд, Ғарм, Тавилдара, Ҷиргатол, Тоҷикобод, Шаҳринав, Варзоб дар мачмӯъ муҳочиршавии 207541 нафар шаҳрвандон. Аз ин

---

⁴⁴ Аз маълумоти бойгонии Хадамоти муҳочирати Ҷумҳурии Тоҷикистон, гирифта шудааст, соли 2000.

миқдор 203279 нафар ба чойҳои зисти доимӣ баргаштанд ва 4267 нафар боқӣ монданд, ки 4267 нафари онҳо дигар баргаштан нахостанд.

Ҷадвали 1.2.3. - Маълумот оид ба муҳоҷиршавӣ, бозгашт, боқӣ мондан ва барнагаштани шаҳрвандони кишварамон дар минтақаҳои ҷумҳурий ба ҳолати 30.06.2000 сол

P/t	Макони зисти доимӣ	Макони муҳоҷиршавӣ	Шумораи умумии муҳоҷирши удағон	Ба макони зисти доимӣ бозгаштагон	Боқӣ монд агон	Барнагаш тагон
1.	Вилояти Ҳатлон, ш. Душанбе, Турсунзода, Ҳисор, Шаҳринав	Вилояти Суғд	34939	34792	147	147
2.	Вилояти Ҳатлон (минтақаи Қӯрғон-теппа)	Вилояти Ҳатлон (минтақаи Қӯлоб)	244758	239638	5120	3507
3.	Вилояти Ҳатлон, ш. Душанбе, Турсунзода, Роғун, Ваҳдат, Шаҳринав, Рудакӣ, Ҳисор, Варзоб, Файзобод, Фарм, Комсомолобод, Тавилдара	ВМКБ	56025	50533	5492	2185
4.	Вилояти Ҳатлон	ш. Душанбе	154390	153863	527	137
5.	Вилояти Ҳатлон, ш. Душанбе, НТҶ	ш. Турсунзода	7728	7728	-	-
6.	--	н. Ҳисор	6252	6252	-	-
7.	--.-	н. Рудакӣ	52645	52166	484	484
8.	--	н. Ваҳдат	21798	21222	576	480
9.	--	н. Файзобод	7300	7262	38	38
10.	--	н. Дарбанд	33800	33088	712	712
11.	--.-	н. Фарм	42000	40932	1068	1068
12.	--	н. Тавилдара	2700	2253	447	447
13.	--	н. Ҷиргатол	3500	3182	318	318
14.	--	н. Тоҷикобод	12586	11962	624	624
15.	--	н. Шаҳринав	6000	6000	-	-
16.	--	н. Варзоб	2232	2232	-	-
17.	--	ш. Роғун	9000	9000	-	-
Ҳамагӣ:			697653	682092	15553	10147

Сарчашма: Бойгонии Ҳадамоти муҳоҷирати Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2000.

Ҷамъбости умумии муҳоҷиршавии аҳолии кишварамон дар доҳили мамлакат мутобики панҷ нишондиҳандай болозикр дар он давраи мудҳиши ҷангӣ шаҳрвандӣ нишон медиҳад, ки шумораи аҳолии манзили

худро тарккарда 697653 нафарро ташкил дода буд ва маълумот доир ба он дар ҷадвали 1.2.3. оварда шудааст.

Таҷрибаи Тоҷикистон оид ба бартараф кардани низъ дар ҷамъият ва барқарорсозии сулҳу салоҳ, баргардонидани қариб як миллион нафар гурезаҳо ва муҳочирони иҷборӣ ба ҷойҳои муқимии худ ва ҷойгир намудани онҳо, ташкил намудани ҳаёти осоишта ба шаҳрвандони бозгашта ва фароҳам овардани шаффофијат дар фаъолияти идораҳои давлатӣ, инчунин ҳалли дигар масъалаҳои ҳуқуқиву иҷтимоӣ дар солҳои 90 -уми асри гузашта, метавонад дар иттиҳоди ҷаҳонӣ ҳамчун намуна барои дигар кишварҳои ҷаҳон баҳодиҳӣ карда шавад.

Зеро, он солҳо истилоҳи «намунаи миллии тоҷикии оштӣ додан» чунон, ки ба забони русӣ - «таджикская модель национального примирения» дар байни коршиносони ҳориҷиву ватанӣ ва инчунин саҳнаи байнамиллалии Созмони Милали Муттаҳид ҳамчун намуна қабул шуда буд.

Ҳамин тарик, то аввали солҳои 2000 -ум раванди баргардонидани гурезаҳо ва муҳочирони иҷбории Тоҷикистон ба анҷом расид ва зиёда аз 1 миллион нафар шаҳрвандони кишварамон дар ҷойҳои муқимии худ ҷо ба ҷо карда шуданд. Лекин, оқибатҳои ҷанги ҳонумонсӯз ва ғоратгарона, ки қисми зиёди корхонаҳои истеҳсолӣ ва дигар ташкилоту идораҳоро аз кор бароварда буданд, имконияти дар доҳили мамлакат дарёфти ҷойҳои кории арзанда ва шароити ҳӯронидану пӯшонидани оилаҳои шаҳрвандонро маҳдуд карда буданд.

Бо ин сабаб, қисми зиёди шаҳрвандони ба ватан баргардонидашуда маҷбур буданд боз ҳонадони худро тарқ карда, ба давлатҳои ҳориҷа барои пайдо кардани ҷойҳои корӣ ва таъмин намудани оилаҳояшон, равона гарданд. Ба ҳамин тарик, дар таърихи навини Тоҷикистон мотағийирёбии як намуди муҳочирати аҳолиро ба намуди дигар бо иштироки садҳо ҳазор нафар шаҳрвандон мушоҳида менамоем ва ин раванд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо дарназардошти барзиёд будани

кувваҳои қобили меҳнат ва мавҷудияти қами ҷойҳои кории арзанда, сол аз сол афзоиш меёбад.

Масъалаҳои муҳочирати меҳнатии беруна дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар баробари масъалаҳои истиқлолияти энергетикӣ, баромадан аз бунбости коммуникатсионӣ, барномаи таъмини аҳолӣ бо озуқаворӣ ва саноатикунонии босуръати истеҳсолоти кишвар, яке аз афзалиятҳои муҳими давлатӣ ба ҳисоб рафта, ҳалли саривақтии худро талаб менамояд. Зоро, раванди муҳочирати меҳнатии хориҷӣ барои шаҳрвандони кишварамон ҳусусияти ҷаҳонишавӣ гирифтааст ва муҳочирони меҳнатӣ нигарони он ҳастанд, ки мақомотҳои даҳлдори давлатӣ доир ба таъмин намудани ҳифзи ҳуқуқу манфиатҳои онҳо ҷораҳои зарурӣ меандешанд. Аз ин хотир, Ҳукумати мамлакат тайи ду даҳсолаи охир як қатор санадҳои меъёрии ҳуқуқиро дар самти муҳочирати меҳнатӣ қабул кард, ки онҳо имконият медиҳанд дар ҳолати муносибати ташаббускоронаву касбӣ ба вазифаҳои худ, ба натиҷаҳои дилҳоҳ оварда расонанд.

Тайи даҳсолаҳои охир шиддати муҳочирати меҳнатӣ дар миқёси ҷаҳон афзоиш меёбад ва Тоҷикистон низ бо дарназардошти сабабҳои объективиу субъективӣ, аз ин раванд дар канор монда наметавонад. Агар соли 2002 аз Ҷумҳурии Тоҷикистон ба хориҷа ҳамагӣ 224 000 нафар муҳочирони меҳнатӣ сафар карда бошанд, пас солҳои минбаъда шумораи ҳарсолаи онҳо дар хориҷа ба маротиб зиёд гардида, то 700 - 800 000 нафарро ташкил медод. Сабаби асосии ба маротиб зиёд гардидани шумораи муҳочирони меҳнатии кишварамон дар он аст, ки ҳар сол захираҳои меҳнатии ба бозори меҳнати доҳили мамлакат воридшаванда 200 - 220 ҳазор нафарро ташкил медиҳад⁴⁵ ва қисми зиёди онҳо ҷойҳои кориро пайдо накарда, маҷбур мешаванд барои таъмини молиявӣ ва озуқавории оилаҳои худ, ба хориҷа равона гарданд.

---

⁴⁵ Барномаи мусоидат ба шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2014-2015 (сах. 16), ки бо қарори Ҳукумат аз 3 январи соли 2014, №19 тасдиқ шудааст.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар давоми 20 соли охир зиёда аз 95% -и муҳочирони меҳнатӣ - шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳарсола ба Федератсияи Россия равона мегарданд ва аз ин хотир, ба роҳ мондани ҳамкориҳо бо дигар давлатҳои хориҷи дуру наздик имконият медиҳад, ки самти муҳочирати меҳнатӣ ба дигар кишварҳо низ нигаронида шавад. Ҳамзамон, тибқи дастуру супоришҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, ба ҳамаи вазорату идораҳо, мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, кордиҳандагони ватанӣ бевосита аз шакли моликияташон ва ширкатҳои хориҷӣ, ки дар қаламрави Тоҷикистон фаъолият менамоянд, зарур аст ҷиҳати дар доҳили мамлакат таъсис додани ҷойҳои нави кории арзанда тадбирҳои ҷиддӣ андешида, бо ин мақсад раванди муҳочирати меҳнатиро ба хориҷа паст намоянд.

1.3. Таҷрибаи пешқадами байналхалқӣ дар самти муҳочират ва истифодаи самараноки маблағҳои муҳочирон дар рушди иҷтимоию иқтисодии кишвар

Муҳочират дар раванди рушди давлату ҷамъият нақши бузурге дорад, ки доир ба он олимону коршиносони ватанӣ ва хориҷӣ таҳқиқотҳои бисёрро ба анҷом расонидаанд ва дар оянда низ нисбати ин масъалаи доимо дар ҳаракатбуда таваҷҷӯҳи ҷиддӣ зоҳир карда мешавад.

Зеро, тайи даҳсолаҳои охир бо дарназардошти омилҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ, демографӣ ва экологӣ ҷараёни муҳочирати аҳолӣ дар ҷаҳон ба шакли ҷаҳонишавӣ мубаддал гаштааст ва бисёр давлатҳои тараққикардаи дунё ҷиҳати истифода бурдани иқтидори муҳочират дар раванди рушди кишварҳояшон сиёсати мақсаднок ва самаранокро пеш бурда истодаанд. Маҳз бо ҳамин сабаб мо кӯшиш намудем, ки масъалаи мазкурро ҳамаҷониба мавриди омӯзиш қарор диҳем ва таъсири мусбии муҳочират ва маблағҳои интиқолшудаи муҳочиронро дар рушди иқтисодию иҷтимоии мамлакатҳо бо дарназардошти таҷрибаи миллию байналхалқӣ мавриди омӯзиш қарор диҳем.

Ба таври мисол таҷрибаи якчанд мамлакатҳои пешқадами дунёро овардан мумкин аст, ки онҳо тавонистанд сиёсати самараноки муҳочиратро ба роҳ монанд ва ин равандро бар манфиати давлати худ истифода баранд. Иёлоти Муттаҳидаи Амрико дар дунё ҳамчун кишвари абадқудрат ва тараққикарда дар ҳамаи соҳаҳои иқтисодиёт мепазиранд. Ҳамзамон олимону коршиносон хуб иттилоъ доранд, ки ИМА мамлакати муҳочирон ба ҳисоб меравад, зеро оғоз аз асрҳои XIV-XV ба ин сарзамин намояндагони бисёр давлатҳо кӯчида омадаанд ва тавонистанд кишвари худро ба давлати бузурги дунё табдил диҳанд.

Иёлоти Муттаҳидаи Амрико то ҳоло чун анъана ва бо мақсади таракқиёти доимии ҷамъияти амрикоиҳо, муҳочиронро аз дигар давлатҳои ҷаҳон қабул менамояд ва бо ин роҳ рушди иқтисодию иҷтимоии мамлакатро таъмин месозад. Тайи 20 соли охир ба ИМА зиёда аз 500 ҳазор нафар олимон ва мутахассисон аз ҳудуди ИДМ ва дигар давлатҳои Аврупо муҳочир шуданд ва аз ин хотир, зиёда аз 90% -и ихтирооти илмию инженерӣ ва татбиқи он дар истеҳсолот, ки рушди босуботи иқтисодию иҷтимоии ИМА-ро таъмин менамояд, ба муҳочирони хориҷӣ мансуб мебошад.

Дар Федератсияи Россия бошад, саҳми арзандай муҳочирони меҳнатии хориҷӣ ба иқтидори молиявии соҳаи нафти мамлакат баробар карда шудааст, ки он даҳҳо миллиард доллари амрикоиро ташкил медиҳад. Соли 2012 саҳмгузории муҳочирони меҳнатии хориҷӣ дар иқтисодиёти Россия ниҳоят бузург буда, худи ҳамон сол тақрибан 400 млрд. доллари амрикоиро ташкил кард, ки ин ба 15-20% -и маҳсулоти умумии дохилӣ дар ин кишвар баробар мебошад.

Бо дарназардошти он, ки зиёда аз 95%-и муҳочирони меҳнатии кишварамон ба Федератсияи Россия барои анҷом додани фаъолияти корӣ равона мегарданд, мо қарор додем, ки яке аз таҳқиқотҳои сотсиологиро марбут ба нақши муҳочирони меҳнатии Тоҷикистон дар рушди иқтисодии Россия ҳамчун намуна дарҷ намоем. Чунин таҳқиқоти сотсиологӣ соли 2021 аз тарафи доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор,

аъзо-корреспонденти Академияи илмҳои Россия С.В. Рязанцев гузаронида шуд ва он натиҷаҳои зеринро инъикос менамояд⁴⁶:

- Соли 2019 саҳми муҳоҷирони меҳнатии Тоҷикистон дар ғаний гардонидани ММД-ии Россия 1,3%-ро ташкил дод;
- Муҳоҷирони меҳнатии Тоҷикистон соли 2019 аз ҳисоби пардоҳти маблағ барои ҳаридории патент ҷиҳати расман амалӣ намудани фаъолияти корӣ, ба буҷети Россия 15 млрд. рубли русӣ, ё ин ки 205 млн. доллари амрикӣ ворид намуданд;
- Такрибан 25%-и муҳоҷирони меҳнатӣ ва аз 1/3 ҳисса аз шумораи умумии муҳоҷирони ҳориҷии соҳтмонҷӣ, ин шаҳрвандони Тоҷикистон мебошанд. Ин гуна натиҷаҳо шаҳодати он мебошад, ки саҳми муҳоҷирони меҳнатии кишварамон дар раванди рушди иқтисодию иҷтимоии Россия ниҳоят қалон аст. Ба ғайр аз он, чунин натиҷагирий аз фаъолияти муҳоҷирони меҳнатӣ дар ҳориҷа тасдиқ менамояд, ки самти муҳоҷирати меҳнатӣ бештар барои давлатҳои қабулқунандай муҳоҷирон манфиатбахш мебошад, гарчанде муҳоҷирони меҳнатӣ дар рушди устувори ватани аҷдодии худ низ фаъолияти босамарро анҷом медиҳанд.

Давлати Туркия ба он кишварҳо мансуб аст, ки дар асоси татбиқи сиёсати мақсаднок ва самаранок дар соҳаи муҳоҷират, тавонист аз давраи нимаи дуюми асри XX то аввали асри XXI аз давлати суст тараққикарда ба давлати пуриқтидору тараққикардаи дунё табдил ёбад.

Дар нимаи дуюми асри гузашта ҳар сол такрибан 4-5 миллион нафар муҳоҷирони меҳнатии Туркия дар ҳудуди кишвари Олмон ва дигар мамлакатҳои тараққикардаи Аврупо фаъолияти кориро анҷом медоданд ва бо роҳи интиқоли маблағҳо, ҳам дастгирии моддии оилаҳои худ ва ҳам сармоягузории соҳаҳои ҳоҷагии ҳалқи мамлакатро таъмин мекарданд. Сиёсати дурандешу натиҷабахшро дар соҳаи муҳоҷират

---

⁴⁶ Натиҷаи таҳқиқоти директори Институти таҳқиқотҳои демографии Академияи илмҳои Россия, доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, аъзо-корреспонденти АИР С.В. Рязанцев дар мавзӯи “”Влияние COVID-19 на мигрантов из Таджикистана в России», ки соли 2021 гузаронида шуд.

татбиқ намуда, Туркия аз ҳисоби ворид намудани технологияҳои мусир ва оқилона ҷалб кардани маблағҳои муҳочирони меҳнатӣ ва туркони бурунмарзӣ тавассути ичрои барномаҳои гуногун, дар як муддати начандон дарози таърихӣ ба яке аз давлатҳои бузурги ҷаҳон мубаддал гашт.

Бо ин роҳ Туркия аз давлати интиқолдиҳандай муҳочирон ба давлати қабулкунандай муҳочирони меҳнатии хориҷӣ табдил ёфтааст ва айни замон ҳар сол ба ҳудуди ин мамлакат дар доираи 2,5 млн. нафар⁴⁷ муҳочирони меҳнатӣ аз хориҷа барои амалӣ намудани фаъолияти корӣ равона мегарданд.

Дигар давлате, ки тайи солҳои охир ба натиҷаҳои назаррас дар соҳаи муҳочират ноил мегардад, ин кишвари Ҳиндустон мебошад. Ин давлат низ тавонист сиёсати шаффоғ ва созандаро дар самти муҳочират ҷорӣ карда, маблағҳои интиқолшудаи муҳочирони меҳнатӣ ва ҳиндӯҳои бурунмарзиро барои рушди иқтисодию иҷтимоии мамлакат ҷалб намояд. Бо дарназардошти татбиқи сиёсати оқилонаи муҳочиратӣ, шаҳрвандони доҳили мамлакат ва ҳиндӯҳои бурунмарзӣ ба Ҳукумати кишварашон боварӣ ҳосил карданд ва нисбати рушди ватанашон саҳмгузории бевосита менамоянд. Аз ин хотир, агар соли 2009 муҳочирони меҳнатӣ ва ҳиндӯҳои бурунмарзӣ ба ватани худ маблағи 49 млрд. доллари амрикоиро интиқол дода бошанд, пас ин рақам соли 2012 то 68 млрд. доллар афзоиш ёфт⁴⁸. Бо дарназардошти он, ки Ҳукумати Ҳиндустон сиёсати пай дар ҳам ва ҷалбуниандаро дар соҳаи муҳочират амалӣ менамояд, воридоти маблағҳо ба ин кишвар ҳарсола афзоиш меёбанд ва агар соли 2015 аз муҳочирони меҳнатӣ ва ҳиндӯҳои бурунмарзӣ 72 млрд. доллар ворид шуда бошад, соли 2019 ин рақам 83 млрд. долларро ташкил кард. Ҳиндустон аз ҳисоби ворид гардидани чунин маблағҳо дар ҷаҳон мавқеъи аввалинро ишғол менамояд ва

⁴⁷ Мачаллаи “Тоҷикистон ва ҷаҳони имruz” -и Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2017. - №2 (57). - С.122.

⁴⁸ Мачаллаи “Тоҷикистон ва ҷаҳони имruz” -и Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2017. - №2 (57). - С.123.

самараноки истифода бурдани сармояҳо имконият медиҳанд, ки вазъи иқтисодии Ҳиндустон солҳои охир босуръат рушд ёбад ва ин гуна фаъолияти пурмаҳсул барои бисёр давлатҳои тараққикардаистода мумкин аст ҳамчун мисоли ибратбахш истифода бурда шавад.

Давлати дигар, ки дар ин самт дастоварди зиёд дорад, Филиппин ба ҳисоб меравад. Кишвари номбурда тавонист, ки тайи 10 соли охир бо дарназардоши татбиқи сиёсати дурандешона ва самаранок дар соҳаи муҳочират, ташкилоти бузурги Агентӣ оид ба омӯзиши техникӣ ва рушди муҳочирони меҳнатиро созмон дод ва бо ин роҳ тавонист малакаю касби шаҳрвандони худро то дараҷаи баланд бардорад. Сатҳи таҳассуси муҳочирони Филиппинро ба инобат гирифта, қариб ҳамаи кишварҳои қабули муҳочирон шаҳрвандони ин мамлакатро барои амалӣ намудани фаъолияти корӣ даъват менамоянд. Мисоли он, ки зиёда аз 60% -и баҳрнавардони дунёро шаҳрвандони Филиппин ташкил медиҳанд, тасдиқи бузургии системаи касбомӯзии ин кишвар мебошад.

Инчунин, вобаста ба ҷалб ва истифодаи оқилонаи маблағҳои воридшудаи муҳочирони меҳнатӣ дар раванди таъсис додани ҷойҳои нави корӣ бо маоши арзанда, ҳар сол сатҳи бекорӣ дар ин мамлакат 1% -и кам мегардад ва чунин натиҷа дар байни олимон ва коршиносони соҳаҳои иқтисодиёт, муҳочират ва шуғли аҳолӣ хуб арзёбӣ карда мешавад.

Кишвари навбатии бомуваффақ дар соҳаи муҳочират давлати Сингапур ба ҳисоб меравад. Сингапурро чунин баҳодиҳӣ кардан мумкин аст, ки ин давлат дар асоси татбиқи сиёсати босамари муҳочиратӣ-иқтисодии “дарҳои кушод барои сармоягузорӣ”, аз ҳеч чиз ба яке аз давлатҳои мутараққии ҷаҳон табдил ёфт. Дар аввали асри XIX дар ҳудуди ин мамлакат на зиёда аз 200 нафар моҳидорони муқимӣ ва савдогарони ин ҳунар зиндагӣ мекарданд. Солҳои минбаъда сарзамини ин мамлакатро муҳочирони хориҷӣ аз давлатҳои Ҳитой, Ҳиндустон, Индонезия ва дигарҳо зиёд намуданд. Бо гузашти даҳсолаҳо аҳолии Сингапур афзоиш меёфт ва соли 1970 шумораи он ба 2074,5 ҳазор нафар

ва соли 2016 ба 5,6 млн. нафар расид. Мутобиқи ояндабинии коршиносон аҳолии Сингапур то соли 2050 ба 6,6 млн. нафар мерасад ва чунин афзоиши аҳолӣ аз нишондиҳандаҳои рушди ин мамлакат иборат мебошад.

Бо мурури замон дар Сингапур шуғли шаҳрвандон дар соҳаи хоҷагии қишлоқ аҳамияти худро гум кард ва аҳолии он бештар дар соҳаҳои саноат ва соҳтмон фаъолияти корӣ менамоянд. Муҳимияти маҳсуси кишвари Сингапур аз он иборат аст, ки дар худуди ин давлат бекорон вучуд надоранд ва аз ин хотир, таъсис додани хазинаи мусоидат ба шаҳрвандони бекор зарурат надорад. Сатҳи коррупсия дар ин мамлакат ба сирф баробар аст, зоро шахсони ба чунин фаъолияти гайриқонунӣ роҳдода ба қатл расонида мешаванд. Бо дарназардошти рушди кишвари Сингапур, аҳамияти он ҳамчун маркази байналхалқии молиявӣ ва бонкӣ аз тарафи кулли давлатҳои ҷаҳон пазируфта шуд ва ҳамзамон соҳаи муҳимтарини рушди иқтисодиёти ин мамлакатро маркази сайёҳӣ ташкил кард. Илова бар он, бандари обии Сингапур бо ҳаҷми гардиши бор дар як сол зиёда аз 120 млн. тонна (соли 1986) дар ҷаҳон ҷойи дуюмро ишғол мекунад ва чунин натиҷа дар якҷоягӣ бо рушди доимии соҳаҳои саноат ва соҳтмон дар ин кишвар, Сингапурро ба давлати пешқадами дунё табдил дод.

Ба ин монанд боз мисолҳои дигар низ ниҳоят зиёданд ва он тасдиқ менамояд, ки масъалаҳои муҳочирати меҳнатӣ ва маблағҳои интиқолшудаи муҳочирон новобаста аз сатҳи тараққиёти давлатҳо метавонад дар рушди иқтисодию иҷтимоии кишварҳои қабул ва интиқоли муҳочирон нақши бузурге гузорад. Танҳо барои расидан ба чунин мақсадҳои рушд, давлатҳои ҳавасманд бояд сиёсати оқилона ва самаранокро дар соҳаи муҳочират интихоб ва дар амал татбиқ намоянд.

Дар ҳолати интихоби ин гуна сиёсати дурандешона, ба ғайр аз муваффақиятҳои иқтисодию иҷтимоӣ, инчунин бурдбориҳо дар ҳалли масъалаҳои демографӣ ва таъмини амнияти мамлакат низ ба даст оварда мешаванд.

Чумхурии Тоҷикистон дар байни мамлакатҳои ИДМ кишваре ба ҳисоб меравад, ки дар соҳаи муҳочират таҷрибаи кофӣ дорад. Аммо барои расидан ба натиҷаҳои назарраси фаъолият оид ба истифодаи равандҳои муҳочират ва маблағҳои интиқолшудаи муҳочирон дар рушди мамлакат, бояд тадбирҳои иловагӣ андешида шаванд. Тоҷикистон расман бо масъалаҳои муҳочирати меҳнатӣ аз соли 2000 -ум машғул шуд, зеро маҳз ҳамон сол дар соҳтори Ҳадамоти давлатии муҳочирати Чумхурии Тоҷикистон шӯъбай муҳочирати меҳнатии беруна таъсис ёфт ва оғоз аз ҳамон сол коркарди санадҳои меъёрию ҳуқуқии миллӣ ба роҳ монда шуданд.

Айни замон дар байни муҳочирони меҳнатии беруна ва ҳамвatanони бурунмарзии кишварамон шароите ба амал омадааст, ки онҳо имконият ва иқтидори бузург доранд Ҷумхурии Тоҷикистонро дар раванди рушди иқтисодии мамлакат дастгирӣ намоянд. Мисолҳои зиёде мавҷуд мебошанд, ки муҳочирони меҳнатӣ ва ҳамвatanони бурунмарзӣ дар шаҳру ноҳияҳои худ тавассути интиқоли маблағҳо аз хориҷа, корхонаҳои хурду миёна, мактабу табобатхонаҳо, роҳҳои нақлиётӣ ва майдонҳои варзишӣ, инчунин дигар иншоотҳои иҷтимоию маданиро соҳта, барои истифода ва хизматрасонии шаҳрвандон пешниҳод намудаанд. Чунин иқдомҳои хуби мардуми бошарафи Тоҷикистон қобили дастгирӣ мебошанд.

Қисме аз муҳочирони меҳнатии кишварамон барои ташкил кардани фаъолияти соҳибкорӣ ва ё дигар намуди фаъолият ва бо ин роҳ беҳтар намудани вазъияти молиявию иҷтимоии оилаи худ ва ҳамзамон таъмини амнияти иҷтимоиву иқтисодии мамлакат, маблағҳои кофӣ доранд. Дар ин ҳолат ба онҳо танҳо дастгирии давлатӣ лозим аст ва доир ба ин масъала мутаассифона, баъзе мамониатҳо дар ташкил ва амалий кардани чунин фаъолият вуҷуд доранд. Яке аз онҳо, сиёсати номукаммали андоз мебошад, ки вобаста ба он ташкил ва ба роҳ мондани фаъолияти корхонаҳои гайридавлатӣ дар кишварамон гайримақсаднок ба ҳисоб меравад ва ин самт беҳбудиро талаб менамояд.

Сабаби дигар, ин монополизатсия кардани қисми муайяни соҳаҳои хоҷагии халқ ва мавҷуд будани ҳолатҳои коррупсионӣ дар баъзе сохторҳои давлатӣ мебошад, ки доир ба пешгирии чунин зуҳороти зараровар ба ҷамъият ҷандин маротиба Пешвои миллат, Асосгузори сулху ваҳдат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалий Раҳмон дастуру супоришҳо доданд. Ислоҳи камбудиҳои зикргардида имконият медиҳанд, ки боварии сармоягузорон ба Тоҷикистон зиёд гардад ва онҳо дар татбиқи лоиҳаҳои созандаю ояндадор фаъолона иштирок намоянд. Чунин мавқеъи давлатӣ бар мағнияти шаҳрвандони кишвар буда, имконият медиҳад амнияти иҷтимоиву иқтисодӣ ва рушди устуори мамлакат таъмин карда шавад.

Масъалаи дигаре, ки метавонад амнияти иҷтимоиву иқтисодӣ ва рушди устуори кишварро таъмин созад, ин нигоҳ доштани “ихроҷи ақлҳо” мебошад. Олими шинохтаи тоҷик дар соҳаи демография, профессор Исломов С.И. қайд менамояд, ки “аз Тоҷикистон кӯчида рафтани олимону мутахассисон, ба иқтидори ақлию зеҳнӣ ва инчунин иқтисодиёти мамлакат зарари калон расонид. Мутобиқи методикаи коршиносони СММ, ҳангоми аз кишвар баромада рафтани як мутахассис, талафоти давлат 300 ҳазор доллари амрикоиро ташкил медиҳад”⁴⁹. Профессор Исломов С.И. ҳисоб кардааст, ки ба ҳолати соли 1995 Тоҷикистонро 11,2 ҳазор нафар мутахассисон тарк кардаанд ва талафоти давлат 3,4 млрд. долларро ташкил дод⁵⁰.

Ҳамагӣ мутобиқи ҳисоби пешакӣ аз соли 1991 то соли 2010 аз ҷумҳурӣ 102945 нафар корманд - мутахассисони соҳаи илм ва хизмати илмӣ, маданият, санъат, тиб, маориф, нақлиёт, саноат ва дигарҳо кӯчида рафтанд⁵¹, ки талафоти давлат аз ин гуна қӯвиданҳо зиёда аз 30 млрд. доллари амрикоиро ташкил дод. Барои пешгирии «ихроҷи ақлҳо» ҳифзи

⁴⁹ Исламов С.И. Биосоциальное развитие человека. Демографический и социальные переходы. Душанбе. 2019. - С.145.

⁵⁰ Миграция специалистов России: причины, последствия, оценки. - М. 1994. - С.26.

⁵¹ Тоҷикистон: 20 - соли истиқлолияти давлатӣ. Омори ҳарсолаи Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2011. - С.130-131, 152-155.

иқтисодио иҷтимоии одамони баландмаърифат, аз ҷумла мутахассисони ҷавон ва донишҷӯён, ки онҳоро давлатҳои хориҷи тараққикарда ҷалб менамоянд, зарур мебошад. Инчунин коркарди барномаҳои миллӣ оид ба барқарор кардани илми ватанӣ бо мақсади нигоҳ доштани олимону мутахассисони баландмаърифат ҷиҳати таъмин кардани амнияти иҷтимоиву иқтисодӣ ва рушди устувори мамлакат зарур мебошад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонад тавассути татбиқ намудани сиёсати самаранок ва мақсадноку дурнамо дар соҳаи муҳочирати меҳнатӣ, инчунин бо ҷалби оқилонаи маблағҳои муҳочирон дар рушди иҷтимоию иқтисодии мамлакат, натиҷаҳои дилҳоҳро ба даст оварад. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки то солҳои 2010 маблағҳои интиқолдодаи муҳочирони меҳнатии кишварамон асосан барои таъминоти оилаҳо бо маҳсулоти ҳӯрока ва либосворӣ сарф мегардиданд. Солҳои минбаъда бошад, муҳочирони меҳнатӣ ва аъзои оилаашон қисми зиёди маблағҳоро барои раванди рушди инсон, яъне омӯзиши худ ва фарзандон дар донишгоҳҳои дохил ва хориҷи мамлакат, табобат ва нигоҳдории саломатӣ, ҳаридории воситаҳои техникӣ барои таълим, мошинҳои гуногунтамга, хона ва таъмири манзил, дастгирии молиявӣ ҷиҳати соҳтмони иншоотҳои иҷтимоиву роҳҳо, инфрасоҳтори шаҳру дехот ва ғайраҳо маблағгузорӣ карда мешванд. Ин гуна нигоҳи нав ва ташаббуси муҳочирони меҳнатӣ ва ҳамватанони бурунмарзиро ба инобат гирифта, мақомотҳои даҳлдори давлатӣ бояд фикру ақидаи худро нисбат ба масъалаи муҳочират ба тариқи манфиати он ба рушди иқтисодио иҷтимоии кишварамон иваз намоянд ва доир ба дастгирии ҳаматарафаи ин соҳаи афзалиятноки давлатӣ саҳмгузорӣ намоянд.

Ҳаракати муҳочиратии байналхалқӣ дар асри XXI ҳусусияти ҷаҳонишавӣ гирифтааст ва он як қисми давлатҳои ҷаҳонро, ки сиёсати муосири муҳочиратиро татбиқ намекунанд, ба ташвиш овардааст. Солҳои 60-уми асри гузашта шумораи муҳочирон дар дунё 75,5 млн. нафарро ташкил медод. Соли 2000-ум шумораи онҳо то 176,6 млн. нафар, соли 2010 то 213,9 млн. нафар ва ба ҳолати соли 2019 то 272 млн. нафар

зиёд гарди. Коршиносони Созмони Милали Муттаҳид пешгӯй менамоянд, ки бо сабабҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ, демографӣ ва экологӣ, шумораи муҳочирон дар ҷаҳон то соли 2050 боз ҳам афзоиш ёфта, ба 405 млн нафар мерасад⁵². Ҷаҳониshawии ҳаракати муҳочиратӣ Тоҷикистонро низ дар канор монда наметавонад ва аз ин лиҳоз ба мақомотҳои даҳлдори давлатӣ лозим аст, ки дар ин самт сиёсати мақсадноку натиҷабаҳшро бо равона намудани ин соҳаи афзалиятноки ҷомеа ба раванди рушди мамлакат, кор карда бароянд.

Гарчанде соли 2020 бо паҳншавии бемории сирояткунандай COVID-19, ё ба дигар тарзи ном «коронавирус» дар миқёси ҷаҳон оғоз ёфт ва ин вабои нав ҳамаи давлатҳоро ба изтиробу воҳима овардааст, бояд дарк намуд ва тазаккур дод, ки чунин вазъияти ба амал омада дар байни аҳолии дунёи имрӯза муваққатӣ мебошад. Бигузор он як сол, ду сол, ё ин ки дар асоси хулосаи баъзе коршиносони соҳаи тиб се солро дар бар гирад, лекин баъд аз ин мӯҳлат риштаи ҳаёти одамон ва соҳаҳои иқтисодиёти давлатҳои ҷаҳон маҷроъи худро барқарор мекунанд ва самти муҳочират мисли дигар соҳаҳои ҳоҷагии ҳалқ ҷараёни худро давом медиҳад. Вобаста ба ин, дар баробари кор карда баромадани нақшаҳои зудамали давлатӣ марбут ба ҳолати коронавирус, аз фикру ақида ва хулосаҳои натиҷабаҳши пештара низ даст қашидан лозим нест, зеро онҳо нақшаҳои ояндасози давлатиро ифода менамоянд.

Тайи даҳсолаҳои охир саҳми муҳочирони меҳнатӣ ва ҳамвatanони бурунмарзӣ оид ба дастгирии молиявии оилаҳои худ ва паст қардани сатҳи камбизоатӣ дар мамлакат, беандоза мебошад. Дар давоми солҳои 2007-2021 маблағҳои интиқолдодаи муҳочирони меҳнатӣ ва ҳамвatanони бурунмарзӣ ба Тоҷикистон зиёда аз 32 млрд. доллари амрикоиро ташкил доданд ва чунин саҳми арзандай онҳо вазъи мӯътадили иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва сиёсиро дар ҷомеа нигоҳ дошт. Айни замон ягон соҳаи дигари иқтисодиёти Тоҷикистон чунин иқтидорро оид ба дастгирии молиявии кишварамон, мисли соҳаи муҳочират надорад.

---

⁵² Информационный центр ООН, 29.11.2010 г.

Аз ин хотир, соҳаи муҳоцират ва худи муҳоцирон бо аъзои оилаашон ба дастгирии давлатӣ ва таъмин намудани ҳифзи ҳуқуқу манфиатҳои муҳоцирон дар дохил ва хориҷи мамлакат ниёз доранд.

Бо мақсади ҳарчи бештар муҳайё намудани шароити мусоид барои муҳоцирати меҳнатии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ба хориҷа ва алалхусус ба Федератсияи Россия, ки шаҳрвандони кишварамон асосан дар ҳудуди ин мамлакат фаъолияти кориро амалӣ менамоянд, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳолати соли 2013 панҷ номгӯй лоиҳаи Созишиномаи байниҳукуматиро бо Россия омода намуда буд, аз ҷумла:

- дар бораи ҷалби муташаккилонаи муҳоцирони меҳнатӣ;
- дар бораи мақоми ҳуқуқии намояндагиҳои ҳадамоти муҳоцирати тарафҳо дар қаламрави яқдигар;
- дар бораи ҳамкориҳо дар соҳаи муҳоцират;
- дар бораи реадмиссия;
- дар бораи ҳамкориҳо дар соҳаи таъминоти иҷтимоӣ (сугуртаи нафақа).

Гарчанде ҳучҷатҳои номбурда дар ҷаласаҳои якҷояи Форуми байнипарлумонӣ ва Комиссияи байниҳукуматии Тоҷикистону Россия баррасӣ ва ба нақшай ҷорабиниҳо дохил гардида буданд, лекин бо гузашти ин қадар сол танҳо яктои он – Созишинома дар бораи ҷалби муташаккилонаи муҳоцирони меҳнатӣ ба имзо расонида шуд ва чунин аҳвол вазъияти муҳоциронро дар Федератсияи Россия ба таври лозима беҳтар накард. Созишинома байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳукумати Федератсияи Россия дар бораи ҷалби муташаккилонаи муҳоцирони меҳнатӣ моҳи апрели соли 2019 ба имзо расонида шуд, лекин то ҳоло он аз тарафи парлумони кишварҳо тасдиқ нашудааст ва ҳукми қонунии худро надорад. Ба ғайр аз он, агар созишиномаи номбурда механизми иҷроишро надошта бошад, амалӣ кардани он ниҳоят душвор мегардад ва манфиати муҳоцирони меҳнатӣ дар маҷмӯъ таъмин карда намешавад.

То соли 2013 бо супориши Ҳукумати мамлакат ду лоиҳаи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон – «Дар бораи муҳочирати меҳнатӣ» ва «Дар бораи агентиҳои шуғл» омода шуда буданд. Доир ба зарурати қабули Қонуни болозикр, супоришҳои маҳсуси Президенти мамлакат мавҷуд мебошанд. Яке аз он дар Нақшаи чорабинихо оид ба ҳалли масъалаҳои муҳочирати меҳнатӣ, ки 3 майи соли 2013 бо имзои Ҷаноби Олий тасдик карда шудааст ва дигаре аз Паёмашон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (соли 2015) бармеояд. Лекин, мутаассифона масъалаи мазкур низ то ҳоли ҳалли худро наёфт.

Дар лоиҳаи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муҳочирати меҳнатӣ» якчанд моддаҳои зарурӣ пешбинӣ шуда буданд, ки онҳо бар манфиати худи муҳочирон ва ҳам бар манфиати сохторҳои давлатӣ мебошанд ва ифодакунандай рушди сиёсати давлатӣ дар самти муҳочират ба ҳисоб мераванд, ба монанди:

- Ваколатҳои вазорату идораҳои даҳлдори ҷумҳурий дар ҳалли масъалаҳои муҳочирати меҳнатӣ;
- Таъсис додани Фонд (Ҳазина)-и дастгирии иҷтимоии муҳочирони меҳнатӣ;
- Ҳамкориҳои давлатию ҳусусӣ оид ба ҳалли душвориҳо дар самти муҳочирати меҳнатӣ ва дигарҳо.

Сарфи назар кардани чунин моддаҳои афзалиятдор дар лоиҳаи қонун аҳамияти онро паст менамояд, зоро дар чунин намуд механизми ҳамоҳангсозии масъалаҳо ва дастгирии иҷтимоию ҳуқуқии муҳочирон бо аъзои оилаашон ба таври дилҳоҳ ҳалли худро пайдо карда наметавонад ва натиҷагирии фаъолият самараи хуб намедиҳад.

Мутаассифона, тайи солҳои охир баъзеҳо дорои чунин ақидаанд, ки масъалаҳои муҳочирати меҳнатӣ обрӯю эътибори Тоҷикистонро дар сатҳи байналмилалӣ паст мекунанд ва нисбати масъалаи муҳочирати меҳнатӣ диққати ҷиддӣ додан лозим нест. Мумкин аст маҳз бо ин сабаб қабули ҳуҷҷатҳои болозикр аз мадди назар дур мондаанд. Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади ҳалли душвориҳои муҳочирати меҳнатӣ, пай дар

ҳам аз соли 2000-ум сар карда то соли 2015 санадҳои меъёрию ҳуқуқии миллӣ, Барномаҳо ва Стратегияи кӯтоҳмуддату миёнамӯҳлат, инчунин созишномаҳои байнидавлатиро ба тасвиб мерасонид. Лекин, аз соли 2015 инҷониб дар Тоҷикистон чунин самти фаъолият ва пайдарҳамии ҳалли масъалаҳо дар самти муҳочирати меҳнатӣ халалдор гардидааст ва ин албатта бар манфиати кор нест.

Мисолҳои овардашуда тасдиқи ҳолро нишон медиҳанд ва аз сабаби ҳусусияти ҷаҳонишавӣ гирифтани соҳаи муҳочират, фаъолият дар ин ҷода бо дарназардошти ба инобат гирифтани ҳулосаҳои илмӣ ва ояндабинии пешбуруди соҳа, бояд куллан такмил дода шавад.

Бо дарназардошти фикру ақидаҳои дар боло дарҷардида ҳулоса кардан мумкин аст, ки дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон якчанд намуди муҳочирати аҳолӣ вуҷуд дорад ва аз нуқтаи назари олимону коршиносони ватанию ҳориҷӣ самти муҳочирати меҳнатӣ ҳаҷман хеле бузургтар буда, маблағҳои муҳочирон ва ҳамватанони бурунмарзӣ дар рушди иҷтимоию иқтисодии мамлакат нақши ниҳоят қалон дорад. Бо дарназардошти он, ки бозори меҳнати дохили Тоҷикистон тайи даҳсолаҳои охир дар сатҳи душвор қарор дорад ва шумораи бекорон сол аз сол зиёд мегардад, шиддати он ба самти муҳочирати меҳнатии беруна афзоиш меёбад ва ин раванд дар сиёсати ояндаи дохилӣ ва ҳориҷии Тоҷикистон афзалиятнок ҳоҳад монд.

Вобаста ба ин, кишвари мо бо масъалаҳои муҳочират боз ҷандин даҳсолаҳо машғул мешавад ва барои расидан ба натиҷаҳои дилҳоҳ мисли давлатҳои муваффақ дар самти муҳочират, таҷрибаи хуби байналхалқиро оид ба истифодаи самараноки маблағҳои интиқолшудаи муҳочирони меҳнатӣ дар рушди иҷтимоию иқтисодии мамлакат, ба инобат гирифтани лозим аст.

Дар боби мазкур муаллиф таҷрибаи якчанд кишварҳои ҳориҷи дуру наздиқро марбут ба масъалаи аҳамияти раванди муҳочират дар рушди мамлакат мавриди омӯзиш қарор додааст, ки давлатҳои зикргардида бо роҳи татбиқи сиёсати самаранок дар самти муҳочират,

ба натицаҳои дилҳоҳи рушди иҷтимоию иқтисодӣ ноил гардидаанд. Ба чунин давлатҳо Штатҳои Муттаҳидаи Амрико, Федератсияи Россия, Туркия, Сингапур, Хиндустон, Филиппин, Австралия ва дигарон дохил мегарданд. Ба Тоҷикистон низ лозим аст, ки қонунгузории муосирро дар самти муҳочират қабул намуда, тавассути рушди ҳамкориҳои байнидавлатиу байниидоравӣ танзими ҷараёни муҳочират ва идоракунии давлатиро дар ин самти афзалиятнок таъмин намуда, самти муҳочиратро ба тараққиёти босуботи кишварамон равона созад.

Хулосаи боби 1. Дар натиҷаи омӯзиши асарҳои олимони ватаний ва хориҷӣ маълум гардид, ки дар самти муҳочират то ҳоло фикру ақидаи ягона доир ба мағҳуми он вуҷуд надорад ва олимону коршиносон нисбат ба ин раванди афзоишёбанда нуқтаи назари ҳудро дар асоси таҳқиқотҳои гузаронидашуда ва назарияи илмии шахсӣ ифода менамоянд. Ҳамзамон бояд қайд кард, ки қисми зиёди олимони шинохтаи ватаний ва хориҷӣ самти муҳочирати меҳнатиро дар сиёсати кишварҳои қабулкунанда ва интиқолдиҳандай муҳочирон афзалиятнок ҳисоб менамоянд. Вобаста ба ин, нақши маблағҳои интиқолшудаи муҳочирони меҳнатӣ дар рушди иҷтимоию иқтисодии кишварҳо ҳамчун омили мусбӣ ва бебаҳо арзёбӣ карда мешавад, ки чунин баҳодиҳӣ воқеяяти ҳолро дар самти муҳочират нишон медиҳад.

Дар боби мазкур сабабҳои асосии афзоиши ҷараёни муҳочирати аҳолӣ ва алалхусус муҳочирати меҳнатӣ ҳамчун намуди аз ҳама оммавии он мавриди омӯзиш қарор дода шуданд. Қайд мегардад, ки бо хотима ёфтани ҷангӣ шаҳрвандии солҳои 90 -уми асри гузашта ва ба ватан баргардонидани зиёда аз 1 млн. нафар гурезаҳо ва муҳочирони иҷбории кишварамон, раванди муҳочирати аҳолӣ ва хусусияти он иваз мегардад. Зеро, ҳангоми бозгашт ба ватан, шаҳрвандон ҷойи кор пайдо намекунанд ва гурезаю муҳочирони иҷбории тоҷик бо мақсади пайдо кардани кор дар хориҷа, ба муҳочирони меҳнатии хориҷӣ табдил меёбанд, ки ин саҳифаи нави таърихи Тоҷикистон дар самти муҳочират мебошад.

Инчунин, дар боби аввал таҷрибаи байналхалқии кишварҳои бомуваффақ оид ба татбиқи сиёсати самаранок дар самти муҳочират таҳлил карда шуд ва онро мумкин аст дар фаъолияти кории мақомотҳои даҳлдори давлатии кишварамон истифода бурд. Бо дарназардошти омӯзиши масъалаҳои зикргардида, пешниҳодҳои зерин манзур мегарданд:

1. Гузаронидани таҳқиқотҳои бунёдӣ оид ба самаранокии раванди муҳочират дар баланд бардоштани некӯаҳволии шаҳрвандони кишвар ва аҳамияти муҳочирати меҳнатӣ дар рушди иҷтимоию иқтисодии давлатҳои қабулкунанда ва интиқолдиҳандаи муҳочирон.

2. Омӯзиши тамоюли ивазшавандай ҷараёни муҳочирати меҳнатӣ ба хориҷа ва муайян кардани кишварҳои бомуваффақи қабулкунандаи муҳочирон ҷиҳати татбиқ намудани сиёсати давлатӣ оид ба диверсификатсияи муҳочирати меҳнатӣ ба хориҷа.

3. Мавриди таҳлил қарор додани вазъи муҳочират дар кишварҳои хориҷи дуру наздик бо мақсади гузаронидани таҳлили муқоисавӣ ва интихоб кардани сиёсати мақсаднок ва самараноки муҳочиратӣ.

БОБИ 2. ТАҲЛИЛИ ВАЗЪИ МУОСИРИ МУХОЧИРАТИ МЕҲНАТӢ ВА АҲАМИЯТИ ОН ДАР РУШДИ ИҶТИМОИЮ ИҚТИСОДӢ

2.1. Таҳлили вазъи муҳочирати меҳнатӣ ва истифодаи самараноки маблағҳои муҳочирон дар раванди рушд

Масъалаҳои муҳочирати меҳнатии беруна дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар баробари масъалаҳои аввалиндарачаи давлатӣ оид ба истиқлолияти энергетикӣ, баромадан аз бунбости коммуникатсионӣ, барномаи таъмини аҳолӣ бо озукаворӣ ва саноатикунони босуръати истеҳсолоти кишвар, яке аз афзалиятҳои муҳим дар сиёсати давлатӣ ба ҳисоб рафта, ҳалли саривақтии худро талаб менамояд. Зоро, раванди муҳочирати меҳнатии беруна барои шаҳрвандони кишварамон ва шаҳрвандони дигар давлатҳои дунё ҳусусияти ҷаҳонишавӣ гирифтааст ва муҳочирони меҳнатӣ нигарони он ҳастанд, ки мақомотҳои даҳлдори давлатӣ доир ба таъмин намудани ҳифзи ҳуқуку манфиатҳои онҳо ҷораҳои зарурӣ меандешанд. Аз ин хотир, Ҳукумати мамлакат тайи ду даҳсолаи охир як қатор санадҳои меъёрии ҳуқуқиро дар самти муҳочирати меҳнатӣ қабул кард, ки онҳо имконият медиҳанд дар ҳолати муносибати ташабbusкоронаву касбӣ ба вазифаҳои худ, ба натиҷаҳои дилҳоҳ оварда расонанд, аз он ҷумла:

- Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи муҳочират” аз 1 декабря соли 1999, №881⁵³ бо дарназардошти тағйири иловаҳо дар солҳои 2002, 2007, 2011, 2015;
- Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи гурезаҳо” аз 10 майи соли 2002, №50⁵⁴;
- Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 9 июня соли 2001, №242 “Дар бораи Консепсияи муҳочирати меҳнатии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ба хорича”⁵⁵;

---

⁵³ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи муҳочират” аз 1 декабря соли 1999, №881.

⁵⁴ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи гурезаҳо” аз 10 майи соли 2002, №50.

- Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29 майи соли 2010, №277 “Оид ба тасдиқи Консепсия дар бораи ҷалби ҳамватанони бурунмарзӣ ҳамчун шарикони рушди кишвар” ва Нақшай чорабиниҳои он оид ба татбиқи Консепсияи мазкур аз 28 феврали соли 2015, №107⁵⁶;
- Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 апрели соли 2007, №172 “Оид ба тасдиқи Низомнома дар бораи хусусиятҳои иҷозатномадиҳӣ ба баъзе намудҳои фаъолият” бо тағириу иловаҳои минбаъда⁵⁷;
- Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31 январи соли 2006, №61 “Дар бораи тасдиқи Барномаи муҳочирати меҳнатии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ба хориҷа барои солҳои 2006-2010”;
- Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 4 октябри соли 2011, №460 “Дар бораи тасдиқи Стратегияи миллии муҳочирати меҳнатии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ба хориҷа барои солҳои 2011-2015”⁵⁸, инчунин як қатор дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, ки имконият медиҳанд масъалаҳои муҳочирати аҳолӣ то қадри имкон ба танзим оварда шаванд.

Тоҷикистон баъд аз қабули санадҳои меъёрию ҳуқуқии миллӣ марбут ба масъалаҳои муҳочирати меҳнатӣ, фаъолиятро расман дар ин самт аз соли 2000 -ум оғоз намуд. Маҳз ҳамон сол дар сохтори Ҳадамоти давлатии муҳочират дар назди Вазорати меҳнат ва шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон шӯъбаи муҳочирати меҳнатии беруна таъсис дода шуд ва аз ҳамон сол сар карда коркарди нави қонунгузорӣ дар самти муҳочирати меҳнатӣ ва шомил гардидан ба Конвенсияҳои байналхалқӣ

⁵⁵ Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 9 июни соли 2001, №242 “Дар бораи Консепсияи муҳочирати меҳнатии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ба хориҷа”.

⁵⁶ Бабаев А.А., Джуразода Т. Возвращение трудящихся мигрантов - граждан Республики Таджикистан: проблемы и новые вызовы. Душанбе, 2016. - С.7-8.

⁵⁷ Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (Маҷаллаи илмӣ), №8 (72), Душанбе: «Сино», 2011. - С.89-90.

⁵⁸ Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 4 октябри соли 2011, №460 “Дар бораи тасдиқи “Стратегияи миллии муҳочирати меҳнатии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ба хориҷа барои солҳои 2011-2015”.

оид ба масъалаҳои муҳоҷирати меҳнатӣ мавриди амал қарор дода шуданд.

Нигоҳ накарда ба он, ки Тоҷикистон фаъолияти расмии худро дар самти муҳоҷирати меҳнатӣ аз соли 2000 оғоз кардааст, ин раванд солҳои 90 -уми асри гузашта низ вуҷуд дошт ва дигар кишварҳои хориҷи дуру наздик дар ин давра оид ба ворид шуданг ба бозорҳои нави меҳнат хеле корҳоро анҷом дода буданд. Вобаста ба ин, қадамҳои Тоҷикистонро ҷиҳати танзими равандҳои муҳоҷирати меҳнатӣ ва равон намудани ин самти афзалиятноки ҷомеа барои баланд бардоштани некӯаҳволии шаҳрвандони кишвар ва рушди иқтисодию иҷтимоии мамлакат, ба се давра бо тақсимоти он ба даҳсолаҳои зерин муайян кардан мумкин аст.

Даҳсолаи якум солҳои 1991-2000 -умро дар бар мегирад, ки дар ин давраи мудҳиши ҷанги шаҳрвандӣ ва талошҳои Ҳукумати мамлакат ҷиҳати барқарор кардани сулҳу салоҳ дар Тоҷикистон, садҳо ҳазор нафар муҳоҷирони кишварамон дар ҷустуҷӯи кор ва таъминоти озуқавории оилаҳояшон саргардон буданд. Дар ин даҳсола вазифаи аввалиндарачаи Ҳукумати ҷумҳурӣ - ин пайдо кардани маҳсулоти ҳӯрокворӣ ва пешгирии гуруsnагӣ дар байнӣ аҳолии мамлакат иборат буд. Ҳалли дигар масъалаҳои оилавиу инсонӣ, ки онҳо низ дар беҳбуниу зисти шаҳрвандон аҳамияти қалон доштанд, ҳамчун дуюмдарача ҳисоб меёфтанд ва ин гуна вазъият ҳақиқати ҳолро дар он давра нишон медод. То соли 2000 -ум шаҳрвандони кишварамон дар ҳақиқат мусибатҳои зиёд ва гуруsnагиу бенониро аз сари ҳуд гузаронида буданд ва дар ин гуна вазъият, ҳангоми барқарор намудани сулҳу салоҳ ва ҷорӣ кардани тинцию оромӣ дар мамлакат, аҳолӣ бояд ба пуррагӣ бо ҳӯрду ҳӯрок ва неъматҳои табиии дастархон таъмин мегардид.

Даҳсолаи дуюм солҳои 2001-2010 -ро дар бар мегирад ва дар қисми аввали ин давра муҳоҷирони меҳнатии кишварамон ва аъзои оилаи онҳо чун пештара қисми зиёди маблағҳои худро (81,7%) барои ҳурду ҳӯрок⁵⁹

⁵⁹ Шарипова А.Г., Раджабова И.Р. Трудовая миграция и денежные переводы как стратегия выживания мигрантских домохозяйств в РТ. // Современные проблемы

ва таъминоти лавозимоти аввалии хонагӣ сарф мекарданд. Боқимонда маблағҳо асосан барои таъмиру сохтмони хонаҳо ва гузаронидани тӯйу маросимҳо равона мешуданд. Дар қисми дуюми даҳсола сарфи маблағҳои муҳочирони меҳнатӣ то андозае мақсаднокии худро дигаргун намуд ва акнун барои харидории озукаворӣ, сару либос ва лавозимоти аввалии хонагӣ, мисли давраи якум маблағҳои зиёди интиқолдодаи муҳочирон сарф намегардиданд. Натиҷаи пурсишҳои сотсиологӣ нишон медиҳанд, ки дар даҳсолаи дуюм маблағҳои муҳочирони меҳнатӣ танҳо дар ҳаҷми 55,7%⁶⁰ барои озукаворӣ сарф карда мешуданд. Боқимонда маблағро муҳочирони меҳнатӣ ва аъзои оилаашон барои омӯзиши фарзандон дар донишгоҳҳои олии ватанӣ ва хориҷӣ, гузаронидани маъракаҳои оилавӣ, тансиҳатӣ, сохтмон ва таъмири хонаҳо равона мекарданд.

Даҳсолаи сеюм солҳои 2011-2020 -ро дар бар мегирад ва дар ин давра низ баъзе дигаргуниҳо дар рафтори муҳочирон ва аъзои оилаи онҳо нисбат ба ҳарчи маблағҳои интиқолдодашуда ба назар мерасад.

Муҳочирон минбаъд маблағҳои худро бештар барои харидории манзил дар биноҳои нави шаҳрӣ, мошинҳои шахсии тамгаи гуногун ва дигар амволи ғайриманқул, хонондани фарзандон дар муассисаҳои таълимӣ, фаъолияти соҳибкорӣ, коркарди замин ва ба даст овардани маҳсулот, гузаронидани маъракаҳои оилавӣ ва барои дигар мақсадҳо сарф мекарданд. Мисол, соли 2020 ҳамагӣ 24,3% -и муҳочирон маблағи худро барои ташкили фаъолият дар соҳаи хочагии қишлоқ ва 6,7% барои хонондани фарзандонашон⁶¹ равона карданд, ки чунин муносибат дар масъалаи рушди захираҳои инсонӣ нақши калон дорад. Яъне, маълум мегардад, ки дар даҳсолаи сеюм муҳочирони меҳнатӣ нигоҳи худро ба зиндагӣ то андозае дигаргун намуданд ва зиёдтар ба масъалаи рушди

внешней трудовой миграции. Материалы круглого стола РТСУ, 13 ноября 2015 года. Душанбе. 2015. - С.170.

⁶⁰ Дар ҳамон ҷо. - С.168.

⁶¹ Аз натиҷаи пурсиши сотсиологии муаллиф, ки аз тарафи Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мөхи ноябрь соли 2020 дар вилоятаҳои Ҳатлон ва Суғд гузаронида шуд.

оилаю фарзандон диққат медодагӣ шуданд. Ин гуна ба таври мусбат ивазшавии фикру ақидаи муҳочирони меҳнатӣ қобили дастгирӣ мебошад, зоро он қадами навбатӣ барои иштироки бевоситаи онҳо дар рушди иқтисодию иҷтимоии мамлакат ба ҳисоб меравад.

Таҳлилҳои дар боло зикрнамудаи мо асоснок менамоянд, ки қисми зиёди муҳочирони меҳнатии кишварамон ва аъзои оилаи онҳо сол аз сол омода ҳастанд, ки маблағҳои худро ҳамчун сармоя барои рушди иқтисодиёти мамлакат равона созанд. Қобили қайд аст, ки мақомотҳои даҳлдори давлатӣ низ бояд ҷиҳати коркарди механизми муосири ҷалби маблағҳои муҳочирони меҳнатӣ ва ҳамватаанони бурунмарзиро дар рушди мамлакат фаъолияти худро пурзур намоянд ва илова бар он, оид ба қабули қонунгузории миллӣ дар самтҳои афзалиятноки ҷомеа саҳмгузор бошанд.

Дар расми 2.1.1 дар поён овардашуда шумораи муҳочирони меҳнатии кишварамон, ки дар давоми солҳои 2007-2021 бо мақсади анҷом додани фаъолияти корӣ ва таъминоти молиявии оилаҳои худ ба хориҷа равона гардиданд ва миқдори сол ба сол интиқол додани маблағҳои муҳочирон ба кишварамон дарҷ карда шудааст.

Инчунин, аз расм маълум мешавад, ки ҳар сол дар хориҷи кишвар садҳо ҳазор нафар шаҳрвандони ҷумҳурӣ кор мекунанд ва дар маҷмӯъ маблағи умумии дар давоми солҳои 2007-2021 ирсолкардаи онҳо ба ватани аҷдодиашон 34 млрд. 022 млн. доллари амрикоиро ташкил медиҳад. Ин гуна миқдори маблағ дар ҳақиқат барои баланд бардоштани некӯаҳволии шаҳрвандони кишвар, паст кардани сатҳи камбизоатии аҳолӣ, таъсис додани ҷойҳои корӣ аз тарафи худи муҳочирон ба тариқи худиштиғолӣ, ташкил кардани фаъолияти соҳибкории хурду миёна бо истифода аз маблағҳои худи муҳочирон ва ҷиҳати ба роҳ мондани дигар намуди фаъолият ва ҷорабинихо марбут ба шугли аҳолӣ, ниҳоят манфиатбахш мебошад ва дар раванди рушди мамлакат нақши бузург дорад.

Расми 2.1.1. - Шумораи мухочирони мөхнатии ба хорица равонагардида ва микдори маблағи воридшуда ба Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2007-2021

Сарчашма: Маълумоти Хадамоти мухочирatи Ҷумҳурии Тоҷикистон солҳои 2007-2021.

Қисме аз мухочirонi мөхнатии кишvaramon барои ташkil карdani faъoliyati soxibkorī va ё digar namudi faъoliyat va bo in rox bextar namudani vazъiyati moliaviyu iqtimoioi oilaи xud va hamzamон taъminи amniyati iqtimoivu iqtisodii mamlakat, mablaғxoi koфī dorand. Dar in ҳolat ba onҳo tanҳo daстgiri давлатӣ lозim ast va doир ba in masъala mutaassifona, bâze mamoniatҳo dar tashkil va amalӣ karдani chunin faъoliyat vuchud dorand va pesh az ҳama dar soҳai andosi ҷumҳuriyavī.

Dar siёsatи andoz daстgiriy va musoidati давлатӣ baroи ruшdi soxibkoriи xurdumieна, ki muҳarririки aсosии ravanди innovatsioniy maҳsуб mешavad, boyad kafolati aсosии peshraviy va ruшdi faъoliyati innovatsioniy gardad. Dar in samt peshbinӣ namudani usulҳoи muosir oид ba imtiёzҳoи andoz nisbati faъoliyati korxonaҳoи fayridavlatӣ dar kishvaramon makсадnok ba ҳisob meravad. Muаллиf bar in nazar ast, ki meъeri andozro barobari afzoiishi teъdodi andozsупорандагон, яъne korxonaҳoи xurd bo makсадi barқaror namudani prinсipli barobariй vaadolati taқsimoti гаронии andoz past karдан lозim ast.

Инчунин, низоми андозбандии кишвар бояд таҳти таҳлили доимӣ қарор дода шуда, роҳҳои ҳалли муаммоҳо бо назардошти таъмини устуории даромади буҷети давлатӣ ва мусоидати давлатӣ барои рушди соҳибкорӣ муайян карда шавад. Доир ба самтҳои имконпазири такмили минбаъдаи танзими давлатии иқтисодиёт тавассути механизми андоз бо дарназардошти хусусиятҳои такмили қонунгузории андоз, дар заманаи омузиши таҷрибаи қонунгузории кишварҳои хориҷӣ ва имконоти татбиқи он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, тадбирҳо андешидан лозим аст.

Яке аз мисолҳои оддие, ки нақши муҳоҷирони меҳнатиро дар рушди иқтисодии мамлакат тасдиқ менамояд, ин иштироки бевоситаи муҳоҷирони меҳнатӣ дар раванди рушди устуори соҳаи нақлиёти кишварамон ба ҳисоб меравад. Барои таҳлили ҷадвали дар поён овардашуда ва асоснок кардани самараи иқтисодии муҳоҷирати меҳнатӣ дар соҳаи нақлиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мо метавонем соли 2018 -ро мисол биёрем. Соли 2018 ҳамагӣ 555 714 нафар шаҳрвандони кишварамон ба хориҷа сафар карданд ва 490 217 нафар ба Тоҷикистон баргаштанд. Аз ин шумораи умумӣ соли 2018 ба хориҷа бо мақсади кор кардан 484 176 нафар муҳоҷирони меҳнатӣ сафар карданд ва худи ҳамон сол 424 490 нафар муҳоҷирони меҳнатӣ ба ватан баргаштанд. Яъне, аз шумораи умумии шаҳрвандони кишварамон, ки соли 2018 ба хориҷа сафар карданд, 86% -ро муҳоҷирони меҳнатӣ ташкил доданд.

Ҳамзамон, соли 2018 аз шумораи умумии шаҳрвандони кишварамон, ки ба ватан баргаштанд, 85% -ро муҳоҷирони меҳнатӣ ташкил доданд. Дар ҳақиқат, ҳангоми сафар кардан ба хориҷа ва баргаштан ба ватан, мо баръало мушоҳида менамоем, ки қисми асосии мусоғирон дар тайёраҳо муҳоҷирони меҳнатӣ мебошанд ва ин вазъи воқеии ҳолро нишон медиҳад. Дар маҷмӯъ, шумораи умумии рафтуюмади муҳоҷирони меҳнатии кишварамон соли 2018 - 908 666 нафарро ташкил дод.

Чадвали 2.1.1. - Самараи иқтисодии муҳоҷирати меҳнатӣ дар соҳаи нақлиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон (солҳои 2018, 2019, 2021)⁶²

Рафтуомади шаҳрвандони Тоҷикистон ба хориҷа бо ҳамаи намудҳои нақлиёт	2018	2019	2021
Шумораи умумии рафти шаҳрвандон	555 714	680 764	445 556
Шумораи умумии шаҳрвандони омада	490 217	486 649	175 018
Шумораи муҳоҷирони меҳнатии рафта	484 176	530 883	373 773
Шумораи муҳоҷирони меҳнатии омада	424 490	419 150	147 362
Фоизи рафти муҳоҷирони меҳнатӣ аз ҳисоби умумии шаҳрвандон	86%	80%	83%
Фоизи муҳоҷироони меҳнатии омада	85%	87%	84%
Миқдори умумии маблағи пардохтшудаи муҳоҷирони меҳнатӣ барои ҳаридории чипта	363 466 400 доллари амрикӣ	380 013 200 доллари амрикӣ	208 454 000 доллари амрикӣ

Сарчашма: Маълумоти Ҳадамоти муҳоҷирати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси варақаҳои муҳоҷиратӣ ва ҳисоби муаллиф.

Мо қайд кардем, ки қисми асосии муҳоҷирон бо тайёраҳо ба хориҷа сафар мекунанд ва нарҳи чиптаҳо дар бисёри мавридиҳо аз 300 то 600 доллари амрикӣ ва ҳатто аз ин зиёд мебошанд. Агар нарҳи миёнаи чиптаро 400 доллар ҳисоб кунем ва онро ба шумораи умумии рафтуомади 908 666 нафар муҳоҷирони меҳнатӣ зарб занем, пас маблағи пардохтшудаи муҳоҷирон 363 466 400 доллари амрикоиро ташкил медиҳад. Чунин миқдори маблағ, ки садҳо миллион долларро танҳо дар як соҳаи иқтисодиёти мамлакат ташкил медиҳад, тасдиқи иштироки бевоситаи муҳоҷирон дар рушди устувори Тоҷикистон мебошад, гарчанде қисми муайяни даромад барои хизматрасонии тайёраҳои Федератсияи Россия, ба буҷети ин давлат ворид мегардад.

Инчунин, барои тасдиқ намудани воқеияти нақши муҳоҷирати меҳнатӣ ва маблағҳои интиқолшудаи муҳоҷирон дар рушди иҷтимоию иқтисодии кишварамон, нишондиҳандаҳо оид ба трансфёртҳои пулӣ ва то дараҷае вобаста будани иқтисодиёти ҷумҳурӣ аз интиқоли маблағҳои муҳоҷирони меҳнатӣ, дар ҷадвали 2.1.2 ифода ёфтаанд.

Чадвали 2.1.2. - Нишондиҳандаҳои маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ, ҳаҷми интиқоли маблағҳо ва муқоисаи он нисбат ба ММД, ҳаҷми сармояи мустақими хориҷӣ⁶³

⁶² Маълумоти Ҳадамоти муҳоҷирати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси варақаҳои муҳоҷиратӣ ва ҳисоби муаллиф.

Солҳо	ММД	Ҳаҷми интиқоли маблағҳои муҳоҷирон	Таносуби интиқоли маблағҳои муҳоҷирон нисбат ба ММД	Ҳаҷми сармояҳои мустақими хориҷӣ
2013	8506,6	4173,0	53,2	341,1
2014	9241,7	3853,0	42,2	377,4
2015	7853,0	2220,0	19,9	470,9
2016	6921,3	1928,8	27,4	434,2
2017	7146,0	2535,8	36,4	354,5
2018	7522,9	2553,2	33,9	326,7
2019	7903,5	2576,1	24,1	346,5
2020	7389,3	1224,2	16,5	477,8

Сарчашма: Коркарди муаллиф дар асоси маъдумотҳои автореферати Гоибназаров Ф.У. доир ба мавзуи «Таъмини амнияти иқтисодии Тоҷикистон дар шароити таъсири таконҳои беруна». Душанбе. 2021. - С.11-16.

Аз ҷадвали 2.1.2 дида мешавад, ки таносуби интиқоли маблағҳои муҳоҷирон нисбат ба ММД хеле баланд аст ва дар солҳои 2013-2014 ҳатто 53,2 ва 42,2% -ро ташкил медод. Солҳои минбаъда ин нишондиҳанда пасттар гардид, вале бо дарназардошти мушкилиҳои мавҷудбуда дар бозори меҳнати дохили кишвар ва баланд будани сатҳи бекории шаҳрвандон, хулоса кардан мумкин аст, ки шиддат ба муҳоҷирати меҳнатии беруна давом ҳоҳад ёфт ва маблағҳои интиқолшудаи муҳоҷирони меҳнатӣ яке аз афзалиятҳои рушди иҷтимоию иқтисодии мамлакат боқӣ мемонанд.

Ба гайр аз он, аз ҷадвали овардашуда маълум мегардад, ки ҳаҷми маблағҳои интиқолшудаи муҳоҷирони меҳнатӣ аз ҳаҷми сармояҳои мустақими хориҷӣ ба маротиб зиёданд ва дар ҳолати татбиқи сиёсати самараноки муҳоҷират ва ҳавасманд намудани муҳоҷирон барои иштирок дар барномаю лоиҳаҳои созандай ватанӣ, ин гуна ҳамкорӣ рушди босуботи мамлакатро таъмин менамояд.

Бо мақсади асоснок кардани нақши муҳоҷирони меҳнатӣ ва маблағҳои гузаронидаи онҳо дар рушди иҷтимоию иқтисодии мамлакат, муаллиф аз моҳи ноябри соли 2020 то моҳи феврали соли 2021 бо

---

⁶³ Коркарди муаллиф дар асоси маъдумотҳо аз автореферати Гоибназаров Ф.У. доир ба мавзуи «Таъмини амнияти иқтисодии Тоҷикистон дар шароити таъсири таконҳои беруна». Душанбе. 2021. - С.11-16.

дастгирии бевоситаи роҳбарию Академияи идорақунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мақомоти иҷроияи ҳокимиюти давлатии вилоятҳои Ҳатлону Суғд ва иштироки кормандони Ҳадамоти муҳочирати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилоятҳои зикр гардида, пурсиши сотсиологиро бо муҳочирони меҳнатии ба ватан баргашта ва аъзоёни оилаи онҳо ба анҷом расонид.

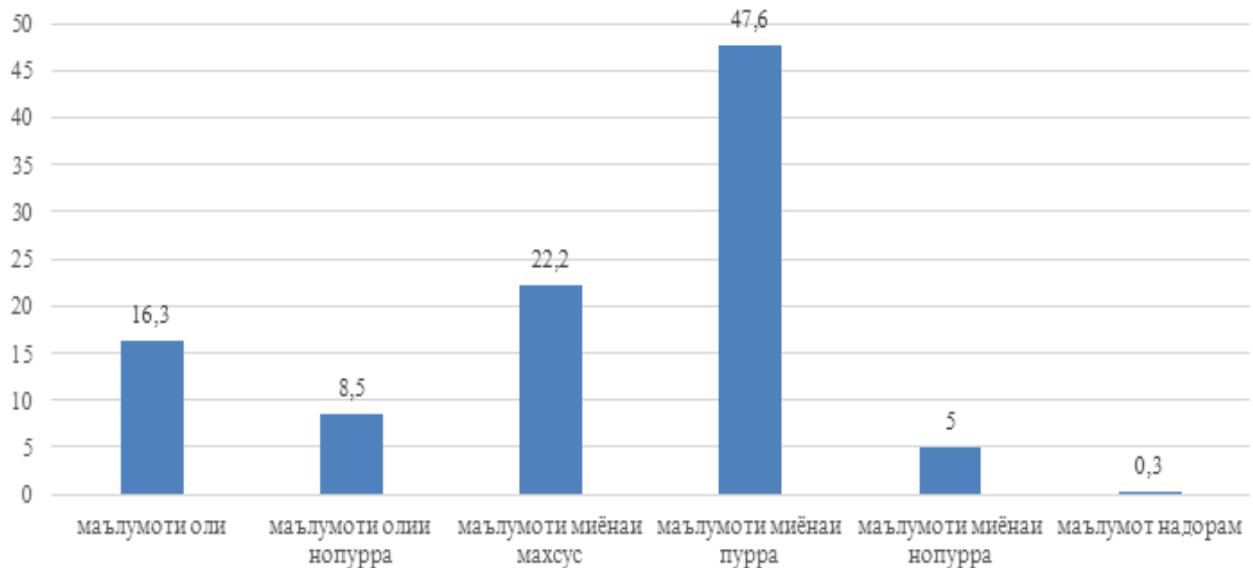
Сабаби интихоби вилоятҳои Ҳатлон ва Суғд иборат аз он аст, ки маҳз аз ҳамин ду вилояти сераҳолӣ шумораи зиёди муҳочирони меҳнатӣ ба хориҷа равона мегарданд. Барои гузаронидани пурсиш ҳамагӣ 600 адад пурсишнома омода гардид ва ба ду вилоят 300 -тогӣ тақсим карда шуд. Аз шумораи умумии варақаи тақсимшудаи пурсишнома 576 адади он дуруст тартиб дода шуда, 24 адади он бекор ҳисоб карда шуд.

Барои муайян кардани мавқеъ ва нақши муҳочирони меҳнатӣ дар раванди рушди мамлакат, мо якчанд саволҳоро бо дарчи ҷавобҳои иштирокчиёни пурсиш манзур менамоем.

Яке аз саволҳои аввал чунин буд: “Сатҳи маълумотнокии Шумо?”.

Ҷавоби иштирокчиёни пурсиш чунин натиҷа дод:

- 16,3% маълумоти олӣ доранд;
- 8,5% маълумоти олии нопурра;
- 22,2% маълумоти миёнаи маҳсус;
- 47,6% маълумоти миёнаи пурра;
- 5,0% маълумоти миёнаи нопурра.

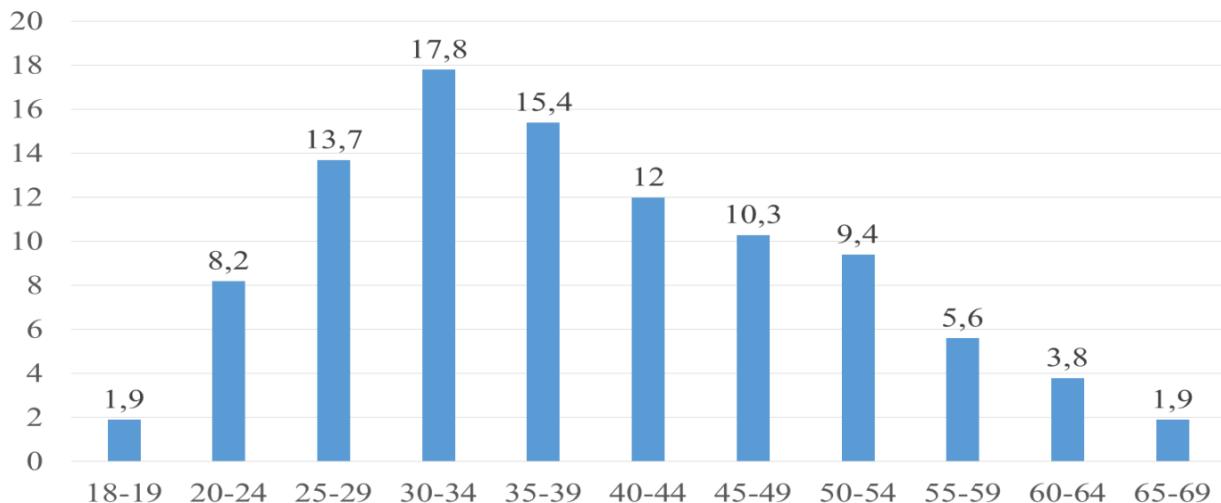
Расми 2.1.2. - Сатҳи маълумотнокии муҳоҷирони меҳнатии кишварамон ба ҳолати соли 2021 (1000 респондент) (бо %)⁶⁴

Сарчашма: Натиҷаҳои пурсиши сотсиологӣ, ки аз тарафи муаллиф аз моҳи ноябриси соли 2020 то моҳи февралиси соли 2021 гузаронида шуд.

Аз пурсиши гузаронидашуда оид ба маълумотнокии муҳоҷирони меҳнатии кишварамон дида мешавад, ки танҳо 22,2% -и онҳо маълумоти миёнаи маҳсус доранд ва ин гуна нишондиҳанда барои рақобатпазир будан дар бозори меҳнати байналхалқӣ ҷавобгӯи талабот нест. Зоро дар ҳолати надоштани касбу ихтисоси коргарии ниёзи бозори меҳнати байналхалқӣ, муҳоҷирон барои иҷрои корҳои дуюмдараҷаи каммузӣ гирифта мешаванд ва ин вазъи молиявии онҳоро беҳтар карда наметавонад. Илова бар он, муҳоҷирони меҳнатӣ ба оилаҳои худ миқдори маблағи заруриро барои таъминоти молиявӣ равона карда наметавонанд ва бо ин роҳ мақсади гузоштаи онҳо ҷиҳати баланд бардоштани некӯаҳволӣ ва иштирок дар рушди иҷтимоию иқтисодии мамлакат иҷро намегардад. Бинобар ин, ҳалли масъала оид ба омӯзиши шаҳрвандони кишварамон ба касбу ихтисосҳои муосири бозори меҳнати байналхалқӣ барои Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз масъалаҳои ҳалталаб ва зарур ба ҳисоб меравад.

⁶⁴ Натиҷаҳои пурсиши сотсиологӣ, ки аз тарафи муаллиф аз моҳи ноябриси соли 2020 то моҳи февралиси соли 2021 гузаронида шуд.

Саволи минбаъдаи пурсиши сотсиологӣ аз нигоҳи омӯзиши вазъи демографии муҳочирати меҳнатӣ гузошта шуда буд ва он ба тақсимоти синну солии муҳочирони меҳнатии кишварамон бахшида шудааст, ки натиҷаи он дар расми 2.1.3 нишон дода шудааст.

Расми 2.1.3. - Тақсимоти муҳочирони меҳнатии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз руи синну сол ба ҳолати соли 2021 (1000 респондент) (бо %)⁶⁵

Сарчашма: Натиҷаҳои пурсиши сотсиологӣ, ки аз тарафи муаллиф аз моҳи ноябрисоли 2020 то моҳи февралисоли 2021.

Аз расми 2.1.3 маълум аст, ки қисми зиёди ҳайати муҳочирони меҳнатиро ҷавонон бо синну соли аз 18 -сола то 34 -сола ташкил медиҳанд ва шумораи онҳо дар маҷмӯъ ба 41,6% баробар аст. Боқимонда шумораи муҳочирони меҳнатӣ ба синну соли 40-44 -сола, 45-49 -сола, 50-54 -сола ва гайраҳо тақсим мешаванд. Аз ин хотир, қайд кардан мумкин аст, ки дар ҷараёни муҳочират шаҳрвандони синну соли гуногун иштирок менамоянд, лекин ба ҳар ҳол муҳочирони синну солашон қалонсол аз 55 то 69 қисми камтари онро ташкил медиҳанд ва он ҳамагӣ ба 11,3% баробар аст.

Олимону коршиносони ватанӣ ва хориҷӣ қайд менамоянд, ки тайи даҳсолаҳои охир Ҷумҳурии Тоҷикистон ба душвориҳои зиёд дар самти бозори меҳнати доҳидӣ ва ба шуғл фаро гирифтани шаҳрвандони қобили меҳнат дучор гардидааст. Дар ҳақиқат дар кишварамон сатҳи афзоиши

⁶⁵ Натиҷаҳои пурсиши сотсиологӣ, ки аз тарафи муаллиф аз моҳи ноябрисоли 2020 то моҳи февралисоли 2021 гузаронида шуд.

аҳолӣ ва захираҳои меҳнатӣ нисбат ба афзоиши истеҳсолот ва таъсиси ҷойҳои кории нав хеле баланд аст ва чунин вазъият шумораи аҳолии бекорро зиёд менамояд. Аз ин сабаб шиддати муҳоҷирати меҳнатии беруна афзоиш ёфта, ҳарсола шумораи зиёди шаҳрвандони мамлакат ба ҳориҷа барои дарёфти ҷойҳои корӣ равона мегарданد.

Дар асоси ҷадвали дар поён овардашудаи 2.1.3. маълум аст, ки шумораи аҳолӣ, захираҳои меҳнатӣ, аҳолии аз ҷиҳати иқтисодӣ фаъол ва мутобиқ ба он аҳолии аз ҷиҳати иқтисодӣ ғайрифаъол низ ҳар сол дар қаламрави ҷумҳурӣ зиёд мегардад.

Ҷадвали 2.1.3. - Таносуби шумораи аҳолӣ, захираҳои меҳнатӣ, аҳолии аз ҷиҳати иқтисодӣ фаъол ва аҳолии аз ҷиҳати иқтисодӣ ғайрифаъол дар солҳои 2018-2022 (ҳазор нафар)⁶⁶

Нишондиҳандаҳо	2018	2019	2020	2021	2022
Шумораи аҳолӣ	9028900	9166100	9442000	9660000	9882000
Захираҳои меҳнатӣ	5427000	5541000	5635300	5742300	5851100
Аҳолии аз ҷиҳати иқтисодӣ фаъол	2482000	2351800	2412400	2473600	2536000
Аҳолии аз ҷиҳати иқтисодӣ ғайрифаъол	2945000	3189800	3222900	3268700	3315100

Сарҷашма: Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 октябри соли 2017, №499 «Дар бораи Барномаи давлатии мусоидат ба шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2019. - С.17-18.

Аммо нишондиҳандаҳо оид ба шуғлнокии аҳолӣ дар кишварамон нисбатан пасттар мебошанд ва оид ба татбиқи сиёсати давлатӣ ҷиҳати бо кор таъмин намудани қисми зиёди аҳолии мамлакат дар доҳили ҷумҳурӣ тадбирҳои иловагӣ андешидан лозим аст. Зоро, мутобиқи ҷадвали боло маълум аст, ки дар давоми солҳои 2018-2022 миқдори аҳолии дар иқтисодиёт фаъол танҳо ба 54000 нафар афзоиш ёфтааст, лекин миқдори аҳолии дар иқтисодиёт ғайрифаъол ба 370100 нафар зиёд гардидааст ва чунин ҳолат боиси нигаронист. Яъне, агар дар доҳили кишвар захираҳои

---

⁶⁶ Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 октябри соли 2017, №499 «Дар бораи Барномаи давлатии мусоидат ба шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018 - 2019. - С.17-18.

мехнатӣ афзоиш ёбаду, аҳолии қобили меҳнат бо ҷойҳои корӣ ва маоши арзанда таъмин карда нашаванд, дар ин ҳолат шаҳрвандон барои таъминоти моддии оилавии худ ба дигар кишварҳо равона мегарданد ва ин гуна амал қонунияти табиии инсон мебошад.

Масъалаи таъсиси ҷойҳои нави корӣ бо маоши арзанда барои кордиҳандагони кишварамон ва дар маҷмӯъ барои ҳамаи вазорату идораҳо ва ташкилоту корхонаҳо бевосита аз шакли моликияташон, вазифаи душвор мебошад ва он сол аз сол ҳалталаб буда, усулҳои муосирро бо роҳи ҳавасмандгардонӣ ва устувории фаъолияти корхонаҳою идораҳо талаб менамояд. Вобаста ба ин, мо лозим донистем, ки натиҷаҳои Барномаи давлатии мусоидат ба шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2019, ки дар он натиҷаҳои солҳои 2016-2017 низ ба назар гирифта шудаанд, бо дарназардошти ба анҷом расидани мӯҳлати иҷроиши он мавриди таҳлил қарор диҳем.

Ҷадвали 2.1.4. - Таъсиси ҷойҳои кории нав дар бахшҳои иқтисодиёти мамлакат барои солҳои 2016-2019 (ҳазор нафар)⁶⁷

Номгуи чорабиниҳо	2016	2017	2018	2019
Ҳамагӣ таъсиси ҷойҳои кории нав	50938	84227	161876	164951
Дар бахши воқеии иқтисодиёт	81804	38538	87736	89403
Дар бахши хизматрасонии иқтисодиёт	69134	45689	74140	75548

Сарчашма: Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 октябри соли 2017, №499 «Дар бораи Барномаи давлатии мусоидат ба шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2019.

Мутобиқи ҷадвали 2.1.4 маълум мегардад, ки дар Барномаи давлатии мусоидат ба шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2019 дар давоми солҳои 2016-2019 ҳамагӣ дар кишварамон таъсис додани 461992 адад ҷойҳои нави корӣ ба нақша гирифта шуда буд ва дар ҳақиқат мақомотҳои даҳлдори давлатӣ ахборот медиҳанд, ки ҳар сол дар

⁶⁷ Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 октябри соли 2017, №499 «Дар бораи Барномаи давлатии мусоидат ба шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2019.

қаламрави чумхурӣ барои сад, дусад ва ё сесад ҳазор нафар шаҳрвандони кишварамон ҷойҳои нави корӣ таъсис дода мешаванд. Лекин, агар дар давоми солҳои 2016-2019 кордиҳандагони Тоҷикистон ҳамагӣ 461992 адад ҷойҳои нави корӣ таъсис дода бошанд, пас ҷаро дар ҳамин солҳо мутаносибан танҳо 39067, 26615, 39400, 40200⁶⁸ ва дар маҷмӯъ ҳамагӣ 145282 нафар шаҳрвандони чумхурӣ бо кори доимӣ таъмин карда шудаанд.

Аз рақамҳои дар ҷадвали боло овардашуда бармеояд, ки ҷойҳои нави кории таъсис додашуда барои шаҳрвандони кишварамон ҷалбкунанда нестанд, зоро кордиҳандагон дар бисёри мавридиҳо ҳаҷми ками музди меҳнат ва шароити ноҳуби кориро пешниҳод менамоянд, ки ин гуна ҳолат корҷӯйро қаноатманд карда наметавонад. Чунин вазъият дар соҳаи бозори меҳнат тайи солҳои тӯлонӣ давом дорад ва он татбиқи сиёсати давлатиро оид ба таъминоти шаҳрвандони қобили меҳнат бо шуғли пурмаҳсул ҳалалдор намуда, метавонад дар ин самт бӯхронро ба амал оварад.

Тайи даҳсолаҳои охир шиддати муҳоҷират дар ҷаҳон афзоиш меёбад ва Тоҷикистон низ аз ин раванд дар канор монда наметавонад.

Агар соли 2003 аз кишварамон ба хориҷа ҳамагӣ 224 000 нафар муҳоҷирони меҳнатӣ сафар карда бошанд, пас солҳои минбаъда ин рақам ҳарсола то 600-700 ҳазор нафарро ташкил медод⁶⁹.

Сабаби асосии ба маротиб зиёд гардидани шумораи муҳоҷирони меҳнатии кишварамон, ин ҳарсола ба бозори меҳнат воридшавии 200-220 ҳазор нафар захираҳои меҳнатӣ ва дар дохири мамлакат пайдо накардани ҷойҳои корӣ бо маоши арзанда мебошад⁷⁰, ки дар натиҷа

---

⁶⁸ Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 октябри соли 2017, №499 «Дар бораи Барномаи давлатии мусоидат ба шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018 - 2019.

⁶⁹ Бабаев А.А. Современные проблемы миграции населения Республики Таджикистан: ее потенциал в процессе развития страны. Душанбе. 2020. - С.212.

⁷⁰ Барномаи мусоидат ба шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2014-2015 (саҳ. 16), ки бо қарори Ҳукумат аз 3 январи соли 2014, №19 тасдиқ шудааст.

қисми зиёди шаҳрвандони бекор маҷбур мешаванд ба хориҷа равона гарданд.

Мутобиқи ҷадвали дар поён овардашудаи 2.1.5. тамоюли рафти муҳочирони меҳнатӣ - шаҳрвандони кишварамонро дар давраи солҳои 2003-2020 муайян кардан мумкин аст ва дар асоси он маълум мегардад, ки ҳаҷми муҳочирати меҳнатии беруна дар муқоисаи солҳои 2013 ва 2019 то 30% коҳиш ёфтааст. Ҳамзамон, дар ҷадвал нишон дода шудааст, ки соли 2020 аз кишварамон танҳо 129807 нафар муҳочирони меҳнатӣ ба хориҷа равона гардидаанд.

Ҷадвали 2.1.5. - Маълумот оид ба муҳочирати меҳнатии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ба хориҷа дар давраи солҳои 2003-2020^{71, 72, 73}.

Солҳо	Шумораи муҳочирони меҳнатии равонагардида (ҳазор нафар)	Аз он чумла занон (шумора ва %)
2003	347556	18914 (5,4%)
2004	420622	19753 (4,2%)
2005	412123	23452 (5,6%)
2006	609316	30034 (4,9%)
2007	573953	36725 (6,3%)
2008	646298	41369 (6,4%)
2009	677414	48365 (7,1%)
2010	736446	62278 (8,5%)
2011	750391	86733 (11,5%)
2012	744360	87015 (11,6%)
2013	799698	100875 (13,8%)
2014	670806	106416 (15,8%)
2015	552596	64667 (11,7%)
2016	517308	81851 (15,6%)
2017	487757	68036 (15,2%)
2018	484176	64512 (14,1%)
2019	530883	77013 (14,7%)
2020	129807	16880 (13,4%)

Сарчашма: Отчеты Миграционной службы Республики Таджикистан, 2003-2004, 2011-2020, Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. Демографический ежегодник. 2010, Муҳочирати аҳоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон,

⁷¹ Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. Демографический ежегодник. 2010 г.

⁷² Отчеты Миграционной службы Республики Таджикистан, 2003-2004, 2011-2020 гг.

⁷³ Бобоев А.А. Муҳочирати аҳоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, Матбааи ҳисоби ҳоҷагии Вазорати меҳнат ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, 2006.

Матбааи ҳисоби хочагии Вазорати меҳнат ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, 2006.

Сабаби асосии чунин кам будани шумораи муҳоцирон, ин тамоми кишварҳои ҷаҳонро фаро гирифтани бемории сирояткунандай “коронавирус” ва вобаста ба он, маҳкам гардидани сарҳадҳои байнидавлатӣ ва пешгирии рафтуомади шаҳрвандон мебошад, ки ҷараёни ҳаракати муҳоциратиро дар сатҳи байналхалқӣ ба маротиб коҳиш дод.

Дар маҷмӯъ шиддати муҳоцирати меҳнатӣ ба хориҷа тайи ду даҳсолаи охир дар сатҳи ҷумҳурияйӣ афзоиш ёфтааст ва чунин ҷараёни болоравии суръати муҳоцирати беруна дар сатҳи минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон низ баръало ба назар мерасад. Барои муқоиса ва гузаронидани таҳлили равандҳои муҳоцирати меҳнатӣ ба хориҷа дар сатҳи минтақаҳои кишварамон, мо якчанд солҳои интихобиро бо дарназардошти иваз шудани тамоюли муҳоцират дар давоми ин солҳо мавриди коркард қарор додем ва он дар ҷадвали поён овардашуда ифода ёфтааст.

Аз ҷадвали боло маълум аст, ки соли 2013 шумораи аз ҳама зиёди муҳоцирони меҳнатии кишварамон ба хориҷа сафар кардаанд ва баъд аз он, бо сабаби ҷорӣ кардани мӯҷозоти иқтисодӣ аз тарафи ИМА ва Иттиҳоди Аврупо нисбати Россия ва инчунин дигаргун гаштани сиёсату қонунгузории муҳоциратии Россия, ҷараёни муҳоцирати меҳнатӣ ба ин кишвар хеле паст шуда, солҳои минбаъда то 30% коҳиш ёфт. Чунин коҳиш ёфтани рафти муҳоцирони меҳнатии кишварамон ба хориҷа дар муқоисаи солҳои 2013 ва 2019 баръало дида мешавад.

Ҷадвали 2.1.6. - Таҳлили муқоисавии муҳоцирати меҳнатии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ба хориҷа бо дарназардошти минтақаҳои кишвар⁷⁴

P/Т	Номгӯйи минтақаҳо	2003	2013	2019
1.	Ҷумҳурии Тоҷикистон	347 556	799 698	530 883

⁷⁴ Ҳисоботҳои Ҳадамоти муҳоцирати Ҷумҳурии Тоҷикистон, солҳои 2003, 2013, 2019.

2.	ВМКБ	15 139	40 770	33 931
3.	Вилояти Суғд	115 729	245 521	134 776
4.	Вилояти Хатлон	106 891	324 217	221 781
5.	Шаҳри Душанбе	17 927	104 189	21 477
6.	НТҶ	91 876	249 848	118 918

Сарчашма: Ҳисоботҳои Хадамоти муҳоҷирати Ҷумҳурии Тоҷикистон, солҳои 2003, 2013, 2019.

Ба дигаргун гаштани тамоюли муҳоҷират нигоҳ накарда, ба Тоҷикистон лозим аст, ки сиёсати мақсаднок ва самаранокро дар самти муҳоҷирати меҳнатии беруна бо дарназардошти пурзӯр намудани ҳамкориҳои байнидавлатӣ ва байниидоравӣ, роҳандозӣ намояд. Зоро, он кишварҳое, ки захираҳои зиёди меҳнатӣ доранд ва ҳамаи қувваи қобили меҳнатро дар доҳили мамлакат бо кор таъмин карда наметавонанд, бояд роҳҳои оқилонаро ҷиҳати баромадан ба бозори меҳнати ҷаҳонӣ ҷустуҷӯй намоянд. Бо ин роҳ кишварҳои интиқолдиҳандай қувваи корӣ яку якбора якчанд масъалаҳои иҷтимоию иқтисодиро ҳаллу фасл менамоянд.

Якум, захираҳои барзиёди қувваи корӣ дар хориҷа бо кор таъмин карда мешаванд ва шиддати бозори меҳнати доҳили кишвар паст мегардад. Дуюм, шаҳрвандон аз ҳисоби қувваи қобили меҳнат дар хориҷа дорои музди меҳнати баландтар мегарданду оилаҳои худро аз ҷиҳати моддӣ пурра таъмин мекунанд ва ин некӯаҳволии аҳолиро беҳтар менамояд. Сеюм, маблағҳои интиқолдодаи муҳоҷирони меҳнатӣ бо асъори хориҷӣ қурби пули миллиро нигоҳ медорад ва ба фаъолияти бонкҳо ва гардиши пул дар доҳили кишвар манфиат мебахшад. Чорум, муҳоҷирони меҳнатӣ бевосита дар рушди иҷтимоию иқтисодии мамлакат иштирок менамоянд ва иқтидор доранд, ки дар тараққиёти устувори давлат сармоягузор бошанд.

Ба ин монанд далелҳои дигар низ ҷой доранд ва ҳамаи онҳо дар маҷмӯъ шаҳодати он мебошанд, ки ҳалли саривақтии масъалаҳои бозори меҳнати доҳили кишвар ва муҳоҷирати меҳнатии беруна, кафолатдиҳандай рушди устувори мамлакат мебошанд.

2.2. Таъсири пандемияи (covid-19) ба ҷараёни муҳочират ва интиқоли пуллии муҳочирони меҳнатӣ

Ҷаҳони имрӯза аз оғози ҳазорсолаи сеюм ба саҳтию душвориҳои зиёд ба монанди задухӯрдҳои ҳарбӣ дар якчанд давлатҳои дунё ва вобаста ба ин то даҳҳо ва садҳо миллион нафар зиёд гардидани шумораи муҳочирон, ба амал омадани ду давраи бӯхрони молиявию иқтисодӣ, дучор гардидани дунё ба гармиҳои ҷаҳонишавӣ ва ба вучуд омадани обхезиҳои шадид, ҷаҳонро фаро гирифтани бемориҳои сирояткунанда аз қабили “коронавирус”, инчунин дигар омилҳои манфии таъсирбахш ба амал омадаанд, ки бо ин сабабҳо муҳочирати аҳолӣ низ дар ҷаҳон ба шакли ҷаҳонишавӣ мубаддал гаштааст ва қариб ҳамаи давлатҳои дунё ба ин раванд шомил гардидаанд.

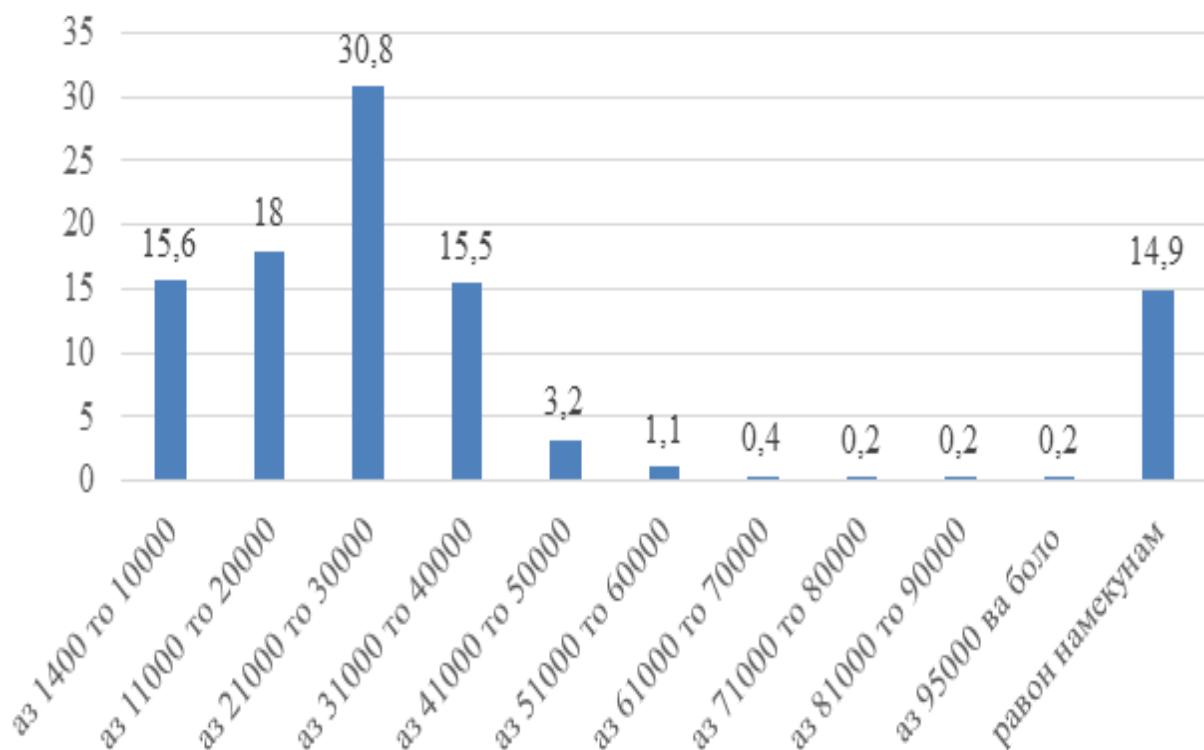
Тайи солҳои 2020-2021 бемории сирояткунандаи COVID-19 тамоми кишварҳои дунёро фаро гирифт ва аҳолиро ба изтиробу воҳима оварда расонид, ки чунин вазъият дар соли 2022 низ давом дорад, гарчанде хеле коҳиши ёфтааст. Ба ҳолати 24 сентябри соли 2022 дар ҷаҳон ҳамагӣ 620 144 673 нафар ба бемории коронавирус гирифтор шуданд, ки аз онҳо 6 540 161 нафар вафот карданд, 600 184 840 нафар сиҳат шуданд⁷⁵. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бошад, ҳамагӣ 17 786 нафар касал шуданд, ки аз онҳо 125 нафар вафот карданд, 17 264 нафар сиҳат гардиданд ва айни ҳол дар муолиҷа 397 нафар қарор доранд⁷⁶.

Бонки умумиҷаҳонӣ дар ҳисботи нашрнамудаи худ аз 22 апрели соли 2020 қайд менамояд, ки вобаста ба пандемияи коронавирус ҳаҷми интиқоли маблағҳои муҳочирон дар таърихи навини инсоният аввалин маротиба дар сатҳи ниҳоят паст қарор дода мешавад. Агар соли 2019 дар ҷаҳон ҳаҷми умумии интиқоли маблағҳои муҳочирон ба кишварҳои худ 554 млрд. долларро ташкил карда бошад, пас соли 2020 он зиёда аз 20% камтар гардид ва ин албатта ҳаёти одамонро бад намуда сатҳи

⁷⁵<https://www.google.com/search?q=ситуация+пандемия+в+мире&og=ситуация+пандемия+ags=chrome.1.69i57j0i22i30l2.22086j0j7&sourceid=chrome&ie=UTF-8>

⁷⁶ <https://index.minfin.com.ua/reference/coronavirus/geography/tajikistan/>

камбизоатии ахолиро зиёд менамояд. Дар ҳисоботи Бонки умумицахонӣ инчунин қайд карда шудааст, ки интиқоли маблағҳо ба кишварҳои Осиёи Марказӣ то 28% коҳиш ёфт ва таъсири манфии он бештар ба давлатҳои Қирғизистон, Тоҷикистон ва Ўзбекистон расонида мешавад, зоро маҳз аз ин давлатҳо шумораи зиёдтари муҳочирони меҳнатӣ дар ҳудуди Россия кор мекунанд. Бо мақсади муайян кардани ҳаҷми музди меҳнати миёна ва маблағҳои интиқолдодаи муҳочирони меҳнатии кишварамон ба оилаҳои худ дар давраи пандемияи Covid-19, чи тавре, ки мо дар боло қайд кардем, муаллиф аз моҳи ноябрри соли 2020 то моҳи апрели соли 2021 дар вилоятҳои Ҳатлону Суғд пурсиши сотсиологиро бо муҳочирони меҳнатии ба ватан баргашта ва аъзоёни оилаи онҳо ба анҷом расонид.

Расми 2.2.1. - Маблағҳои интиқолнамудаи муҳочирони меҳнатии берунаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи аввали коронавирус - соли 2020 (1000 респондентҳо), (бо %)⁷⁷

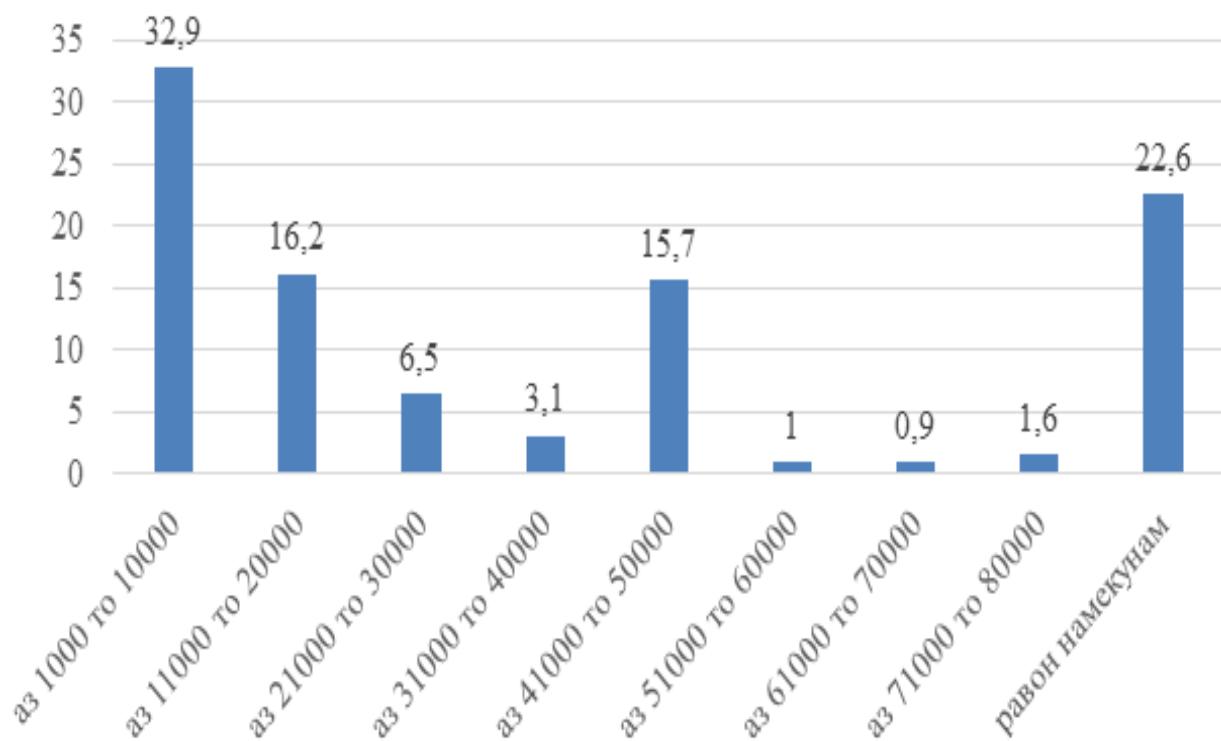
Сарчашма: Натиҷаҳои пурсиши сотсиологӣ, ки аз тарафи муаллиф аз моҳи ноябрри соли 2020 то моҳи феврали соли 2021.

⁷⁷ Натиҷаҳои пурсиши сотсиологӣ, ки аз тарафи муаллиф аз моҳи ноябрри соли 2020 то моҳи феврали соли 2021 гузаронида шуд.

Саволи гузошташуда ба чунин тарз буд: “Ба ҳисоби миёна ҳар моҳ Шумо ба оилаи худ пеш аз ҳодисаи коронавирус чӣ қадар маблағ равон мекардед?”

Натиҷаи пурсиш нишон дод, ки музди меҳнати ҳармоҳаи муҳочирон дар Россия ба ҳисоби миёна 30 ҳазор рубли русиро ташкил медиҳад ва такрибан 40% -и онро муҳочирони меҳнатии кишварамон ба оилаҳои худ интиқол медиҳанд, ки ин гуна дастирии молиявии хонаводаҳо аз тарафи муҳочирон боиси қаноатмандӣ мебошад.

Саволи навбатӣ давоми саволи пештараро марбут ба ҳодисаи коронавирус дар назар дошт ва чунин ифода ёфта буд: “Баъд аз давраи аввали ҳодисаи коронавирус дар соли 2021 чӣ қадар маблағ ба оилаатон интиқол мегардад?”.

Расми 2.2.2. - Маблағҳои интиқолнамудаи муҳочирони меҳнатии берунаи Ҷумҳурии Тоҷикистон баъд аз давраи аввали коронавирус дар соли 2021 (1000 респондентҳо), (бо %)⁷⁸

Сарчашма: Натиҷаҳои пурсиши сотсиологӣ, ки аз тарафи кормандони Академияи идорақунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз моҳи ноябриси соли 2020 то моҳи февралиси соли 2021.

⁷⁸ Натиҷаҳои пурсиши сотсиологӣ, ки аз тарафи муаллиф аз моҳи ноябриси соли 2020 то моҳи февралиси соли 2021 гузаронида шуд.

Муҳочирони меҳнатӣ посух доданд, ки бо гузашти давраҳои аввали пандемия ва фарорасии соли 2021, музди меҳнати онҳо баландтар гардид. Натиҷаҳои таҳлил нишон доданд, ки ба ҳолати соли 2021 ҳаҷми музди меҳнати миёнаи муҳочирони меҳнатӣ 45 ҳазор рубли русиро ташкил дод ва ин шаҳодати болоравии интиқоли маблағҳо ба кишварамон мебошад.

Чунин ҳолат дар мадди аввал мисли муаммо ба назар мерасад, vale он асоси воқеӣ дорад ва вазъияти ҳозираи бозори меҳнатро дар Россия нишон медиҳад. Гап дар он аст, ки ҳангоми тамоми кишварҳои дунёро фаро гирифтани бемории коронавирус ва ба ин намуди вабо дучор гардидани миллионҳо нафар аҳолии ҷаҳон, қисми зиёди муҳочирони меҳнатии хориҷӣ роҳи бозгаштро ба ватани ҳуд пеш гирифтанд ва давлатҳои қабули муҳочирон аз норасоии шумораи лозимаи қувваи корӣ дар бозори меҳнати кишварашон танқисӣ мекашанд. Аз ин хотир қайд кардан лозим аст, ки кордиҳандагони Россия барои нигоҳ доштани муҳочирони меҳнатии хориҷӣ маоши онҳоро баланд бардоштанд ва ин сабаби асосии фарқияти музди меҳнати муҳочирон дар давраи пеш аз ҳодисаҳои коронавирус ва баъд аз он мебошад.

Коршиносони Созмони Милали Муттаҳид тазаккур менамоянд, ки ба ҳолати пандемия нигоҳ накарда, ҳаҷми маблағҳои интиқолдодаи муҳочирон дар дунё соли 2021 то 7,3% баланд мегардад ва он 589 млрд. доллари амрикоиро ташкил медиҳад⁷⁹. Мутобики маълумоти коршиносон ҳаҷми интиқоли маблағҳо ба кишварҳои Осиёи Миёна ва аз он ҷумла ба Тоҷикистон низ соли 2021 нисбат ба соли 2020 афзоиш меёбад, ки ин гуна ҳолат вазъи иқтисодию иҷтимоии оилаҳои муҳочирон ва дар маҷмӯъ вазъи ҷомеаи шаҳрвандиро беҳтар менамояд.

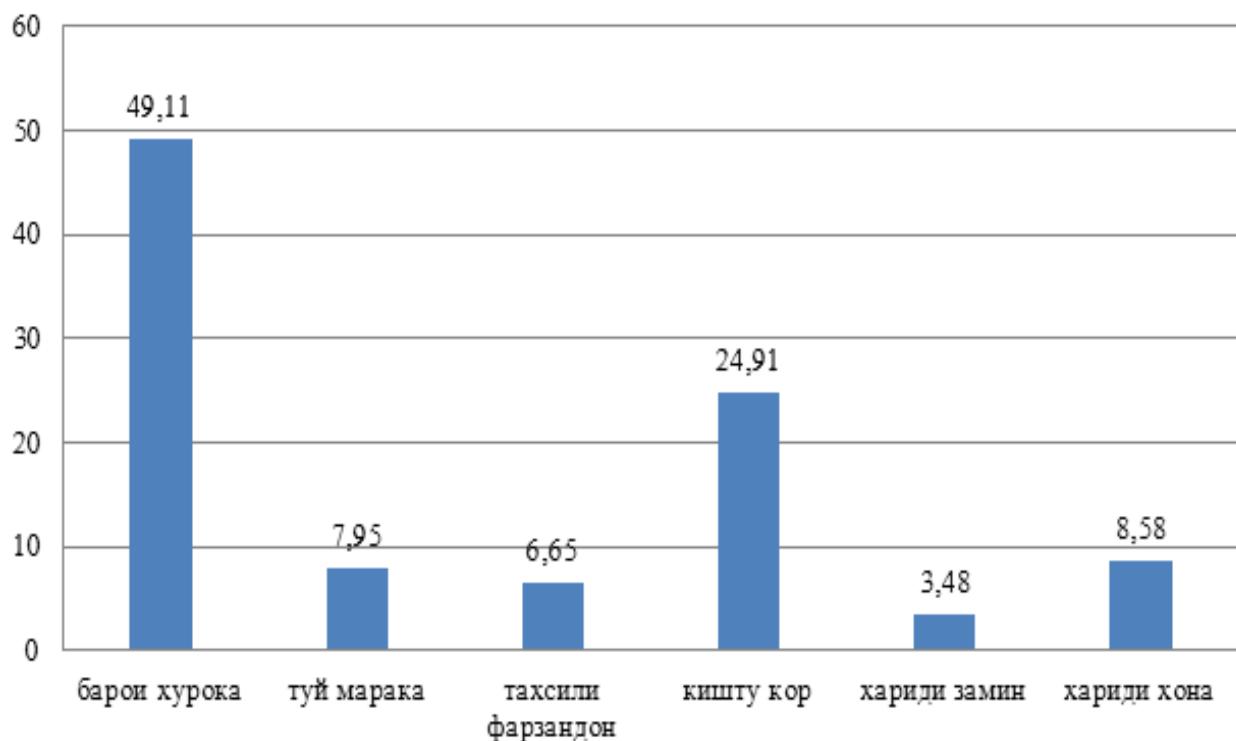
Дар пурсиши сотсиологие, ки охири соли 2020 ва аввали соли 2021 аз тарафи кормандони кафедраи идоракуни молияи давлатии Академияи идоракуни давлатии назди Президенти Ҷумҳурии

⁷⁹ <https://www.vsemirnyjbank.org/ru/news/press-release/2021/11/17/remittance-flows-register-robust-7-3-percent-growth-in-2021>.

Тоҷикистон гузаронида шуд, бисёри саволҳо ба вазъи оилавии муҳочирони меҳнатии кишварамон даҳл доштанд ва вобаста ба он, яке аз саволҳои ҷолиби диққат марбут ба давраи коронавирус ба чунин тарз гузошта шуда буд: - “Шумо маблағҳои интиқолшударо дар ин давраи коронавирус ба қадом мақсадҳо истифода мебаред?”. Ҷавоби пурсидашудагон дар расми 2.2.3 -и дар поён овардашуда дарҷ карда шудааст.

Аз расми овардашуда маълум аст, ки қисми зиёди маблағҳо барои харидории ҳӯрока сарф карда мешаванд ва ин гуна ҳолат бесабаб нест. Зоро, маҳз дар давраи пандемия бисёри ташкилоту корхонаҳо аз кори пурсамар барканор шуданд, сатҳи бекорӣ зиёд шуд, нархи бозор ва пеш аз ҳама нархи ҳӯрока хеле баланд гардид, ки аҳолиро маҷбур месоҳт маблағи бештарро барои таъминоти ҳӯрокаи оилаашон сарф намоянд.

Чунин мебошанд оқибатҳои пандемия ва таъсири манфии он ба зисту зиндагии аҳолии кишвар.

Расми 2.2.3. - Роҳҳои истифода бурдаи маблағҳои интиқолшудаи муҳочирони меҳнатии берунаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар хонаводаҳо ба ҳолати соли 2021 (1000 респондент) (бо %)⁸⁰

Сарчашма: Натиҷаҳои пурсиши сотсиологӣ, ки аз тарафи муаллиф аз моҳи ноябриси 2020 то моҳи февралиси 2021.

Инчунин, аз тарафи муаллиф сарчашмаҳои аз ҳисоби маблағҳои муҳочирони меҳнатӣ, ки ба буҷети хонаводаҳо таъсири баланди мусбӣ дорад, мавриди таҳлил қарор гирифта шуд ва он дар ҷадвали дар поён овардашуда дарҷ карда шудааст.

Нишондиҳандаҳо	Солҳо					
	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Муҳочирони меҳнатӣ (ҳаз. нафар) ⁸¹	517,3	487,8	484,2	530,9	129,8	373,8
Суръати афзоиш,%	100,0	94,3	93,6	102,6	25,1	72,3
Воридоти маблағ аз ҳисоби муҳочирони меҳнатӣ тавассути бонкҳо, млн. долл. ИМА ⁸²	1929,0	2500,0	2590,0	2700,0	1741,0	1800,0
Ба як муҳочир, долл.	3729,0	5125,1	5349,0	5085,7	13412,9	4815,4
Суръати афзоиш,%	100,0	131,4	143,4	136,4	359,7	129,1
Ба як нафар аҳолӣ, долл.	225,6	285,9	290,0	289,9	183,1	181,8
Суръати афзоиш,%	100,0	126,7	128,5	128,6	81,2	80,6

Динамикаи воридоти маблағ аз ҳисоби муҳочирони меҳнатӣ тавассути бонкҳо дар солҳои 2016-2021

Ҳисоби муаллиф аз рӯйи маълумотҳои ҷамъоваришуда.

Бобоев А.А. Равандҳои мусосири муҳочирати аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон: мушкилиҳо ва роҳҳои ҳалли он. Дониш, АМИТ.ш.Душанбе.2022. –С.66. Захираҳои интернетӣ. Avesto.tj/ Азия-плюс. 5.04.2022. Санан муроҷиат 19.09.2022.

Натиҷаи таҳлили дар ҷадвал овардашуда аз он шаҳодат медиҳад, ки таносуб нисбат ба солҳои баъдин андозаи маблағҳои интиқолдодаи муҳочирони меҳнатӣ хеле кам мебошад, ва ин бевосита дар давраи пандемияи коронавирус (COVID – 19) сурат гирифтааст, ки таъсири

⁸⁰ Натиҷаҳои пурсиши сотсиологӣ, ки аз тарафи муаллиф аз моҳи ноябриси 2020 то моҳи февралиси 2021 гузаронида шуд.

⁸¹ Бобоев А.А. Равандҳои мусосири муҳочирати аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон: мушкилиҳо ва роҳҳои ҳалли он. Дониш, АМИТ.ш.Душанбе.2022. –С.66

⁸² Захираҳои интернетӣ. Avesto.tj/ Азия-плюс. 5.04.2022. Санан муроҷиат 19.09.2022.

худро барои солҳои минбаъда ба соҳаҳои иҷтимоӣ ва иқтисодии кишвар расонидааст.

Бо сабаби гирифтор шудани давлатҳои ҷаҳон ба ин гуна вабои асри XXI ва бастани сарҳадҳои байнидавлатӣ дар қисми зиёди кишварҳои хориҷи дуру наздик, ҷараёни муҳочирати байналхалқӣ низ то андозае қоҳиш ёфт. Мутобиқи аҳбороти Созмони Милали Муттаҳид соли 2020 ҷараёни муҳочирати аҳолии байналхалқӣ 14% қоҳиш ёфт, аз ҷумла дар кишварҳои Осиёи Миёна то 35-40%⁸³, Канада - 45%, Австралия - 70%, Арабистони Саудӣ - 10 маротиба ва ғайраҳо.

Вазъи ҳозираи давлатҳои ҷаҳонро бо дарназардошти қоҳиш ёфтани соҳаҳои иқтисодиёту иҷтимоӣ ба назар гирифта, ҳулоса кардан мумкин аст, ки солҳои наздик дар миқёси ҷаҳон ҳатари гурӯснагӣ ва ташвиши иҷтимоии аҳолӣ то сар задани задухӯрдҳои ҳарбӣ вучуд дорад ва ин гуна ҳатарҳо зиёдтар дар давлатҳои Африқо, Осиё ва Шарқи Наздик, ки дар онҳо душвориҳои озуқаворӣ бештар ба назар мерасад, имконияти ба амал омаданро дорад⁸⁴.

Ҳамзамон, тазаккур додан лозим аст, ки инсоният дар таърихи дуру дарози ҳуд ҳар гуна бемориҳои сирояткунанда ва вабои кушандаро аз сар гузаронидааст ва он албатта дар ҳар давру замон талафоти зиёди инсоният буд. Инчунин, бояд дарк кард, ки ин гуна вазъияти ба амал омада бо бемории коронавирус муваққатӣ мебошад ва мо бояд айни замон дар баробари татбиқ намудани нақшаҳои кӯтоҳмуддат оид ба пешгирии пандемия, ҳамзамон нақшаҳои миёнамӯҳлат ва дарозмуддати давлатиро дар самти сиёсати муҳочират амалӣ намоем. Зоро, бо гузашти вақти муайян, равандҳои муҳочирати аҳолӣ маҷрои ҳудро барқарор менамоянд ва дар ин ҳолат омодагӣ ва кордонии мақомотҳои даҳлдори давлатӣ дар ин самти афзалиятноки кишварамон маълум мегардад.

Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки муҳочират дар ҳамаи давру замон яке аз афзалиятҳои рушди иқтисодию иҷтимоии давлатҳои

---

⁸³ <https://index.mnfin.com.ua/reference/coronavirus/geography/tajikistan/>

⁸⁴ Манбаъ: kus.ozodi.org/a/30573836.html

абадқудрат ба ҳисоб мерафт ва доимо ба ҳисоб меравад. Тоҷикистон низ, дар асоси таҷрибаи хуби ҷаҳонӣ имконият дорад аз иқтидори ҷараёни муҳочират дар рушди кишвар самаранок истифода барад. Ҷараёни муҳочирати аҳолӣ бо дарназардошти паҳншавии босуръати пандемия (covid-19) дар тамоми ҷаҳон хеле ҳалалдор гардид, аммо ҷунин вазъият муваққатӣ мебошад. Аз ин хотир, Тоҷикистонро лозим аст, ки ҳамкориҳоро бо кишварҳои қабулкунандаи муҳочирон рушд диҳад ва фаъолиятро ҷиҳати шуғли пурмаҳсул шаҳрвандони кишвар дар ҳориҷа ва таъмин кардани ҳифзи ҳуқуқу манфиатҳои онҳо пурзӯр намояд.

Муҳочирати меҳнатӣ новобаста аз вазъи ба амал омадаи бӯхрони молиявии иқтисодӣ дар ҷаҳон ва ё зуҳуроти пандемияи коронавирус, ки аҳолии дунёро ба ташвиш овардааст, дар татбиқи сиёсати давлатӣ оид ба таъмини шаҳрвандон бо шуғли пурмаҳсул, саҳми ҳудро гузошта истодааст. Манфиати иқтисодии Тоҷикистонро аз соҳаи муҳочират дар ҳаҷми маблағҳои интиқолдодаи муҳочирони меҳнатӣ ва ҳамватанони бурунмарзӣ метавон муайян кард. Зеро, ҳарсола маблағҳои онҳо ба ҳисоби миёна тақрибан 2,3 млрд. доллари амрикоиро ташкил медиҳад ва ҷунин саҳми арзандай шаҳрвандон вазъи мӯътадили иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва сиёсиро дар ҷомеа нигоҳ медорад. Айни замон ягон соҳаи дигари иқтисодиёти Тоҷикистон ҷунин иқтидорро оид ба дастгирии молиявии аҳолии кишварамон, мисли соҳаи муҳочират, надорад. Аз ин хотир, нисбати ҳалли душвориҳо дар соҳаи муҳочират ва таъмин намудани ҳифзи ҳуқуқу манфиатҳои муҳочирон дар дохил ва ҳориҷи мамлакат, аз тарафи мақомотҳои давлатӣ тадбирҳои мушахҳас андешидан зарур мебошад. Зеро, ҳалли мушкилиҳо дар самти муҳочирати меҳнатӣ имконият медиҳанд, ки фаъолият оид ба таъмини шаҳрвандони бекор дар ҳориҷа бо шуғли пурмаҳсул, то дараҷае беҳтар карда шавад.

Олимон ва коршиносони кишварамон ҳанӯз дар давраи Иттифоқи Советӣ нисбати татбиқи сиёсати давлатӣ оид ба таъминоти аҳолии қобили меҳнат бо шуғли пурмаҳсул фикру ақидаи ҳудро бо асосҳои воқеӣ баён менамуданд. Академик Қаюмов Н.Қ. дар корҳояшон қайд

менамоянд, ки мутобиқи маълумот ва хулосаҳои вазорату идораҳои ҷумҳурияйӣ дар он давра, Тоҷикистон имконият дорад аз ҳисоби захираҳои худ тақрибан 25-30 миллион нафарро дар дохири мамлакат ҳӯронаду пӯшонад⁸⁵. Чунин нуқтаи назар албатта бо дарназардошти рушди соҳаҳои гуногуни иқтисодиёти мамлакат ва пеш аз ҳама соҳаҳои истеҳсолот ва ҳочагии қишлоқ, таъсис додани ҷойҳои кории доимӣ бо музди меҳнати арзанда ва бо ин роҳ беҳтар намудани некӯаҳволии шаҳрвандони кишварамон, пешниҳод карда шудаанд.

Масъалаҳо доир ба афзалиятнок будани муҳоҷирати меҳнатии берунӣ барои Ҷумҳурии Тоҷикистон, интихоб намудани бозори меҳнати давлатҳои ҳориҷӣ аз тарафи шаҳрвандони кишварамон ва ҳарсола ба дигар мамлакатҳо равона шудани зиёда аз 600 ҳазор нафар муҳоҷирони меҳнатии Тоҷикистон, ки ин раванд бевосита табиати иқтисодӣ дорад, дар Стратегияи давлатии рушди бозори меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2020 (фасли 5, моддаи 1-Васеъшавии шуғли пурмаҳсул)⁸⁶, муфассал қайд карда шудааст. Ҷандин маротиба зиёд будани сатҳи музди меҳнати кормандон дар ҳориҷа, шаҳрвандони кишвари моро аз ҳисоби қувваи қобили меҳнат ҷалб менамояд ва таъмини муҳоҷирони меҳнатии Тоҷикистон дар ҳориҷа бо маоши баланд, яке аз роҳҳои татбиқ намудани сиёсати давлатӣ дар самти шуғли пурмаҳсул мебошад.

Ба ғайр аз он, дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон то давраи соли 2030 (банди 5.2. – Шуғли пурмаҳсул)⁸⁷ масъалаҳо оид ба дигаргун намудани самти муҳоҷирати меҳнатии беруна, омодагии пеш аз сафари муҳоҷирони меҳнатӣ ва аъзои оилаи онҳо, рушди барномаҳо оид ба расмигардонии фаъолияти муҳоҷирони

---

⁸⁵ <https://asiaplustj.info^news^Tajikistan»economic>

⁸⁶ Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27.04.2015, №238 “Дар бораи Стратегияи давлатии рушди бозори меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2020”.

⁸⁷ Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 01.10.2016, №392 “Дар бораи Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон то давраи соли 2030”.

мехнатӣ ва ҳифзи иҷтимоии онҳо, инчунин ҳалли дигар чорабиниҳои давлатӣ пешбинӣ шудаанд. Ин гуна масъалагузории Ҳукумати мамлакат аз тарафи ҷомеа қобили дастгирӣ ва эътироф мебошад, зоро иҷрои вазифаҳои гузошташуда ба татбиқи нақшаҳои давлатӣ марбут ба таъмини шумораи муайяни захираҳои меҳнатии Тоҷикистон бо шуғли пурмаҳсул дар хориҷи кишвар мусоидат менамояд. Чунин истифодабарии қувваи кории барзиёд дар ҳудуди дигар мамлакатҳо, аз ҷониби бисёр давлатҳои хориҷи дуру наздиқ мавриди амал қарор дода мешавад ва ин таҷрибаи байналхалқӣ аст. Ин гуна мубодилаи қувваи корӣ бар манфиати ҳамаи тарафҳо мебошад ва аз ин хотир, Тоҷикистон бояд иқтидори муҳочиратро мисли дигар кишварҳои тараққикарда, дар раванди рушди мамлакат ва беҳтар намудани некӯаҳволии шаҳрвандон самаранок истифода барад.

Таҳқиқотҳо нишон медиҳанд, ки ҳаҷми миёнаи музди меҳнати муҳочирони меҳнатии кишварамон дар хориҷа аз 400 то 699 доллари амрикоиро ташкил медиҳад⁸⁸ ва ин миқдори маблағ дар муқоиса бо бозори меҳнати Тоҷикистон, маоши арзанда ба ҳисоб меравад. Зоро, мутаассифона дар маҳзани маълумоти миллии ҷойҳои кории холӣ, ки аз тарафи Агентии меҳнат ва шуғли аҳолии Вазорати меҳнат, муҳочират ва шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси дарҳостҳои кордиҳандагони ватанӣ омода мегардад, ба шаҳрвандон номгӯйи ҷойҳои кории холиро бо музди меҳнати миёна дар ҳаҷми 400 сомонӣ пешниҳод менамояд⁸⁹, ки чунин маоши ноҷиз шаҳрвандонро ҷалб карда наметавонад ва пешниҳоди он умуман таҳқиromезу қобили қабул нест.

⁸⁸ Аминҷанов Р.М., Бабаджанов Р.М., Махмадбеков М.Ш., Муқимова Н.Р. //Миграционная ситуация современного Таджикистана (результаты социо-экономического исследования). Душанбе. 2016. – С. 44.

⁸⁹ Аминҷанов Р.М., Бабаджанов Р.М., Муқимова Н.Р. //Миграция и возможности инновационного развития Республики Таджикистан. Аналитический центр «Наво». Душанбе. 2017. - С. 241., 240-241.

Музди меҳнати миёнаи муҳоҷирони меҳнатиро дар хориҷа ба инобат гирифта, ҳулоса кардан мумкин аст, ки Тоҷикистон имконият дорад дар ҳолати мӯътадил гардонидани вазъи муҳоҷирон дар ҳудуди кишварҳои қабул ва таъмин намудани шароити мусоиди корӣ дар истеҳсолот, шумораи зиёди шаҳрвандони ҷумҳуриро бо шуғли пурмаҳсул фаро гирад. Айни замон дар доираи 60%-и муҳоҷирони меҳнатии Тоҷикистон дар Россия расман фаъолият доранд ва қисми асосии онҳо бо маоши арзанда таъмин карда мешаванд. Дар ҳолати расмигардонии фаъолияти кории шумораи боқимондаи муҳоҷирони меҳнатии кишварамон дар ҳудуди Россия, имконият вуҷуд дорад, ки тақрибан аз 100 то 300 ҳазор нафар шаҳрвандони ҷумҳурий бо шуғли пурмаҳсул таъмин карда шаванд. Зеро, ин шумораи маҳз он нафароне мебошад, ки дар рӯйхати “манъшудагон”-и мақомоти муҳоҷирати Федератсияи Россия ҳар сол дарҷ карда мешаванд. Ин гуна масъалагузорӣ ва ба даст овардани натиҷаҳои дилҳоҳ, ҳам бар манфиати давлат ва ҳам бар манфиати аҳолии кишвар мебошад ва чунин имкониятҳои мавҷудбуدارо бояд ташаббускорона дар амал татбиқ намуд.

Муҳоҷирони меҳнатии беруна ҳангоми анҷом додани фаъолияти корӣ дар хориҷи кишвар, малакаҳои навро аз рӯи қасбҳои арматурасоз, бетонрез, барқҷӣ, устои хишткор, сартарош, мерчендайзер ва дигар қасбҳои баландиҳтисосро азҳуд кардаанд, ки ин гуна мутахассисони миллӣ дар оянда метавонанд дар бозори меҳнати дохилӣ ва байналхалқӣ рақобатпазир бошанду ҳамзамон, дар рушди иқтисодию иҷтимоии мамлакат иштирок намоянд.

Дар самти қасбомӯзӣ Ҷумҳурии Тоҷикистонро лозим аст, ки ҷорабиниҳои иловагии муосирро андешад ва ин соҳаро азнавсозӣ намояд. Зеро, аз шумораи умумии муҳоҷирони меҳнатии кишварамон, ки ба хориҷа равона мегарданд, 32,2% маълумоти олии пурра, 29,8% маълумоти умумии миёна, 14,6% маълумоти миёнаи маҳсус, 12,7%

маълумоти миёнаи нопурра ва ибтидой доранд ⁹⁰. Аз ин бармеояд, ки мутахассисони касбии коргарӣ, ки аз ҳама бештар дар бозори меҳнати давлатҳои хориҷӣ талабот доранд, танҳо 14,6%-ро ташкил медиҳад ва мутобиқ ба чунин нишондиҳандай паст, муҳочирони меҳнатии Тоҷикистон ҷойҳои кории хубро бо маоши арзанда аз даст медиҳанд.

Мисолҳои дар боло овардашуда тасдиқи ҳолро дар кишварамон нишон медиҳанд ва ҷиҳати танзими давлатии ҷараёни муҳочират, ҷалб намудани муҳочирон ва ҳамватанони бурунмарзӣ дар рушди иқтисодии мамлакат ва таъмини шаҳрвандон бо шугли пурмаксул, фаъолият дар ин соҳаи афзалиятноки ҷомеа бояд қуллан такмил дода шавад.

Дар давоми солҳои 2020-2021 бо сабаби ҷаҳонро фаро гирифтани бемории сирояткунандаи “коронавирус – COVID-19”, ҷараёни муҳочирати байналхалқӣ якбора паст шуд. Лекин, таърихи инсоният ин гуна намудҳои ваборо бисёр аз сар гузаронидааст ва он муваққатӣ мебошад. Аз ин лиҳоз, бо анҷом ёфтани бемории номбурда, ҷараёни муҳочирати аҳолӣ дар миқёси ҷаҳон пуршиддат гардида, маҷрои пештараи худро барқарор менамояд ва мо бояд ба чунин вазъияти ивазшаванда омода бошем.

Музди меҳнати паст дар шароити иқтисоди бозоргонӣ шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистонро водор месозад, ки тарки ватан карда ба хорича барои пайдоиши ҷои кор ва музди меҳнати арзанда сафар намоянд. Мутаассифона, кисми зиёди муҳочирони меҳнатии равонагардида қасбу ихтисосҳои рақобатпазири бозори меҳнатро азҳуд накардаанд ва забонҳои хориҷиро низ хуб наомухтаанд. Аз ин сабаб, ин яке аз омилҳое мебошад, ки аксарияти шаҳрвандони кишварамон дар бозори меҳнати байналхалқӣ ракобатнопазир набуда, кордихандагон ба онҳо ҷойҳои кории дуюмдарачаро бо музди меҳнати хеле кам пешниҳод

---

⁹⁰ Аминҷанов Р.М., Бабаджанов Р.М., Муқимова Н.Р. //Миграция и возможности инновационного развития Республики Таджикистан. Аналитический центр «Наво». Душанбе. 2017. - С. 241., 240-241.

менамоянд. Албатта чунин вазъият моро қаноатманд карда наметавонад ва мақомотҳои дахлдори давлатиро лозим аст, ки ҷиҳати ҳалли камбудиҳо дар ин самт тадбирҳои ҷиддӣ андешанд.

Бо қаноатмандӣ қайд кардан лозим аст, ки тайи як-ду соли охир Вазорати меҳнат, муҳочират ва шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон кӯшиш ба ҳарҷ мебарад, ки вазъи муҳочиратро дар кишвар беҳтар намояд ва бо ин роҳ будубоши муҳочирон дар дохил ва хориҷи мамлакат мӯътадил гардад. Бо мақсади танзими равандҳои муҳочират ва татбиқи механизмҳои идоракуни давлатӣ дар ин самт, ташабbusi Вазорат бо дастгирии бевоситаи Ҳукумати мамлакат оид ба таҳияи Стратегияи миллии муҳочирати аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон то давраи соли 2030, боиси эҳтиром ва хушнудии ҷомеаи шаҳрвандӣ, олимону коршиносони ватанию ҳориҷӣ, созмонҳои байналхалқӣ ва худи муҳочирон мебошад, ки ин гуна иқдом аз ҷониби ҳамаи тарафҳо хуб пазируfta шудааст. Зоро, қабули Стратегияи номбурда имкониятҳои навро доир ба татбиқи сиёсати самараноки муҳочират фароҳам меоварад.

Дар давоми даҳсолаҳои охир бисёр давлатҳои дунё кӯшиш карда истодаанд, ки бо роҳи татбиқи сиёсати мақсаднок ва самараноки муҳочиратӣ, такмил додани қонунгузории миллӣ ва тавассути зиёд намудани музди меҳнат ҳавасманд намудани муҳочирони меҳнатӣ барои фаъолият дар соҳаҳои гуногуни ҳоҷагии ҳалқ, вазъи иқтисодию иҷтимоӣ ва демографии кишварҳои худро беҳтар намоянд. Бинобар ин онҳо ба масъалаҳои такмили механизмҳои идоракуни давлатӣ ва танзими равандҳои муҳочират диққати ҷиддӣ медиҳанд ва бо ин роҳ аз фоидаи пулӣ ва инсонӣ баҳраманд мегарданд, ки он даҳҳо ва садҳо миллиард доллари амрикоиро ташкил медиҳад. Ба ин гуна кишварҳои бомуваффақ дар самти муҳочират дохил мегарданд: ШМА, Россия, Ҳитой, Олмон, Британияи Кабир, Франсия, Канада, Туркия, Ҳиндустон, Филиппин, Арабистони Саудӣ, ИМА, Сингапур, Австралия ва дигарҳо.

Ҷумҳурии Тоҷикистон низ имконият дорад иқтидори ҷараёни муҳочиратро ҳарчи бештар ба рушди иқтисодию иҷтимоӣ ва

инноватсионии кишварамон равона созад. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки миқдори маблағи интиқолдодаи шахсони воқеӣ, яъне муҳочирони меҳнатӣ, диаспораҳои тоҷикон ва ҳамвatanони бурунмарзӣ дар беҳтар намудани некуаҳволии шаҳрвандон, рушди устувори иқтисодию иҷтимоии мамлакат ва паст кардани сатҳи камбизоатии аҳолӣ нақши арзанда дорад ва аҳамияти он дар муътадил гардиҳани вазъи иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва сиёсии кишвар бебаҳо мебошад. Баъзе аз нафарон ҳисоб менамоянд, ки дар миқдори маблағи дарҷшуда ҳиссаи калони соҳибкорон мебошад, аммо ин нуқтаи назар баҳсталаб аст. Зоро, дар асоси тасдиқоти мутахассисони бонкҳои ҷумҳурияйӣ, соҳибкорон шахси воқеӣ набуда, балки шахси ҳуқуқӣ ба ҳисоб мераванд ва онҳо муомилоти пулию бонкии худро тавассути супоришномаи бонкӣ ва шартҳои пардоҳти бонкӣ амалӣ менамоянд.

Айни замон ягон соҳаи хочагии ҳалқи мамлакат, вазорату идораҳо, институтҳои молиявӣ ва дигар ташкилоту корхонаҳо чунин иқтидори дастирии молиявии шаҳрвандони Тоҷикистонро мисли соҳаи муҳочират надоранд ва бинобар ин, ба ин соҳа диққати ҷиддӣ ва дастирии бевоситаи ҳамаи идораҳои давлатию гайридавлатӣ зарур мебошад. Мо бояд дар барномаҳои рушди кишвар бо истифода аз усулҳои муосири ҳавасмандгардонӣ зиёдтар маблағҳои муҳочирони меҳнатӣ, диаспораҳои тоҷикон ва ҳамвatanони бурунмарзиро ҷалб намоем ва то қадри имкон аз қарзҳои берунаи молиявӣ бо фоизҳои муайяни гуногунмӯҳлат, ки ҳоло миқдори он 3,8 млрд. доллари амрикоиро ташкил медиҳад⁹¹, ҳуддорӣ намоем. Кишвари Ҳиндустон таҷрибаи хуби муҳочиратиро ба роҳ мондааст ва маблағҳои воридшудаи ҳиндӯҳои бурунмарзӣ сол аз сол афзоиш меёбад. Агар миқдори маблағи интиқолдодаи онҳо ба ватанашон соли 2009 ҳамагӣ 49 млрд. долларро ташкил карда бошад, пас ин рақам соли 2019 то 82 млрд. доллар зиёд гардид⁹² ва ин шаҳодати

⁹¹ Рӯзномаи «Asia+», №30 (1515) / 5 августи соли 2021, саҳ. 3.

⁹² А.А. Бабаев. Современные проблемы миграции населения Республики Таджикистан: ее потенциал в процессе развития страны. Душанбе. 2020. – С. 279.

ҳамкориҳои судманди мақомотҳои давлатии Ҳиндустон бо муҳочирон ва ҳиндуҳои бурунмарзӣ мебошад.

Ба ҳар ҳол таҷрибаи давлатҳои муваффақи қабулкунанда ва интиқолдиҳандай муҳочирон тасдиқ менамояд, ки иқтидори муҳочират дар раванди рушди мамлакат ниҳоят бузург аст ва аз имкониятҳои он нигоҳ накарда ба ҳолати пандемия бояд истифода бурд.

Барои муваффақ гардидан дар ҳалли душвориҳои идора кардани равандҳои муҳочират ва интихоби механизмҳои муосир ҷиҳати татбиқи сиёсати давлатӣ дар ин самт, ҳар як давлат бояд мавқеи худро бо дарназардошти манфиатҳои давлатию мардумӣ муайян созад. Дар асоси омӯзиши таҷрибаи ҷаҳонӣ, ба фикру ақидаи ман барои Тоҷикистон дар амал татбиқ намудани панҷ масъалаи асосии зерин зарур мебошад:

Якум – ҳоҳиш ва омодагии мақомотҳои даҳлдори давлатӣ ҷиҳати интихоб ва татбиқи сиёсати самараноки муҳочират.

Дуюм – қабул ва такмили доимии қонунгузории миллӣ дар соҳаи муҳочират, Консепсияҳо, Стратегия, Барнома ва дигар ҳуҷҷатҳо бо дарназардошти эътироф намудани санадҳои меъёрию ҳуқуқии байналхалқӣ.

Сеюм - рушди ҳамкориҳои байнидавлатӣ ва байниидоравӣ дар соҳаи муҳочират, рақобатпазир будан дар бозори меҳнати байналхалқӣ.

Чорум – татбиқи сиёсати давлатии муҳочират тавассути соҳтори калидии давлатӣ оид ба муҳочират дар симои ВММША ҶТ, ки онро ҳамаи вазорату идораҳо эътироф менамоянд ва таҳти ҳамоҳангсозии ин мақомот ҷорӣ кардани механизми муосири идоракунии давлатӣ дар ин самт, рушди институти муҳочират.

Панҷум – фароҳам овардани шароит ҷиҳати ҷалб ва равона намудани иқтидори муҳочирон, диаспораҳои тоҷикон ва ҳамвatanони бурунмарзӣ, созмонҳои байналхалқӣ, ҷамъиятӣ, гайридавлатӣ дар рушди иқтисодию иҷтимоӣ ва инноватсионии мамлакат.⁹³

---

⁹³ Дар асоси нуқтаи назари муаллиф пешниҳод мегардад.

Баъзе аз масъалаҳои гузошташуда айни замон мавриди амал қарор доранд ва дар ҳолати расидан ба мақсадҳои муайяншуда, Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонад дар самти муҳочират ба натиҷаҳои дилҳоҳ муваффақ гардад ва дар қатори давлатҳои пешқадам оид ба татбиқи сиёсати самаранок ва танзими равандҳои муҳочират, инчунин таъмин намудани ҳифзи хуқуқу манфиатҳои муҳочирон ва аъзои оилаи онҳо ҷойи намоёнро ишғол намояд.

2.3. Муҳочирати меҳнатии берунаи занон ва нақши оилаҳои муҳочирон дар рушди мамлакат

Масъалаи ҳифзи иҷтимоӣ ва хуқуқии муҳочирони меҳнатии кишварамон ва аъзои оилаи онҳо солҳои охир яке аз муҳимтарин дар ин самт ба ҳисоб рафта, пайваста дар мадди назари роҳбарияти Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар мақомоти даҳлдори ҷумҳуриявӣ қарор дорад. Давлати муосири демократии Тоҷикистон тамоми тадбирҳоро баҳри он равона соҳтааст, ки тавонад шиддатнокии раванди муҳочирати меҳнатӣ ба хориҷи кишварро мӯътадил гардонад ва барои расидан ба ин мақсадҳо қӯшиш намуда истодааст, ки дар дохили мамлакат ҷойҳои кории арзандаро ҳарчи бештар таъсис дидад.

Мутобиқи Консепсияи муҳочирати меҳнатии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ба хориҷа, мақсади асосии сиёсати давлат дар соҳаи муҳочирати меҳнатӣ дар хориҷа аз ҳифзи иҷтимоию хуқуқии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки муваққатан берун аз кишвар кор мекунанд, танзими рафтуои мигратсионӣ, пешгирии муҳочирати ғайриқонунӣ, пойдор намудани қонуният ба ҷараёни муҳочират ва фароҳам овардани шароити моддию майшӣ барои муҳочирон иборат мебошад⁹⁴.

---

⁹⁴ Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 9 июни соли 2001, №242 «Дар бораи Консепсияи муҳочирати меҳнатии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ба хориҷа,

Соли 2006 Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади ба танзим овардани масъалаҳои муҳоҷирати меҳнатӣ ва таъмин намудани ҳифзи ҳуқуқу манфиатҳои муҳоҷирон ва аъзои оилаи онҳо дар хориҷи кишвар, бо қарори худ аз 31 январи соли 2006 таҳти №61 «Барномаи муҳоҷирати меҳнатии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ба хориҷа барои солҳои 2006-2010» -ро қабул намуд. Дар Барномаи номбаршуда чорабиниҳои муҳим марбут ба оилаҳои муҳоҷирон ва иштироки онҳо дар раванди рушди мамлакат дарҷ шуда буданд, ба монанди:

- гузаронидани тадқиқотҳои маҷмӯии таъсири муҳоҷирати меҳнатӣ ба рушди иҷтимиою иқтисодии кишвар ва аз он ҷумла ба оила ва кӯдакони муҳоҷирон;
- пешгирии ҳариду фурӯши муҳоҷирон ва маҳсусан занону кӯдакон;
- назорати вазъи демографӣ ва ҷараёни муҳоҷирати меҳнатӣ;
- таҳияи барномаҳои миёнамӯҳлат ва дарозмӯҳлати рушди иҷтимиою иқтисодӣ бо назардошти ҳолати бозори меҳнатии минтақавӣ, инчунин иҷрои дигар чорабиниҳои муҳим ба таври возеху равшан пешбинӣ карда шуда буданд ва вазорату идораҳои дахлдори кишвар таҳти ҳамоҳангсозии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон вазифаҳои гузошташударо мавриди амал қарор доданд.

Солҳои минбаъда низ Барнома ва Стратегия дар самти муҳоҷирати меҳнатӣ бо дарназардошти ба танзим овардани равандҳои муҳоҷирat ва таъмин намудани ҳифзи иҷтимиою ҳуқуқии муҳоҷирони меҳнатӣ ва аъзои оилаи онҳо қабул гардида буданд, ки ҳалли чорабиниҳои он мунтазам дар сатҳи Ҳукумати ҷумҳурӣ бо иштироки масъулини соҳа муҳокима ва ҷорҷӯй карда мешуданд.

Яке аз ҷунин санади меъёрию ҳуқуқии навбатӣ, ки бо мақсади ҳалли масъалаҳои муҳоҷирати меҳнатии шаҳрвандони кишварамон қабул шуда буд, ин қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 4 октябри соли 2011, №460 “Дар бораи тасдиқи “Стратегияи миллии муҳоҷирати

мехнатии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ба хориҷа барои солҳои 2011 – 2015” мебошад. Дар ҳӯҷҷати мазкур низ якчанд банд доир ба танзими равандҳои муҳочират ва иштироки оилаҳои муҳочирон дар рушди иқтисодиёти мамлакат ба инобат гирифта шуданд, аз ҷумла:

- фаъол намудани иштироки муҳочирони меҳнатӣ ва аъзои оилаи онҳо дар раванди рушди миллӣ;
- баланд бардоштани фаъолияти иқтисодии аъзои оилаи муҳочирони меҳнатӣ ба воситаи омузиши касбӣ, соҳибкорӣ, додани қарзҳои хурд ва ҷалби шугли қонунӣ;
- таҳия ва амалӣ намудани лоиҳаҳои иҷтимоӣ (аз ҷумла лоиҳаҳои микромолиявӣ, инчуни осон намудани дастрасӣ ба низоми бонкӣ ва интиқоли маблағ), бо мақсади дастгирии муҳочирони меҳнатӣ ва аъзои оилаи онҳо дар баланд бардоштани сатҳи зиндагӣ ва паст намудани сатҳи камбизоатӣ⁹⁵.

Ин гуна ҷорҷаруиҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон шаҳодати он мебошад, ки роҳбарияти давлат доимо дар фикри беҳтар намудани вазъи муҳочирони меҳнатӣ ва аъзои оилаи онҳо мебошад ва ҳамзамон тадбирҳо меандешад, ки аъзои оилаи муҳочирон аз ҳисоби маблағҳои интиқолшуда аз хориҷи кишвар, тавонанд дар рушди иҷтимоию иқтисодии мамлакат иштирок карда саҳми бевоситай ҳудро гузоранд.

Мутаассифона, баъд аз соли 2015 пайдарҳами масъала дар самти муҳочирати меҳнатӣ ва қабули барномаю стратегияҳои давлатӣ ҷиҳати ҳалли мушкилот дар ин самт ҳалалдор гардид ва мақомоти ваколатдори давлатӣ оид ба муҳочират дар симои Вазорати меҳнат, муҳочират ва шугли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон зарурати амалӣ намудани чунин санадҳои меъёрию ҳуқуқиро дарк накард. Дар натиҷа, тайи солҳои охир ҳамкориҳои байниидоравӣ ва байнидавлатӣ коҳиш ёфтанд ва чунин вазъият ба будубоши муҳочирони меҳнатӣ ва аъзои оилаи онҳо таъсири

---

⁹⁵ Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 4 октябри соли 2011, №460 “Дар бораи тасдиқи “Стратегияи миллии муҳочирати меҳнатии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ба хориҷа барои солҳои 2011 – 2015”. – С. 34.

манфӣ расонид. Вобаста ба он, миқдори маблағҳои интиқолшудаи муҳочирони меҳнатӣ хеле паст гардид ва шумораи муҳочирони рондашуда ва бурун кардашуда ҳар сол садҳо ҳазор нафарро ташкил медиҳад, ки ин гуна ҳолат фаъолияти корӣ ва некӯаҳволии шаҳрвандони кишварро маҳдуд менамояд.

Муҳочирати меҳнатии занон дар бисёр кишварҳои хориҷи дурӯз наздиқ талаботи ҳудро дорад ва он бештар дар соҳаҳои хочагии қишлоқ ва хизматрасонии аҳолӣ, мисли кор дар ошхона, тарабхона, меҳмонхона, нигоҳубини кӯдакон дар хонаводаҳо, шустушуи молу амвол, қадбонугӣ, дӯзандагӣ ва ба ин монанд корҳои занона истифода бурда мешаванд. Дар соҳаҳои мазкур музди меҳнати на он қадар баланд пардоҳт карда мешавад ва ин гуна фаъолияти меҳнатии каммузд зиёдтар барои занон пешниҳод мегардад. Ба ин нигоҳ накарда, занон фаъолияти меҳнатиро анҷом медиҳанд ва вазъи иҷтимоию иқтисодии оилаҳояшонро беҳтар менамоянд.

Корфармоён дар навбати ҳуд дар дигар соҳаҳои хочагии ҳалқ, ба монанди соҳтмон, нақлиёт, истеҳсолот, алоқа, технологияҳои нав, идоракуни барномаҳо ва гайра бо дарназардошти вазнинии шароити меҳнат ва хусусияти кори ба занон на он қадар мувоғик, кӯшиш менамоянд муҳочирони меҳнатиро аз ҳисоби мардон қабул намоянд. Вобаста ба ин, музди меҳнати мардон чун анъана, дар бисёри мавриҷҳо аз музди меҳнати занон бештар мебошадва чунин ҳолат табиатан мавқеи ҳудро дар муносибатҳои меҳнатӣ ишғол кардааст ва он дар асоси қонунияти табиӣ амалӣ мегардад.

Занони муҳочир маҷбур мешаванд, ки барои анҷом додани фаъолияти корӣ ба хориҷа равона гарданد ва бо ин роҳ оилаю фарзандони ҳудро аз ҷиҳати молиявӣ, саломатӣ ва амният таъмин намоянд. Зоро, агар вазъи молиявию саломатии аъзоёни оила дар сатҳи бад қарор дошта бошад, пас амнияти оилавӣ пурра таъмин нест ва чунин ҳолат боиси шикасти оила шуда метавонад. Бисёр занони бешавҳар танҳо ба муҳочирати меҳнатӣ равона мегарданд ва дар оила нақши

сардори хонаводаро ичро мекунанд, чунки маҳз онҳо таъминкундандаи молиявӣ ба ҳисоб мераванд. Муҳочирати меҳнатии занон мисли муҳочирати меҳнатии мардон омилҳои зиёд дорад ва яке аз омилҳои асосӣ, ин нобаробарии иқтисодӣ мебошад. Лекин, дар ин раванд сиёсати давлатӣ низ нақши калон дорад, аз он ҷумла сиёсати муҳочиратии давлатҳои қабулкунанда ва сиёсати муҳочиратии давлатҳои интиқолдиҳандаи муҳочирон бо дарназардошти вазъи бозори меҳнат ва сиёсати иҷтимоии давлатӣ. Инчунин, дар раванди муҳочирати меҳнатии занон омилҳои иловагӣ ба монанди соҳибхтиёри занон ва ба ҷунин тарз воридшавии онҳо ба ҷомеаи шаҳрвандӣ, ба назар мерасанд⁹⁶.

Бояд қайд кард, ки муҳочират доимо дар ҳаракат аст ва он асосан дар фасли баҳору тобистон авҷ мегирад. Маҳз дар ин фасли сол шумораи муҳочирони меҳнатии кишварамон дар ҳориҷа садҳо ҳазор нафарро ташкил медиҳад ва қисми зиёди онҳо оҳири фасли тирамоҳ ва зимистон ба хонаҳои худ барои истироҳат ва ҳабаргирии аҳли оила бармегарданд.

Ҳамзамон қайд кардан ба маврид аст, ки шумораи муайянни муҳочирони меҳнатии кишварамон ба хонадони худ танҳо дар ҳолати дучор шудан ба дардмандию ҳар гуна намуди бемориҳо, инчунин баъд аз пайдо кардани ҷароҳат дар истеҳсолот бармегарданд. Ҷунин вазъият ба аҳли хонаводаи муҳочирони меҳнатӣ ва пеш аз ҳама ба занону қӯдакони онҳо душвориҳои зиёд меоварад, ки оқибатҳои он ноҳуш мебошад. Ҳоло масъалаи мазкур дар ҷумҳурӣ аз ҷониби мақомоти тандурустии аҳолӣ ба таври ҷиддӣ таҳлил нашудааст ва ин метавонад дар ояндаи наздик ҷомеаро ба яке аз мушкилиҳои вазнин дучор гардонад.

Зоро аз падару модари носолим фарзанди носолим таваллуд мешавад ва он барои тараққиёту ояндасозии ҷомеа, тайёр кардан ва омӯзонидани мутахассисони ҷавон дар ҳамаи соҳаҳои ҳоҷагии ҳалқ монеаҳои зиёдро ба миён оварда метавонад.

---

⁹⁶ Аня К. Франк и Андреа Спехар. Женская трудовая миграция в контексте глобализации. Издательство: “Европейская сеть Женщины в развитии”. Брюссель. Бельгия. 2010. – С. 3.

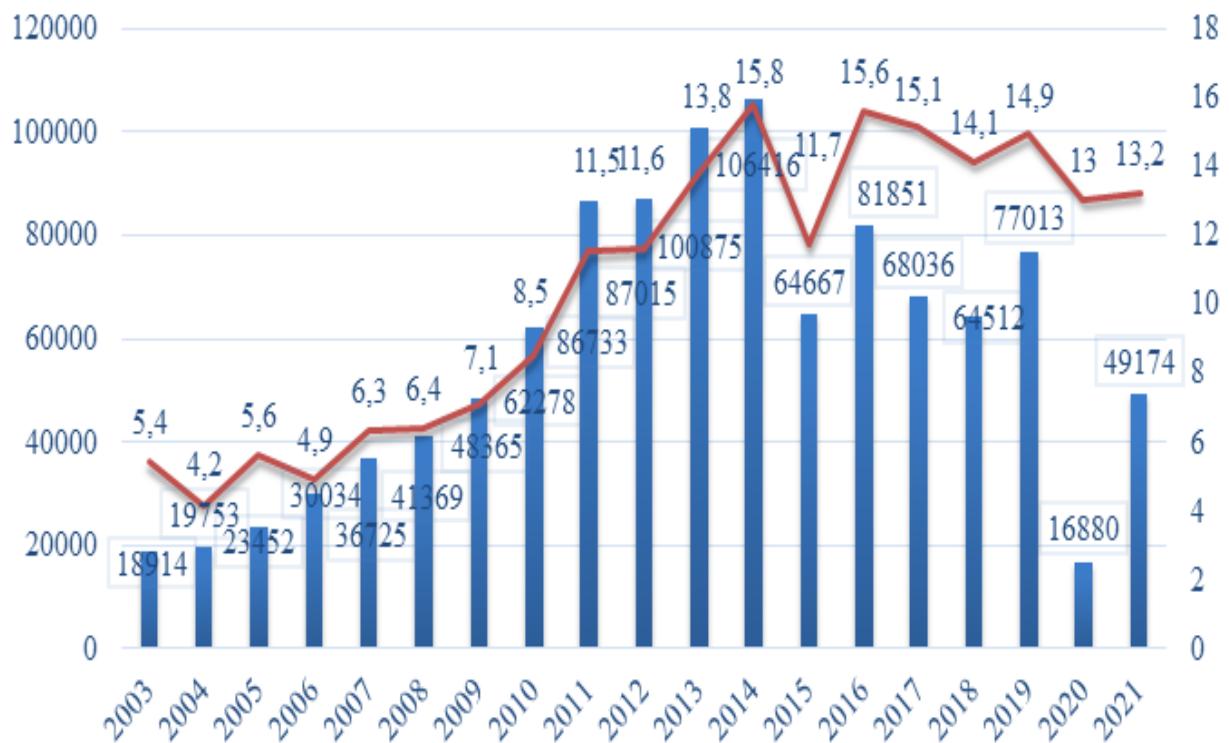
Бо мақсади маълум намудани ҷараёни муҳочирати меҳнатии берунаи занон, яке аз саволҳои гузошташудаи муаллиф ҳангоми гузаронидани пурсиши сотсиологӣ дар вилояти Ҳатлон ва Суғд ба ҳолати гендерӣ алоқамандӣ дошт ва он бесабаб нест. Зоро мутобиқи ахбороти расмии мақомоти ваколатдори Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба муҳочират, тайи солҳои охир, мутаассифона муҳочирати меҳнатии занони кишварамон ба хориҷа афзоиш ёфтааст.

Сабаби асосӣ дар он аст, ки тайи солҳои охир муҳочирони меҳнатии Тоҷикистон аз ҳисоби мардон барои риоя накардани қонунгузории муҳочиратии кишвари будубош, бо шумораи даҳҳо ҳазор нафар ҳар сол аз хориҷа берун карда мешаванд ва ин гуна ҳолат вазъи молиявии оилаҳоро душвор мегардонад. Дар чунин шароити вазнини оилавӣ занҳо маҷбур мешаванд, ки ҷойи мардҳоро дар раванди муҳочирати меҳнатӣ иваз намуда, ба хориҷа барои пайдо кардани кор равона гарданд. Инчунин, ҷудошавии оилаҳо, бе сардори оила мондан, набудани мард дар хонадон ва дигар омилҳо сабаби зиёд шудани муҳочирати меҳнатии занон ба хориҷа мебошад.

Қайд кардан ба маврид аст, ки нисбати муҳочирати меҳнатии берунаи занон омори расмӣ вучуд дорад ва расми дар поён овардашуда тасдиқи афзоиши босуръати муҳочирати меҳнатии берунаи занони кишварамон мебошад.

Агар соли 2003 шумораи занони муҳочири тоҷик аз шумораи умумии муҳочирони меҳнатии кишварамон танҳо 5,4% -ро ташкил карда бошад, пас аз соли 2013 инҷониб шумораи занон дар ҷараёни муҳочирати меҳнатии хориҷӣ аз 13 то 15% -ро ташкил медиҳад ва чунин тамоюли афзоишёбанда боиси нигаронӣ мебошад. Ҷунки ҳарсола шумораи кӯдакон аз ҳисоби набудани модар дар раванди тарбияи фарзанд афзоиш ёфта, ин қисми кӯдакон гурӯҳҳои фарзандони сусттарбия ва кӯчагиро зиёд менамоянд. Ҳангоме, ки фарзанди ноболиг бе назорати падару модар монда бошад, пас ў ба ҳар гуна чиноят ва

бераҳагӣ даст мезанад ва ояндаи чунин фарзандон метавонад пурра вайрон карда шавад.

**Расми 2.3.2. - Тамоюли мухочириати меҳнатии берунаи занони
Ҷумхурии Тоҷикистон дар давраи солҳои 2003 - 2021⁹⁷**

Сарчашма: Аз ҳисоботҳои Хадамоти муҳочирияти Ҷумҳурии Тоҷикистон, солҳои 2003-2021.

Ин гуна вазъият марбут ба афзоиши босуръати мухочирати меҳнатии берунаи занони кишварамон Ҳукумати мамлакат ва ҷомеаи шаҳрвандиро ба ташвиш меоварад, чунки иштироки занон дар ҷараёни мухочирати беруна ба хатарнокии зиёд вобастагӣ дорад ва оқибатҳои он барои оила ва фарзандон нохуб аст.

Вобаста ба ин, барои пешгирии ин гуна ҳолати баамаломада, мақомотҳои дахлдори давлатиро лозим аст, ки оид ба фарогирии занони кишварамон дар фаъолияти кории дохили мамлакат бо музди меҳнати арзанда чорабиниҳои мушаххаси давлатиро татбиқ намоянд.

Занони мухочири кишварамон асосан дар фасли тобистон ба мухочирана рафта, ба корҳои мавсими ӯзунӣ ба монанди: чамъоварии маҳсулоти

⁹⁷ Аз ҳисоботҳои Хадамоти муҳоҷирати Ҷумҳурии Тоҷикистон, солҳои 2003-2021.

хочагии қишлоқ, фаъолият дар соҳаи савдо, таъминоти хӯроки умумӣ, кор дар соҳаи тандурустии аҳолӣ ва хизматрасонии шаҳрвандӣ ҷалб карда мешаванд. Зани тоҷик маҷбур аст, ки имрӯз дар қатори мардон муҳочири меҳнатӣ шавад, зеро бе шавҳар мондан, мушкилоти рӯзғор ва надоштани имконияти хӯрондану пӯшондани фарзандон, набудани ҷои кор бо маоши арзанда ва дигар омилҳо водор месозанд, ки занону духтарон хонадони худро тарқ намуда, ба дигар қишварҳо равона гарданд.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиҳати дар доҳили мамлакат ҳар ҷӣ зиёдтар ба шуғл фаро гирифтани шаҳрвандон ва аз он ҷумла занони қишварамон, пайдарҳам Барномаҳои муҳталифро дар ин самт қабул менамояд. Бо ин мақсад, 30 декабря соли 2020 таҳти №644 қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Барномаи давлатии мусоидат ба шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2022» ба тасвиб расонида шуд, ки мутобиқи нақшай чорабиниҳои он масъалаи мусоидат ба шуғли занон пешбинӣ карда шудааст⁹⁸.

Аз ҷумла, мутобиқи банди 55-и Барномаи давлатии мусоидат ба шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2022, бо мақсади дар амал татбиқ намудани қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29 майи соли 2010, №269 «Дар бораи Стратегияи миллии фаъолгардонии нақши занон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2020» дар доираи Барнома барои ба шуғл ҷалб намудани занони бекор тадбирҳои зерин пешбинӣ мешаванд:

- мусоидат намудан дар таъмини занон бо ҷои кори доимӣ аз ҳисоби ҷойҳои кории холии мавҷуда (78,3 ҳазор нафар);
- фарогирӣ ба тайёрии касбӣ, такмили ихтисос ва бозомӯзӣ аз рӯи ихтисосҳои ҷавобғӯ ба талаботи бозори меҳнат ва рушди ҳунарҳои мардумӣ (27,7 ҳазор нафар);

---

⁹⁸ Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабря соли 2020, №644 «Дар бораи Барномаи давлатии мусоидат ба шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2022».

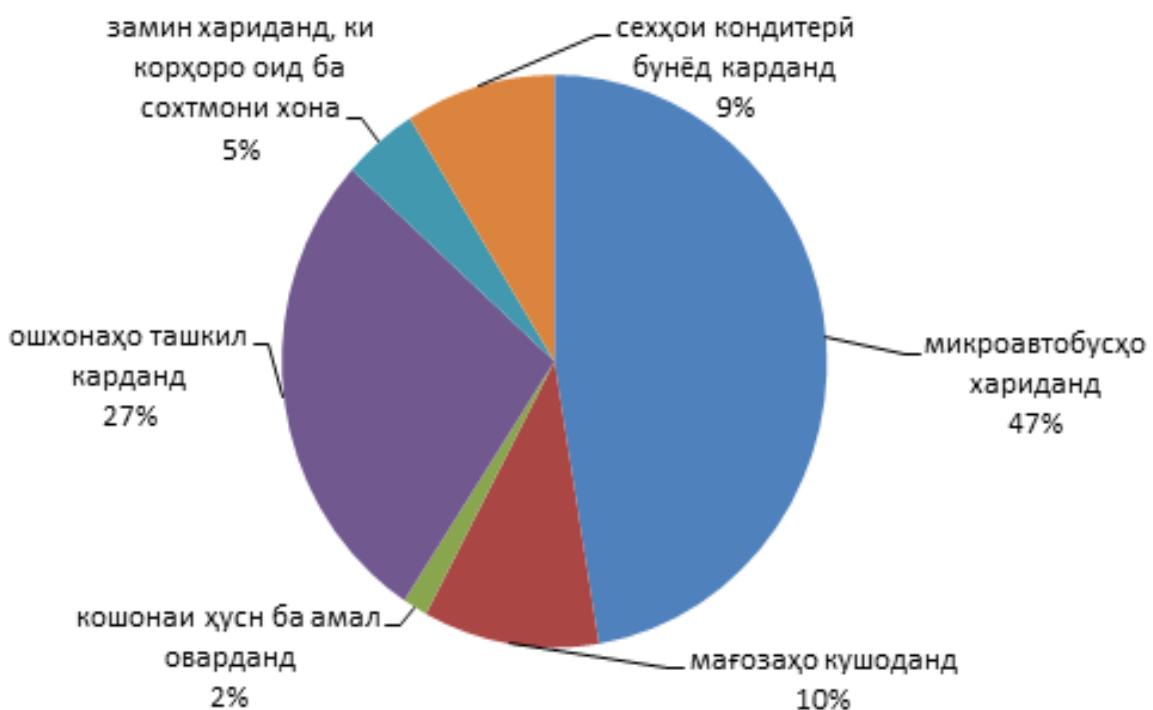
- дастгирии ташаббусҳои занон дар пешбурди фаъолияти соҳибкории худиштиғолӣ ва рушди ҳунарҳои мардумӣ (6,3 ҳазор нафар);
- ҷалб намудани занон ба корҳои ҷамъиятии музднок (7,8 ҳазор нафар);
- дастгирии иҷтимоии занон тавассути таъин ва пардохти кумакпулиҳо барои давраи бекорӣ (4,4 ҳазор нафар);
- гузаронидани корҳои машваратию маслиҳатӣ оид ба роҳнамоии қасбӣ (23,3 ҳазор нафар);
- ба роҳ мондани фаъолияти иттилоотӣ ва тарбияи ҳукуқии занон.

Дар маҷмӯъ тавассути амалӣ намудани нишондодҳои Барнома тайи солҳои 2020-2022 ҳамагӣ 147,8 ҳазор нафар занон ба намудҳои гуногуни шуғл ҷалб карда мешаванд. Мусоидат ба шуғли шаҳрвандон бо воситаи мақомоти давлатии шуғли аҳолӣ дар маҳалҳо ва гурӯҳи шаҳрвандону ташкилотҳои ғайридавлатие, ки дар ин самт фаъолият доранд, амалӣ карда мешавад.

Чунин чорабиниҳои давлатӣ нисбати ба шуғл фаро гирифтани занону духтарони кишвар, аз он ҷумла оилаҳои муҳочирони меҳнатии беруна шаҳодати он мебошад, ки Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон доимо дар самти шуғлнокии занону духтарон барномаҳои давлатиро татбиқ менамояд ва он имконият медиҳад, ки то дараҷае фаъолият дар ин самт рушд ёбад ва иштироки занон дар беҳтар гардидани вазъи иҷтимоию иқтисодии мамлакат назаррас бошад.

Яке аз масъалаҳое, ки иштироки бевоситаи занонро дар раванди муҳочирати меҳнатӣ ва рушди оиладорӣ нишон медиҳад, ин истифодаи самараноки маблағҳои муҳочирони меҳнатӣ аз тарафи занон ва аъзои оилаи онҳо барои рушди соҳибкории хурду миёна ва худиштиғолӣ мебошад. Барои ба роҳ мондани чунин фаъолият мақомотҳои даҳлдори давлатии ҷумҳурияйӣ, аз қабили Ҳадамоти муҳочират, Кумитаи занон ва оила, Агентии меҳнат ва шуғли аҳолӣ, мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ дар вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳо, инчунин дигар ташкилоту идораҳои давлатӣ

дар ҳамкорӣ бо созмонҳои байналхалқӣ ва институтҳои молиявӣ корҳои фаҳмондадиҳӣ ва семинарҳои омузиширо бо муҳочирони меҳнатӣ ва аъзои оилаи онҳо ба анҷом мерасонанд. Ин гуна ҳамкориҳо ва раҳнамоӣ намудани оилаҳои муҳочирон бар манфиати онҳо мебошад ва натиҷаҳои яке аз таҳқиқотҳои гузаронидашудаи олимон нишон медиҳад, ки оилаҳои муҳочирон маблағҳои ба ватан интиқолшудаи муҳочирони меҳнатиро мақсаднок истифода мебаранд ва он дар расми 2.3.3. оварда шудааст⁹⁹.

Расми 2.3.3. - Тарзи истифодаи маблағҳои ба ватан интиқолшудаи муҳочирони меҳнатӣ аз ҷониби оилаҳои муҳочирон

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси назарияҳои омухташуда

Ин гуна самаранок истифода бурдани маблағҳои муҳочирон вазъи молиявии оилаҳоро беҳтар мегардонад ва ҳамзамон барои рушди иҷтимоию иқтисодии мамлакат таъсири мусбат мерасонад, зоро коркарди маҳсулот ва ба фурӯш баровардани он, инчунин пардоҳти андозҳои давлатӣ аз намудҳои гуногуни фаъолияти аъзоҳои оилаи

⁹⁹ Носиров Н.Н., Султанова Г.З. Внешняя трудовая миграция и ее социально-экономическое значение. // Материалы круглого стола на тему «Современные проблемы внешней трудовой миграции». Душанбе, РТСУ, 13 ноября 2015. - С.54.

муҳочирон бевосита ба буҷети давлатӣ равона мегарданд ва саҳмгузории самти муҳочиратро дар раванди рушд тасдиқ менамоянд.

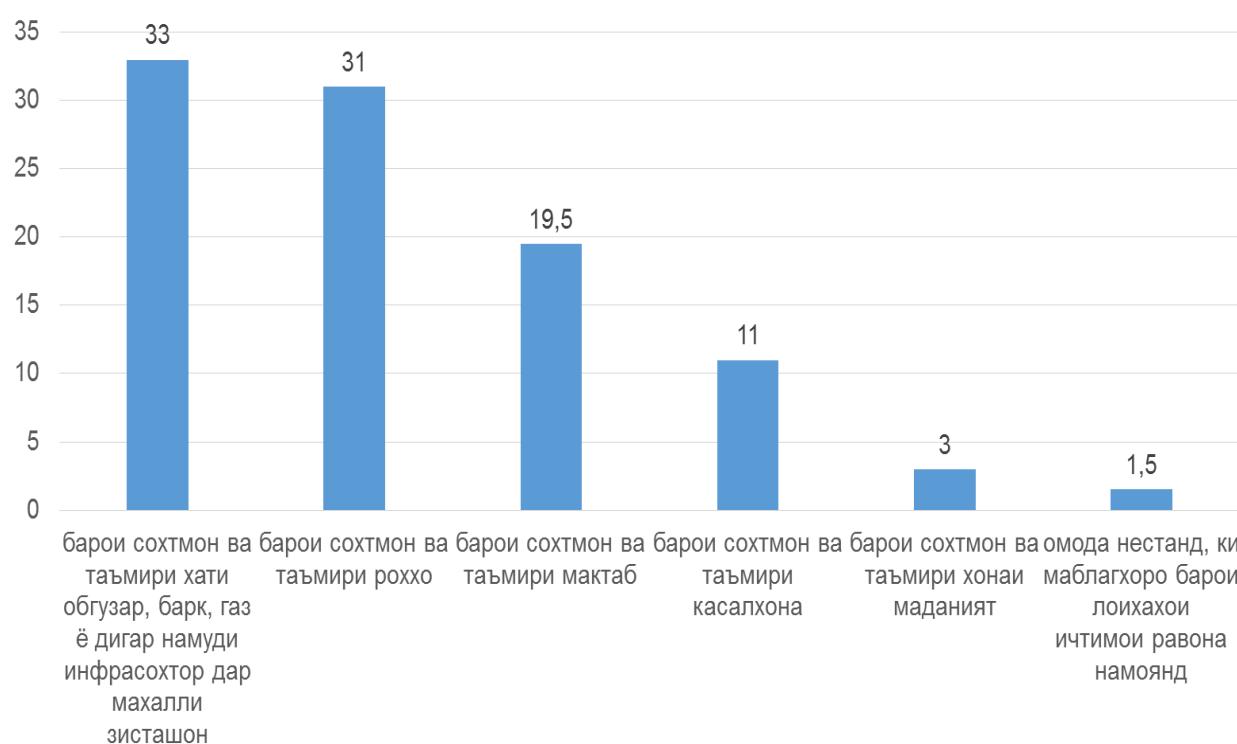
Чи тавре, ки диде мешавад, занон ва аъзои оилаҳои муҳочирони меҳнатӣ маблағи зиёдро барои рушд сарф менамоянд ва ин гуна тақсимоти маблағ дар оила хуб баҳодиҳи карда мешавад. Зоро, барои ҳаёти инсон ва ояндаи зисти дурахшони он, ташкил намудани фаъолияти корӣ ва иштирок дар рушди иқтисодию иҷтимоии мамлакат яке аз мақсадҳои олитарин ба ҳисоб меравад ва инро муҳочирон бо аъзои оилаашон хуб дарк менамоянд. Ҳамзамон, қайд кардан ба маврид аст, ки мутобики аҳбороти баъзе аз коршиносон 56% -и оилаҳо дар Тоҷикистон тавассути маблағҳои гузаронидашудаи муҳочирони меҳнатии кишварамон зиндагии худро дар сатҳи хуб нигоҳ дошта истодаанд ва ин мақомотҳои ваколатдори давлатиро водор месозад, ки доир ба ҳалли масъалаҳои муҳочират тадбирҳои иловагӣ андешида, иҷрои мушкиниҳоро дар ин самт сари вақт ҳаллу фасл намоянд.

Мақомотҳои даҳлдори давлатӣ ва пеш аз ҳама Вазорати меҳнат, муҳочират ва шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар нақшаҳои ҷорӣ ва ояндаи худ нисбати баланд бардоштани таҳассуси занон ва духтарон, омӯзонидан ва бозомӯзии онҳо ба касбу кори замонавӣ, ки дар бозори меҳнат талабот дорад, ба қайд гирифтан ва таъмин кардани занону духтарони бекор бо ҷои кори доимӣ, инчунин доир ба ҳалли дигар масъалаҳо ҷорабиниҳои иловагӣ меандешанд ва қӯшиш менамоянд, ки зани тоҷик дар ҳаёти худ ҳарчи камтар ба душвориҳои рӯзгор дучор гардад ва ҳаёти осоиштаю созандай худро дар оила нигоҳ дорад.

Олимону коршиносон тазаккур менамоянд, ки дар ҳолати дуруст интихоб кардани сиёсати давлатии муҳочиратӣ ва ҳавасманд кардани муҳочирон ва аъзои оилаи онҳо дар амалӣ намудани барномаю лоиҳаҳои иқтисодӣ, муҳочирон бо аъзои оилаашон метавонанд барои рушди иҷтимоию иқтисодии кишвараш саҳмгузор бошанд. расми дар поён

овардашуда иқтидори оилаҳои муҳочиронро дар рушди иҷтимоию иқтисодии мамлакат нишон медиҳад.

Аз диаграммаи дарҷшуда муайян мегардад, ки 33% -и оилаҳои муҳочирон омода ҳастанд барои соҳтмон ва таъмири хати обгузар, барқ, газ ё дигар намуди инфрасоҳтор дар маҳалли зисташон маблағҳои хонаводаро сарф намоянд. 31% -и оилаҳои муҳочирон омодаанд чорабиниро барои соҳтмон ва таъмири роҳ маблағузорӣ намоянд. Инчунин, 19,5% барои соҳтмон ва таъмири мактаб, 11% барои касалхона, 3% барои хонаи маданият маблағҳои худро дарег намедоранд. Ин гуна иқдоми оилаҳои муҳочиронро бояд қадрдонӣ кард ва мақомотҳои даҳлдори давлатӣ нисбати масъалаи гузошташуда бояд тадбирҳои ҷиддӣ андешанд.

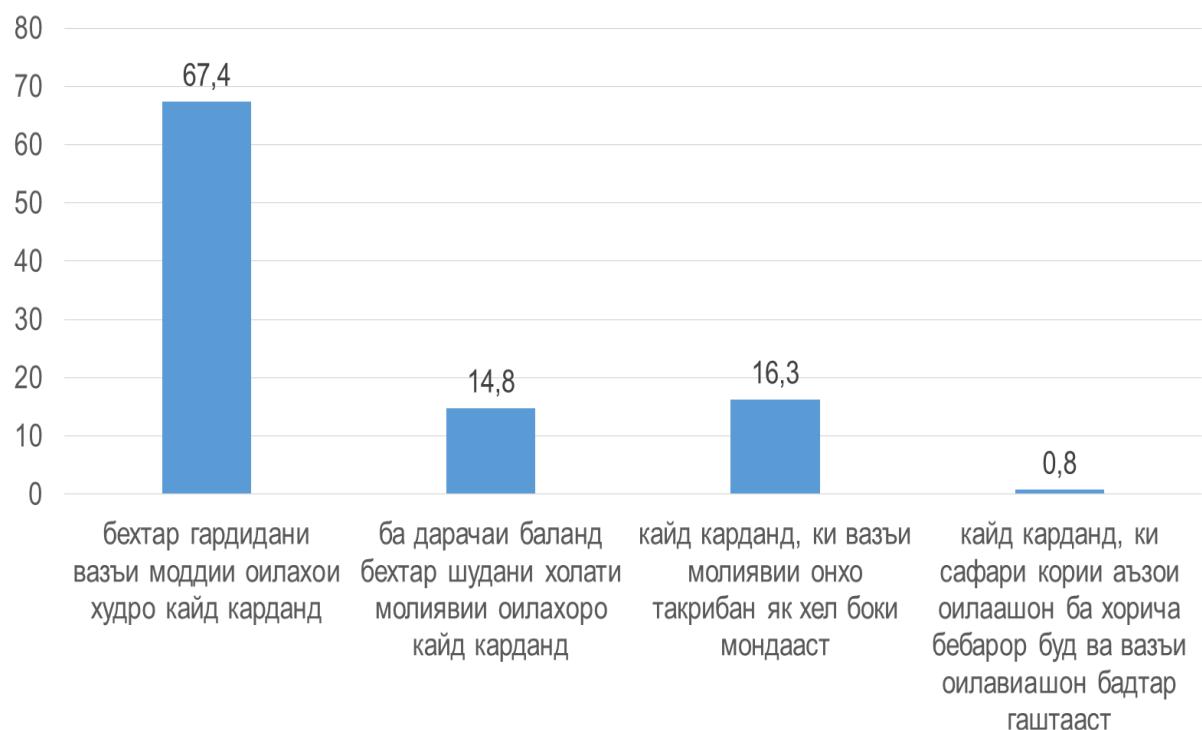

Расми 2.3.4. - Иқтидори оилаҳои муҳочирон дар рушди иқтисодию иҷтимоии мамлакат (с.2020) (бо%)¹⁰⁰

Сарчашма: Натиҷаҳои пурсиши сотсиологӣ, ки аз тарафи муаллиф аз моҳи ноябр 2020 то моҳи феврали соли 2021.

¹⁰⁰ Натиҷаҳои пурсиши сотсиологӣ, ки аз тарафи муаллиф аз моҳи ноябр 2020 то моҳи феврали соли 2021 гузаронида шуд.

Муаллиф дар таҳқиқоти худ ба масъалаи чӣ гуна таъсиррасонии маблағҳои муҳочирони меҳнатии кишварамон ба вазъи оилавии онҳо низ диққати ҷиддӣ зоҳир намудааст ва омӯзиши масъалаи мазкур дар пурсиши сотсиологии аз тарафи Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз моҳи ноябрி соли 2020 то моҳи феврали соли 2021 гузаронидашуда мавриди таҳлил қарор дода шуд, ки натиҷаҳои он дар расми поён оварда шудааст.

Расми 2.3.5. - Таъсири маблағҳои интиқолдодаи муҳочирони меҳнатии кишварамон ба вазъи оилавии онҳо (с.2020) (бо %)¹⁰¹

Сарҷашма: Натиҷаҳои пурсиши сотсиологӣ, ки аз тарафи муаллиф аз моҳи ноябрӣ соли 2020 то моҳи февралӣ соли 2021.

Аз расм маълум мегардад, ки вазъи моддии 67,4% -и оилаҳои муҳочирони меҳнатӣ бехтар гардидааст ва чунин нишондиҳанда боиси қаноатмандӣ мебошад. Зеро, дар ҳолати хуб будани вазъи моддиию майшии оилаҳои муҳочирони меҳнатӣ, онҳо имконият пайдо мекунанд, ки маблағҳои воридшударо ба мақсадҳои рушди оилавӣ сарфа намоянд.

Аз дигар тараф, ҳангоми пасандоз кардани миқдори муайянни маблағ, онро мумкин аст барои фаъолияти соҳибкории худиштиғолӣ ва

¹⁰¹ Натиҷаҳои пурсиши сотсиологӣ, ки аз тарафи муаллиф аз моҳи ноябрӣ соли 2020 то моҳи февралӣ соли 2021 гузаронида шуд.

бехтар намудани вазъи иҷтимоию иқтисодии ҳам оила ва ҳам чумхурӣ дар маҷмӯъ равона кард.

Ҳамзамон натиҷаҳои пурсиши сотсиологӣ нишон медиҳанд, ки вазъи молиявии 14,8% -и оилаҳои муҳочирони меҳнатӣ ба дараҷаи баланд бехтар шудааст ва ин гуна оилаҳо бечунучаро имконият доранд дар назди худ нақшаҳои созандаро оид ба рушди иҷтимоию иқтисодии мамлакат гузоранд.

Яъне, бунёд намудани иншоотҳои иҷтимоӣ ва корхонаҳои истеҳсолӣ барои бо кори доимӣ ва музди меҳнати арзанда таъмин кардани аҳолии кишвар ва бо ин роҳ саҳмгузор будан дар раванди рушди иқтисодии чумхурӣ. Албатта барои амалӣ намудани чунин фаъолияти кушоди иқтисодӣ фазои ҳукуқӣ ва дастгирии давлатӣ лозим аст ва доир ба ҳалли ин масъала ҳамаи вазорату идораҳои чумхурияйӣ ва мақомоти иҷроияи ҳокимиyaти давлатӣ дар вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳо бояд саҳмгузору манфиатбахш бошанд.

Натиҷаҳои дигари пурсиш нишон доданд, ки вазъи молиявии 16,3% -и оилаҳои муҳочирони меҳнатӣ такрибан як хел боқӣ мондааст ва танҳо 0,8% қайд карданд, ки сафари кории аъзоёни оила ба хориҷа аз ҳисоби муҳочирон бебарор буд ва вазъи оилавиашон бадтар гашт.

Ба натиҷаҳои охири овардашуда нигоҳ накарда хулоса кардан мумкин аст, ки сафари кории хориҷии қисми зиёди муҳочирони меҳнатии кишварамон бобарор анҷом меёбад ва чунин вазъият ба некӯаҳволии оилаҳои муҳочирон ва фарзандонашон аз як тараф ва аз тарафи дигар, ба рушди иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсири мусбӣ мерасонад.

Ин гуна ҳолат дар бисёри кишварҳои хориҷи дуру наздик мушоҳида карда мешавад ва он қонунияти табиии худро дорад, ки ҳукumatдорон ҷиҳати татбиқи нақşaҳои созандай гузошташудаи иқтисодӣ ва иҷтимоӣ, бояд ҳамкориҳои байнидавлатӣ ва байниидоравиро пурзӯр намоянд.

Хулосаи боби 2. Дар боби мазкур муаллиф зарур доист, ки доир ба таҳлили вазъи муҳочирати меҳнатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва истифодаи самараноки маблағҳои интиқолшуда дар рушди иҷтимоию иқтисодии оила ва ҷумҳурӣ, ҳолати ба амал омада бо пандемияи коронавирус ва таъсири он ба ҷараёни муҳочират, инчунин масъалаи афзоиши муҳочирати меҳнатии занон ба ҳориҷаро мавриди таҳқиқот қарор диҳад. Таҳлилҳо нишон доданд, ки тайи солҳои охир раванди муҳочирати меҳнатӣ ва тамоюли он дигаргун гаштаанд, ки чунин вазъият даҳолати бевоситай давлатиро оид ба танзими муҳочират, таъмин намудани ҳифзи ҳуқуқу манфиатҳои муҳочирон, рушди ҳамкориҳои байнидавлатию байниидоравӣ ва фароҳам овардани шароити мусоидро дар доҳили мамлакат талаб менамояд. Ҳукумати кишвар ҷорабиниҳои гуногунро марбут ба идорақуни давлатии равандҳои муҳочират анҷом медиҳад, аммо онҳо басанда нестанд.

Бо дарназардошти таҳлилҳои гузаронидашуда бо боварии комил ҳулоса кардан мумкин аст, ки масъалаҳои муҳочирати меҳнатӣ ва интиқоли маблағҳои муҳочирон дар раванди рушди иқтисодию иҷтимоии кишварамон ва беҳтар намудани некӯаҳволии шаҳрвандон саҳми муҳимро мебозад. Тоҷикистон ба мисли дигар давлатҳои собиқ Иттифоқи Советӣ аллакай се даҳсола боз бо самти муҳочирати меҳнатӣ машғул аст ва дар асоси он, ки шумораи шаҳрвандони бекор ҳар сол дар ҳудуди кишварамон зиёд мегардад, Тоҷикистон дар давоми даҳсолаҳои наздик аз ҳалли мушкилиҳои муҳочирати меҳнатӣ дур шуда наметавонад. Аз ин сабаб масъалаи мазкур бояд дар сатҳи байналхалқӣ, миллӣ ва маҳаллӣ эътироф гардида, нисбати ин соҳаи афзалиятноки ҷомеаи шаҳрвандӣ аз тарафи ҳамаи мақомотҳои давлатӣ таваҷҷӯҳи ҳамаҷониба зоҳир намудан лозим аст.

Мутобиқ ба таҳлили боби мазкур пешниҳодҳои зерин манзур карда мешаванд:

1. Мақомотҳои даҳлдори давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистонро лозим аст, ки бо ҷорӣ кардани усулҳои муосир, ҳамкориҳои байниидоравиро

дар ин самт рушд диханд ва оид ба ҷалб кардану самаранок истифода бурдани маблагҳои муҳоҷирони меҳнатӣ дар рушди мамлакат тадбирҳои зарурӣ андешанд.

2. Доир ба пешгирий ва омода будан нисбат ба ҳолатҳои зудивазшавандай сиёсати муҳоҷират дар миқёси ҷаҳон ва ҷунин зуҳуроти гайричашмдошт ба монанди паҳншавии босуръати бемории сирояткунандай коронавирус ва ҳалалдор гардидани ҷараёни муҳоҷирати меҳнатии байналхалқӣ, дар соҳтори мақомоти ваколатдори давлатӣ оид ба муҳоҷират бояд бахши ояндабинии равандҳои муҳоҷират ва сиёсати давлатии муҳоҷиратӣ фаъолият дошта бошад.

3. Ҷиҳати пешгирии афзоиши раванди муҳоҷирати меҳнатии занон ба хориҷа, қабули барномаҳои давлатӣ оид ба таъсис додани ҷойҳои кории мутобиқ ба занон бо маоши арзанда, ташкили корҳои оммавии ҳонагӣ бо истифода аз ҳунарҳои мардумии занона, дастгирии молиявии занони бешавҳар мондаи муҳоҷирон ба мақсад мувоғиқ мебошад.

БОБИ 3. РОҲҲОИ САМАРАНОКИ ҶАЛБ НАМУДАНИ МАБЛАҒҲОИ МУҲОЧИРОНИ МЕҲНАТӢ ДАР РУШДИ ИҶТИМОИЮ ИҚТИСОДӢ

3.1. Усулҳо, механизм ва тартиби воридот ва содироти маблағҳои муҳоҷирони меҳнатӣ тавассути хизматрасониҳои бонкӣ

Баъзе аз олимону коршиносон бар он ақидаанд, ки маблағҳои ҳарсола интиқолшудаи шахсони воқеӣ аз хориҷа на он қадар ба муҳоҷирони меҳнатӣ мансубият дорад ва қисми зиёди чунин маблағҳоро ҳиссаи соҳибкорон ва дигар шахсони ҳуқуқӣ ташкил медиҳад.

Чунин баҳсҳо тайи солҳои охир давом доранд ва мақсади муаллифи рисолаи мазкур иборат аз он аст, ки фарқияти маблағҳои воридшудаи муҳоҷирони меҳнатӣ ҳамчун шахсони воқеӣ ва маблағҳои воридшудаи дигар шахсони воқеи ю ҳуқуқиро тавассути ҳисоби бонкӣ муайян намояд.

Ҳамзамон, дар асоси маълумоти коршиносони бонк қайд кардан лозим аст, ки маблағҳои муҳоҷирони меҳнатӣ ва дигар шахсони воқеӣ ба ҳисоби алоҳидаи бонкӣ ворид мегардад ва он алоҳида буда, ба маблағҳои воридшудаи шахсони ҳуқуқӣ аз ҳисоби соҳибкорон иртибот надорад ва дар бонкҳо ҳисоби онҳо алоҳида мебошад.

Барои муайян кардани масъалаи гузошташуда мо кӯшиш намудем, ки усулҳои воридот ва содироти маблағҳоро аз тарафи шахсони воқеӣ, ки муҳоҷирони меҳнатӣ маҳз ба чунин гурӯҳи шаҳрвандон дохил мегарданд, бо дарназардошти тартиби кор ва фикру ақидаи кормандони бонкӣ мавриди омӯзиш қарор диҳем. Ба ҳамагон маълум аст, ки маблағҳои яқвақта интиқолдодаи муҳоҷирони меҳнатӣ ба ватанашон миқдори на он қадар калонро дар бар мегирад ва андозаи яккарата ирсолшудаи маблағи муҳоҷирон тақрибан 500-1000 доллари амрикоиро ташкил медиҳад.

Ин гуна миқдори маблағ ба ҳисоби шахсии дар бонк будаи аъзои оилаи муҳоҷирони меҳнатӣ ва ё ба номи ӯ мутобики шиносномаи шаҳрвандӣ ворид мешавад.

Аммо маблағҳои шахсони ҳуқуқӣ дар мисоли соҳибкорон, ки сарҳисоби ҷории корхонаю ширкатҳои худро дар бонкҳо кушодаанд, маҳз ба ҳисоби онҳо ворид мешавад ва ҳеч мумкин нест, ки ҳамаи маблағҳои воридшудаи шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ дар як ҳисоби бонкӣ гузошта шуда бошанд. Ба ғайр аз муҳоҷирони меҳнатӣ, инчунин ҳамватанони бурунмарзӣ ва диаспораҳо низ ба хешу таборон ва наздикони худ маблағи муайянро интиқол медиҳанд ва ин маблағ ҳам аз номи шахси воқеии дар хориҷа буда ба номи шахсии шаҳрванди қишварамон, яъне ба ҳисоби бонкии шахси воқеӣ ворид мегардад, на ин ки аз ҳисоби бонкии шахси ҳуқуқии дар хориҷа буда ба ҳисоби шахсии шаҳрвандони қишварамон.

Вобаста ба ин, дар ҳамаи системаҳои бонкӣ ҳисоби шахсии шаҳрвандон ҳамчун шахси воқеӣ аз сарҳисоби шахсони ҳуқуқӣ дар мисоли соҳибкорон аз ҳамдигар ҷудо карда шудааст ва ҳаҷми маблағи онҳоро дар якҷоягӣ ҳисобу китоб намудан ба тартибу методикаи фаъолияти бонкӣ қобили қабул набуда, инчунин аз воқеият дурӯи номумкин мебошад.

Омӯзиши асосҳои назариявии дараҷаи маблағҳои интиқолдодаи муҳоҷирони меҳнатӣ ва таъсири он ба вазъи иқтисодии давлатҳои қабул ва интиқоли муҳоҷирон нишон медиҳад, ки сатҳи ҷараёни маблағҳои гузаронидашуда аз шароит ва имкониятҳои муҳоҷирон ҳангоми сафар дар хориҷа вобастагӣ дорад. Яъне, то қадом андоза муҳоҷирон даромад доштанд ва чӣ гуна тавонистанд аз ин даромад пасандоз намоянд, ки як қисмати онро ба ватанашон интиқол диханд. Ба ғайр аз он, ҳаҷми интиқоли маблағи муҳоҷирони меҳнатӣ аз давомияти мӯҳлати кории онҳо дар хориҷа вобаста аст, зеро дар ҳолати муддати зиёд кор кардани муҳоҷирони меҳнатӣ, эҳтимолияти бештар равон кардани маблаг ба ватан вучуд дорад. Чунки дар ин гуна муддати тӯлонӣ ва фаъолияти кории бобарор мумкин аст ҳаҷми пасандоз зиёдтар гардад. Яке аз усулҳои муайян ва муқаррар кардани ҷараёни интиқоли маблағҳо, ин таҳлили далелҳои муҳоҷирони меҳнатӣ мебошад.

Дар адабиёт қайд менамоянд, ки интиқоли маблағҳо сирф бо хоҳиши худ ва дар асоси манфиати шахсӣ, инчунин мутобиқи қарордоди гайрирасмӣ бо аъзоёни оила, ки дар зодгоҳи муҳочирони меҳнатӣ зист менамоянд, анҷом дода мешавад. Илова бар он, яке аз омилҳои муҳими миллии тоҷикон, ин иҷро кардани қарзи фарзандӣ дар назди падару модар ва дигар аъзоёни оилаи муҳочирон мебошад, ки бо дарназардошти урғу одатҳои миллӣ, усулҳои интиқоли маблағ аз хориҷа ба ватан мавриди амал қарор дода мешавад.

Доир ба ин мавзӯъ олими англис Старк (1996) иброз менамояд, ки назарияи умумии интиқоли маблағҳо вучуд надорад, зоро он дар ҳар як давлат метавонад бо дарназардошти урғу одат ва хусусиятҳои табиии миллату ҳалқиятҳо ба амал оварда шавад. Яке аз хусусиятҳои интиқоли маблағи муҳочирони меҳнатӣ ба ватанашон, ин ирсол кардани маблағи нақд тавассути хешу таборон, шиносон, ҳамкорон ва соҳибкороне, ки бо давлати қабули муҳочирон фаъолияти кории худро ба роҳ мондаанд, ба ҳисоб меравад.

Дар навбати худ муҳочирони меҳнатӣ сабаби тавассути бонкҳо равон накардани маблағҳоро дар баланд будани хизмати комиссиионии онҳо маънидод менамоянд, гарчанде дар баъзе мавридҳо интиқоли пули нақд ҳатарҳои худро дорад. Ба таври мисол, муҳочирони меҳнатии дар Кореяи Ҷанубӣ фаъолиятдоштаро овардан мумкин аст, ки мутобиқи фикру ақидаи онҳо, ҳангоми интиқоли маблағ дар ҳаҷми 300 доллари амрикӣ, комиссияи бонкӣ 50-60 долларро ташкил медиҳад. Ин вобаста ба он, ки байни бонкҳои ду кишвар созишинома оид ба ҳамкорӣ дар ин самт қабул карда нашудааст ва илова бар он, интиқоли маблағ муҳлати якчанд ҳафттаро дар бар мегирад.

Доир ба масъалаи мазкур соҳибкорони шиноси ватаниро ҳамчун мисол гирифтан мумкин аст, ки онҳо барои дастрас намудани 1000 доллари муҳочирон ба аъзои оилаашон, аз муҳочирони меҳнатӣ барои

хизматрасонӣ тақрибан 20-30 доллар мегиранд¹⁰². Чунин ҳаҷми хизматрасонии соҳибкорон барои муҳочирони меҳнатӣ манфиатбахш мебошад ва аз ин хотир, муҳочирон бештар ҳамин роҳро интиҳоб менамоянд.

Бӯхрони ҷаҳонии иқтисодии дар солҳои охир ба амал омада, гайриманфиатбахш будани қурби асъор барои муҳочирон ва аъзои оилаашон, инчунин монополияи давлатии бисёр кишварҳо дар соҳаи интиқоли бонкӣ муҳочирони меҳнатиро маҷбур месозад, ки роҳҳои дигари “боваринок” -ро ҷиҳати дастрас кардани маблаг аз хориҷа ба ватанашонро истифода баранд. Вазъи имruzai ҷаҳонро оид ба паҳншавии “коронавирус” ба инобат гирифта, хулоса кардан мумкин аст, ки соли 2020 интиқоли маблағҳои муҳочирони меҳнатӣ дар ҳамаи кишварҳо коҳиш меёбад. Мутобики маълумоти Бонки марказии Федератсияи Россия, дар се моҳи аввали соли 2020 интиқоли маблағҳои муҳочирони меҳнатии Тоҷикистон ба хонадонашон дар ҳаҷми 22% нисбат ба ҳамин давраи соли 2019 паст гардидааст.

Ҳамзамон, олимону коршиносон қайд менамоянд, ки рақамҳои дар боло овардашудаи интиқоли маблағҳои муҳочирон воқеияти масъаларо нишон намедиҳанд, чунки хизматрасониҳои бонкӣ муҳочирони меҳнатиро қаноатманд намекунанд ва онҳо бо ҳар гуна дигар тарзу усулҳои ғайрирасмӣ маблағҳоро ба кишварашон интиқол медиҳанд ва ин ҳолат ҳусусиятҳои хоси интиқоли маблағро дар сатҳи байнидавлатӣ ба амал меоварад.

Дар бисёр давлатҳои Осиёи Марказӣ тартиби гузаронидан ва супоридани маблағҳоро шадид намуданд, ки он бархилоғи меъёрҳои байналхалқӣ мебошад. Ин гуна давлатҳо шаҳрвандонро маҷbur месозанд маблағҳои аз хориҷа воридшударо бо асъори маҳаллӣ ва қурби аз тарафи давлат муқарраршуда бигиранд, ки дар бисёри мавридҳо он бархилоғи манфиати шаҳрвандон мебошад. Вобаста ба он, ки муҳочирони меҳнатӣ маоши худро дар шароити вазнину меҳнати

---

¹⁰² <https://rus.azattyk.org/a/28084700.html>

тоқатфарсо ба даст меоранд, албатта онҳо кӯшиш мекунанд, ки аз чунин муносибати системаи бонкӣ дур шаванд.

Хизматрасонии ғайриманфиатбахши системаи бонкҳо муҳочирони меҳнатиро маҷбур соҳт, ки тайи солҳои охир боз як хусусияти навро иҳтироъ намоянд, ки он дар байнашон ҳамчун муносибати пулӣ ба тарзи “ҳавола” қабул шуда истодааст. Яъне, ин хусусияти интиқоли маблағ системаи ҳисоббаробаркуни тарафайнро дар назар дорад ва он ба чунин тарз амалӣ карда мешавад: муҳочир маблағи коркардаи худро ба шахси боваринок месупорад ва ў ба миёнараве, ки дар зодгоҳи муҳочир зисту фаъолият дорад, занг зада супориш медиҳад, ё ба ў ҳавола мекунад, ки маблағро дар ҳаҷми гирифташуда ба хонадони муҳочир дастрас намояд¹⁰³.

Чунин ҳисоббаробаркуни тарафайн дар давлатҳои Шарқӣ Наздик, кишварҳои Арабистон ва Ҳиндустон дар давраҳои пешини асрҳои миёна вуҷуд дошт ва баъд аз гузашти садсолаҳо муҳочирон маҷбур ҳастанд, ки боз ба ин гуна муносибати пулӣ ва хусусияти гайрибонкӣ баргарданд. Бояд қайд кард, ки чунин мисолҳо маҳз соли 2020 бо сабаби паҳншавии бемории “коронавирус” хеле зиёд гариданд. Зоро, ҷойивазкунии шаҳрвандон дар сатҳи байналхалқӣ манъ шуда буд ва тарзу усули “ҳавола”, ки аз назорати давлату бонкҳо озод мебошад, хусусан талабгор буд.

Дар мисоли Ҷумҳурии Тоҷикистон гуфтан мумкин аст, ки дар доҳили кишвар шумораи зиёди бонкҳо фаъолият доранд, аз қабили: Амонатбонк, Спитаменбонк, ҶДММ ТАҚҲ “Душанбе Сити” ҶСК “Бонки Эсхата” Вестерн Юнион, Юнистрим, Контакт, Анелик ва гайраҳо, ки бо ҳар гуна восита ба муҳочирони меҳнатӣ ва шаҳрвандони кишварамон хизматрасонӣ менамоянд. Лекин, он бонкҳое, ки метавонанд ҳавасмандию хизматрасонии беҳтарро бо сарфаи ками маблағи комиссационӣ барои муҳочирон ва аъзои оилаашон пешниҳод намоянд, ҳамон бонкҳо муштариёни зиёдро ба худ ҷалб менамоянд ва

---

¹⁰³ <https://tj.sputniknews.ru/radio/denezhnye-perevody-migranty-tagikistan.html>

вазъи иқтисодии бонкиро баланд мебардоранд. Тайи солҳои охир бо сабабҳои маълум боварии шаҳрвандон ба бонкҳои кишварамон хеле паст гардидааст ва дар чунин ҳолат бонкҳо бояд методҳои муосири фаъолиятро ба роҳ монда, боварии шаҳрвандони ҷумҳурӣ ва муҳочиронро ба худ баргардонанд.

Мисол; ҶДММ ТАҚҲ “Душанбе Сити” барои муштариёни худ модели муосири интиқоли маблағ аз Россия ва дигар давлатҳои ИДМ -ро пешниҳод менамояд. Модели мазкур аз руи тенденсияи қулай, ки ҳам барои интиқолдиҳанда ва ҳам барои қабулкунанда муфид ва дастрас аст суръат мегирад.

Ҳамёнҳои электроние, ки дар қаламрави Федератсияи Россия аз қабили “Сбер-онлайн, Киви кошелёк, Тинкоф” ва дигар бонкҳои ИДМ ҳамкориро ба роҳ монда метавонад дар як пахш кардани тугмача (клик) маблағи дилҳоҳро ба корти миллии истифодабарандагони кишвар ирсол менамоянд. Корбарии худро дар ин самт аз руи Ҷарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 ноябри соли 2018 №565 ҶДММ ТАҚҲ “Душанбе Сити” ба роҳ мондааст.

Рушди бозори кортҳои пардохтии бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз омилҳои муҳимтарин дар ҳалли масъалаи рушди низоми ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ ҷиҳати коҳиш додани ҳаҷми пули нақд дар муомилот мебошад. Барои ҳалли масъалаи зикргардида, ҶДММ ТАҚҲ “Душанбе Сити” барои вусъат додани истифодабарии кортҳои пардохтии бонкӣ дар савдои чакана ва қабули онҳо ҳангоми пардохти молу хизматрасониҳо тадбирҳои зарурӣ андешида истодааст.

Айни замон, аз ҷониби ҶДММ ТАҚҲ “Душанбе Сити” кортҳои пардохтии Низоми пардохтии миллӣ “Корти миллӣ”, низоми пардохт тавассути QR -рамз ва НФС Корти миллӣ ва кортҳои пардохтии низомҳои дохилии ташкилотҳои қарзии молиявӣ ба муомилот бароварда шуда истодаанд.

Тибқи талаботи моддаи 14 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хизматрасониҳо пардохтӣ ва низоми пардохтӣ», ва моддаи 18 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иҷозатномадиҳӣ ба баъзе намудҳои фаъолият», Бонки миллии Тоҷикистон раванди додани иҷозатномаи фаъолияти оператори низоми пардохтиро амалӣ намуда истодааст.

Бо мақсади рушди минбаъда ва такмили низоми пардохтии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҶДММ ТАҶХ “Душанбе Сити” барои татбиқи навовариҳо дар низоми пардохтҳои чакана ва рушди технологияҳои пардохтҳои мобилий шароити мусоид барои муштариён муҳайё намуда, дар ин самт ҳамчун пешниҳодқунандагони хизматрасониҳои пардохтӣ ҳамкорӣ менамояд.

Дастурамали №190 «Дар бораи тартиби хизматрасонӣ тавассути кортҳои пардохтии бонкӣ» (минбаъд - Дастурамал) мутобиқи моддаи 32 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон», моддаи 3 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти бонкӣ» ва моддаи 4 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти бонкии исломӣ» таҳия гардида, талаботи умумиро нисбат ба ташкилотҳои қарзии молиявие, ки бо барориш ва эквайринги кортҳои пардохтии бонкӣ машғуланд муқаррар намуда, қоидаҳои гузаронидани амалиётро тавассути онҳо муайян менамояд.

Ба ҳисоби миёна дар як ҳафта интиқоли маблағ аз Федератсияи Россия ба Ҷумҳурии Тоҷикистон аз тарафи як муҳоҷир 5000 (панҷ ҳазор рубли русиро) ташкил медиҳад, ки аз 97311 нафар дар як моҳ тақрибан 75 миллиону. 999 ҳазору 981 сомонӣ ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ирсол мегардад. Дар шароити набудани ҷойҳои корӣ ва сатҳи пасти даромаднокии оилаҳо, пулҳои интиқолшавандай муҳоҷирон бевосита ба ҳароҷотҳои хонаводаҳо таъсири мусбӣ расонида истодааст. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки оилаҳои гирандаи маблағҳо аз муҳоҷирӣ на камтар

аз ду маротиба зиёдтар харочотҳои истеъмолӣ доранд, нисбат ба оилаҳое, ки манбаи даромад аз муҳочирӣ надоранд.

Бинобар сабаби зиёд шудани ҳаҷми ММД ба сари аҳолӣ камшавии фоизи интиқоли маблағҳои муҳочиронро дар ММД -и кишвар нишон медиҳад. Дар тадқиқотҳои илмии олимон тасдиқ гардидааст, ки якбора зиёд шудани ҳаҷми интиқоли маблағҳои муҳочирати меҳнатӣ ба пайдошавии баъзе мағҳумҳои иқтисодӣ, ҳамчун «Бемории Ҳолландӣ» яъне афзоиши нарҳи мол ва хизматрасониҳо ё ин ки сатҳи сустшавии қурби асъор, ки ин дар навбати худ ба бадшавии вазъи содирот ва сатҳи пасти рушди истеҳсоли маҳсулотро мефаҳмонад, оварда мерасонад.

Вобаста ба ин, аз ҳисоби рушди сатҳи истеъмолоти дохилӣ, пулҳои интиқолнамудаи муҳочирон ба ММД -и мамлакат бештар таъсири мусбӣ дорад ва ҳамзамон метавонад ба иқтисодиёти миллии давлат таъсири манғӣ низ дошта бошад.

Омилҳои таъсири мусбӣ ва манғии маблағҳои интиқолшавандай муҳочирони меҳнатӣ ба иқтисодиёти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба чунин тарз ифода меёбад:

- зиёдшавии даромади аҳолӣ ва пастшавии сатҳи камбизоатӣ;
- афзоиши ҳаҷми воридоти мамлакат;
- афзоиши ММД;
- зиёдшавии сатҳи нобаробарии тавозуни пардоҳт;
- зиёдшавии истеъмолоти дохилӣ;
- долларизатсияи иқтисод;
- рушди истеҳсолоти ватанӣ аз ҳисоби зиёдшавии талабот;
- зиёдшавии ҳаҷми асъори хориҷӣ дар дохили мамлакат;
- манбаъи устувори даромади асъори хориҷӣ дар ҷумҳурӣ;
- вобастагии мамлакат аз иқтисодиёти беруна ва афзоиши сатҳи таъсирнокии ҳавғҳои беруна зиёдшавии маблағгузорӣ дар дохили мамлакат;
- бекӯрбашавии асъори миллӣ;

- рушди соҳаи тиҷорат ва хизматрасонӣ;
- болоравии сатҳи нарҳ дар бозори дохилӣ аз ҳисоби афзоиши ҳароҷоти вориди молҳо.

Дар мисоли чор Ташкилоти қарзии молиявӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳангоми гузаронидаи тадқиқоти сотсиологӣ чунин таносуб дида мешавад, ки дар ҷадвали 3.1.1 оварда шудааст.

Ҳамзамон аз тарафи муаллиф механизми пардоҳти интиқоли маблағҳо дар ташкилотҳои молиявию қарзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон кор карда баромада шудааст ва бо тарзи возеху равашан дар расми 1 оварда шудааст.

Расми 1. - Механизми пардоҳти интиқоли маблағҳо дар бонкҳои ваколатдор мувофиқи ҳисботҳои мӯҳосибӣ (Тарзи пардоҳт)

Сарчашма: Тахияи муаллиф дар асоси дастуралмалҳои Бонки миллии Тоҷикистон ва низомномаҳои ташкилотҳои молиявию қарзӣ.

Тибқи талаботи моддаи 14 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хизматрасониҳои пардоҳтӣ ва низоми пардоҳтӣ», ва моддаи 18 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иҷозатномадиҳӣ ба баъзе намудҳои фаъолият», Бонки миллии Тоҷикистон раванди додани иҷозатномаи фаъолияти оператори низоми пардоҳтиро амалӣ намуда истодааст.

Бо мақсади рушди минбаъда ва такмили низоми пардоҳтии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҶДММ ТАҶХ «Душанбе Сити» барои татбиқи навовариҳо дар низоми пардоҳтҳои чакана ва рушди технологияҳои пардоҳтҳои мобилий шароити мусоид барои муштариён муҳаё намуда,

дар ин самт ҳамчун пешниҳодқунандагони хизматрасониҳои пардохтӣ ҳамкорӣ менамояд.

Расми 2. - Тартиби воридоту содироти интиқоли маблағҳо дар ташкилотҳои молиявию қарзӣ мувофиқи ҳисбототҳои муҳосибӣ (Фиристондан)

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси дастуралмалҳои Бонки миллии Тоҷикистон ва низомномаҳои ташкилотҳои молиявию қарзӣ.

Ҳангоми гузаронидани тадқиқотҳои сотсиологӣ миёни бонкҳои ваколатдорӣ ватанӣ муайян карда шуд, ки ҳар як ташкилоти молиявию қарзӣ меъёри фоизи худро дар амалиёти интиқоли маблағҳо бо дарназардошти меъёри бозтамвили муқаррарнамудаи Бонки миллии Тоҷикистон ба роҳ мемонад.

Ҳангоми тадқиқот муайян карда шуд, ки дар ҷараёни интиқоли маблағҳои шахсони ҳуқуқӣ ва шахсони воқеӣ бо суратҳисобҳои андозаи маблаг ва талаботи ҳуччатҳои пешниҳоднамудаи ташкилотҳои молиявию қарзӣ, таносуб дида мешавад.

Дар ҳолати интиқоли маблаг аз ҷониби муҳочирони меҳнатӣ, ҳамчун шахси ҳуқуқӣ андозаи яквақтаина то 150 ҳазор рубли русиро

баробар ба асьори сомонии ҳамонрӯза муқаррар карда шудааст ва дорои лимити муайян мебошад. Дар мисоли шахсони ҳуқуқӣ ҳамчун соҳибкорон бошад, суратҳисоби соҳибкорӣ ба кор бурда мешавад ва вобаста ба андозаи моли содиршудаву воридшуда, аз ҷониби бонк борхати гумрукӣ талаб карда мешавад, ки андозаи маблағи интиқоли яквақтаини соҳибкор 10000 (даҳ ҳазор) доллари ИМА -ро ташкил медиҳад.

Баъд аз муайян намудани тартиби механизми воридот ва содироти маблағҳои интиқолшудаи шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ раванди пардоҳти ин маблағҳо низ мавриди омӯзиш қарор дода шуданд;

Номгӯи ширкатҳои интиқоли маблағҳо:

1. Анелик;
2. Близко;
3. Контакт;
4. Мигом;
5. Монеграм;
6. Вестер Юнион;
7. Золотая Корона;
8. Лидер;
9. Юнистрим;

Аз байни номгӯи ширкатҳои дар боло овардашуда низомҳои зерини интиқоли пулӣ нисбатан фаъол мебошанд:

1. Вестер Юнион;
2. Контакт;
3. Юнистрим.

Тавассути ин низомҳо ҳамарӯза дар ташкилотҳои молиявию қарзӣ амалиёти интиқоли маблағҳои шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ ба роҳ монда мешаванд.

Дар мисоли бонки давлатии амонатгузории Амонатбонк “Раванди интиқоли маблағҳои шахсони ҳуқуқи ва воқеиро” дида баромадем бо

фоизнокӣ нишон дода мешавад: Бонкҳои Тоҷикистон дар асоси иҷозатномаи (лицензия) Бонки миллии Тоҷикистон фаъолият намуда ҳамчун яке аз намудҳои амалиёти бонкӣ амалиёти интиқоли маблағҳоро низ анҷом менамоянд. Бонкҳои Тоҷикистон амалиёти интиқолӣ бо кишварҳои хориҷиро дар асоси Шартнома ва созишиномаҳои байни БДА ҶТ “Амонатбонк” ва Низомҳои пардохтӣ, Низомҳои интиқоли пули байналмилалӣ ва бонкҳо, вобаста ба бонк ё низоми пардохтӣ будани ширкатҳо ба анҷом мерасонанд.

Ҳамчунин тартиби анҷом додани амалиётҳои интиқолӣ аз ҷониби бонкҳои ваколатдор ва шахсони воқеӣ дар бонкҳои Тоҷикистон дар асоси қонунҳои амалкунандаи соҳа ва инчунин санадҳои меъёрии ҳуқуқии Бонки миллии Тоҷикистон аз он чумла Дастурмали №204 - “Оид ба тартиби анҷом додани амалиёти интиқолӣ аз ҷониби шахсони воқеӣ бе кушодани суратҳисоби бонкӣ” суръат мегирад.

Ба ҳисоби миёна ба як адад ё ба як шумораи амалиёти интиқолӣ дар як сол дар Амонатбонк ба 148 доллари ИМА рост меояд.

Гуногун дар асоси нарҳномаҳо, тарофаҳо ва шартномаҳо Фоизи хизматрасонӣ байни ҳамаи бонкҳо фарқияти калон нест, яъне қариб якхел аст. Меъёри фоизи ҳаққи хизматрасонии бонкӣ дар Амонатбонк низ дар асоси нарҳномаҳо, тарофаҳо ва шартномаҳои амалкунанда вобаста ба намуди низоми интиқоли пули байналмилалӣ, вобаста ба/аз қадом кишвар, вобаста ба асъор ва андозаи маблағи интиқол муайян карда шудааст.

Ҳангоми аз хориҷи кишвар ба Тоҷикистон интиқол намудани маблағ ва баръакс ҳангоми аз Ҷумҳурии Тоҷикистон ба хориҷи кишвар интиқол додани маблағ ҳаққи хизматрасонӣ танҳо аз як тараф аз ҳисоби интиқолдиҳанда ба андозаи 1% ситонида мешавад.

Бояд қайд кард, ки фоизи ҳаққи хизматрасонӣ, ки аз мизоҷ гирифта мешавад, дар асоси шартномаҳои пешакӣ баста шуда, байни

иштирокчиёни бонки интиқолдиҳанда, миёнарав ва низоми интиқолӣ ба се ҳисса тақсим карда мешавад.

Усулҳо ва тартиби интиқоли маблағҳои муҳочирони меҳнатӣ ва ҳамватанони бурунмарзӣ тавассути бонкҳо тақрибан ба чунин тарз мавриди амал қарор дорад ва он дар таҷрибаи кории қариб ҳамаи бонкҳо истифода бурда мешавад.

Таҳвилгари хизматрасониҳои пардохтӣ маблағҳоро дар асоси фармоиши пардохтии муштари (пардохткунанда ё маблағгиранда) интиқол медиҳад. Интиқоли маблағҳо аз ҳисоби маблағҳои пардохткунанда, ки дар суратҳисоби бонкии ў мавҷуданд ё бе қушодани суратҳисоби бонкӣ пешниҳод шудаанд, амалӣ мегардад. Интиқоли маблағҳо дар доираи шаклҳои истифодашавандай ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ тавассути ворид намудани маблағ ба суратҳисоби бонкии маблағгиранда, додани маблағи нақд ба маблағгиранда ё баҳисобигирии маблағ ба фоидай маблағгиранда бе қушодани суратҳисоб, ҳангоми интиқоли маблағҳои электронӣ амалӣ мегардад.

Интиқоли маблағҳо, ба истиснои интиқоли маблағҳои электронӣ, дар муддати на зиёда аз се рӯзи корӣ, аз рӯзи хориҷ гардидани маблағ аз суратҳисоби бонкии пардохткунанда ё аз рӯзи пешниҳод намудани маблағи нақд аз ҷониби пардохткунанда бо мақсади интиқоли маблағҳо бе қушодани суратҳисоб амалӣ мегардад. Бебозхонд будани интиқоли маблағ, ба истиснои интиқоли маблағҳои электронӣ, аз лаҳзаи хориҷ гардидани маблағ аз суратҳисоби бонкии пардохткунанда ё аз лаҳзаи аз ҷониби пардохткунанда пешниҳод гардидани пули нақд барои интиқоли маблағ бе қушодани суратҳисоб фаро мерасад.

Ҷадвали 3.1.3. - Механизми ворид шудани маблағҳои муҳочирони меҳнатӣ ва ҳамватанони бурунмарзӣ таввасути ташкилотҳои молиявию қарзӣ

Номи Ташкилоти қарзии молиявӣ	Таъсисёбӣ	Интиқоли маблағҳо андозаи яквактаина	Афзалиятҳо	Низомҳои интиқол	Фоизнокӣ
ЧДММ ТАҶХ “Душанбе Сити”	30 ноябри соли 2018 №565	112000 ҳазор рубли русӣ	Лимит надорад	Контакт, Юнистрим Вестерн Юнион	Бе фоиз
ЧСК “Ориёнбонк”	05 апреля 2002 ЧСК “Ориёнбонк”	149 Доллари ИМА	Лимити дастрас	Контакт, Юнистрим Вестерн Юнион	1 фоиз 1 фоиз 1 фоиз
ЧСП “Спитаменбонк”	2014 иҷозатномаи БМТ дар бораи фаъолияти бонкӣ мегирад	112000 ҳазор рубли русӣ	Лимити дастрас	Контакт, Юнистрим Вестерн Юнион	1 фоиз 1 фоиз 1 фоиз
ЧСК “Бонки Эсхата”	20.05.2010 иҷозатномаи БМТ дар бораи фаъолияти бонкӣ мегирад	112000 ҳазор рубли русӣ	Лимити дастрас	Контакт, Юнистрим Вестерн Юнион	1 фоиз 1 фоиз 1 фоиз

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси дастурамалҳои Бонки миллии Тоҷикистон ва низомномаҳои ташкилотҳои молиявию қарзӣ.

Агар ба пардохткунанда ва маблағгиранда як таҳвилгари хизматрасониҳои пардохтӣ хизмат расонад, аз лаҳзаи ба суратҳисоби бонкии маблағгиранда ворид гардидан маблағ ё ба маблағгиранда додани имконияти гирифтани пули нақд, интиқоли маблағ, ба истиснои интиқоли маблағҳои электронӣ, анҷомёфта ҳисобида мешавад. Аз лаҳзаи анҷом ёфтани интиқоли маблағ уҳдадории таҳвилгари хизматрасониҳои пардохтие, ки ба пардохткунанда хизмат мерасонад, дар назди пардохткунанда қатъ мегардад.

Таҳвилгари хизматрасониҳои пардохтӣ уҳдадор аст, ки пеш аз интиқол додани маблағ муштариёнро дар шакли ба онҳо дастрас бо

шартҳои анҷом додани интиқоли маблағ дар доираи шаклҳои истифодашавандай ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ шинос намояд, аз ҷумла:

- бо андозаи ҳаққи хизмат ва тартиби ситонидани он, агар дар шартнома пешбинӣ шуда бошад;
- бо тарзи муайян намудани қурби мубодила ҳангоми анҷом додани интиқоли маблағ бо асьори хориҷӣ (дар ҳолати фарқ кардани асьори маблағе, ки пардохткунанда пешниҳод намудааст ва асьори маблағи интиқолшаванда);
- бо тартиби пешниҳоди иддао, аз ҷумла бо иттилооте, ки барои тамос бо таҳвилгари хизматрасониҳои пардохт зарур мебошад.

Муштарӣ уҳдадор мебошад, ки барои тамос гирифтан бо ё ба таҳвилгари хизматрасониҳои пардохтӣ иттилооти аниқро пешниҳод кунад ва ҳангоми тағйир ёфтани чунин иттилоот сари вақт иттилооти навшударо ба таҳвилгари хизматрасониҳои пардохтӣ манзур намояд.

Тайи солҳои охир оид ба интиқоли маблағҳои муҳоҷирон аз хориҷа ва таъсири он ба рушди иқтисодию иҷтимоии кишварҳои ҷаҳон баҳсу мунозираи зиёд вуҷуд дорад ва он аз тарафи олимону коршиносон мавриди омӯзиш қарор дорад.

Маблағҳои интиқолдодаи муҳоҷирон бо ҳусусияти худ даромади оилаҳоро таъмин менамоянд, ки он аз дигар кишвар бо асьори хориҷӣ ворид мегардад ва некӯаҳволии шаҳрвандонро беҳтар менамояд. Бояд қайд қард, ки дар бисёри мавридҳо маблағҳои муҳоҷирон расман тавассути бонкҳо ба кишвари аҷдодиашон ворид мешаванд ва онҳо ба гайр аз беҳтар намудани вазъи оиласии муҳоҷирон, инчунин барои баланд бардоштани захираҳои пулӣ бо асьори хориҷӣ манфиатбахши фаъолияти бонкҳо мебошанд.

Айни замон ҳукumatҳои бисёр давлатҳои тараққикардаи дунё ҳисоб мекунанд, ки маблағҳои интиқолшудаи муҳоҷирон аҳамияти қалони иҷтимоӣ, иқтисодӣ, инчунин сиёсӣ дорад ва аз ин хотир масъалагузорӣ

менамоянд, ки оид ба таъсири маблағҳои интиқолшудаи муҳочирон ба рушди иқтисодӣ ва амнияти кишварҳо¹⁰⁴ таҳлилҳо ва таҳқиқотҳои бунёдӣ гузаронида шаванд.

Албатта чунин масъалагузорӣ ба раванди маблағҳои интиқолшудаи муҳочирони меҳнатӣ ва фарқияти ҳаҷм ва воридоту содироти он нисбат ба маблағҳои гузаронидашудаи соҳибкорон равшанӣ меоварад. Илова бар он, натиҷаҳои чунин таҳлилҳо баҳсу мунозира ва нофаҳмиҳоро дар байни олимону коршиносон аз байн мебардорад ва вобаста ба он ҳукуматҳо имконият пайдо мекунанд, ки бо истифода аз рақамҳои дақиқ сиёсати самаранок ва бехаторо дар самти муҳочират татбиқ намоянд.

Дар ҷамъбасти мавзуи зикргардида ҳулоса кардан мумкин аст, ки масъалаи тартиби воридот ва содироти маблағҳои муҳочирони меҳнатӣ бояд дар сатҳи коркарди низоми бонкӣ бо тасдиқи суратҳисоб ва рамзи ҷудогона бо номи “муҳочир” қарор дода шавад. Ин гуна рамз имконият медиҳад, ки дар фаъолияти бонкҳо шаффофијат ва арзёбии воқеӣ ҷорӣ карда шавад. Вобаста ба ин, Ҳукумати мамлакат ва мақомотҳои даҳлдори давлатӣ шароит пайдо мекунанд, ки сиёсати мақсаднок ва бехаторо дар самти муҳочират татбиқ намуда, ин равандро тибқи барномаю стратегияҳои давлатӣ ба рушди устувори иҷтимоию иқтисодии кишвар равона созанд.

3.2. Масъалаҳои баргаштани муҳочирони меҳнатӣ ва тадбирҳои давлатӣ оид ба ҷалби муҳочирон дар рушди иҷтимоию иқтисодӣ

Ҷумҳурии Тоҷикистон мисли дигар давлатҳои Осиёи Марказӣ тайи солҳои охир ба душвориҳои нав дар самти муҳочирати меҳнатӣ дучор гардид, ки он бо баргаштани шумораи зиёди муҳочирон ва аъзои оилаи онҳо аз худуди Федератсияи Россия вобастагӣ дорад. Сабаби асосии он, ҳангоми будубош дар қаламрави Россия, риоя накардани қонунгузории

---

¹⁰⁴ Международные операции с денежными переводами (руководство для составителей и пользователей). Международный валютный фонд. 2009. - С.1.

ин кишвар ва дар ҳолати муҳочирати ғайриқонунӣ қарор доштани шаҳрвандони Тоҷикистон мебошад.

Инчунин, бо сабаби аз тарафи ШМА ва давлатҳои Иттиҳоди Аврупо татбиқ кардани мӯҷозоти иқтисодӣ нисбати Федератсияи Россия дар соли 2014, вазъияти молиявию иқтисодии ин мамлакат хеле душвор гардид, ки он бевосита ба ҳолату зиндагии муҳочирони меҳнатии хориҷӣ дар қаламрави Россия таъсири манфии ҳудро расонида истодааст.

Бо мақсади пешгирии муҳочирати ғайриқонунӣ ва ба танзим овардани равандҳои муҳочират дар қаламрави Федератсияи Россия, соли 2013 дар ин кишвар барномаи автоматиқунонидашуда оид ба муайян намудани муҳочирони ғайриқонунӣ ва баъдан солҳои 2014-2015 ба қонунгузории муҳочирати он тағириу иловашо ворид карда шуданд, ки он будубоши муҳочирони меҳнатии хориҷиро дар Россия дучанд вазнину ғайриманфиатдор гардонид.

Ин гуна шароити ба вучуд омада шумораи шаҳрвандони хориҷиро, ки қонунгузории муҳочирати Федератсияи Россияро вайрон кардаанд, хеле зиёд намуд ва ҳамаи онҳо дар рӯйхати «манъшудагон» дарҷ карда шуда истодаанд.

Чунин шаҳрвандони хориҷӣ минбаъд ҳукуқ надоранд, ки аз 3 то 5 сол ва дар баъзе ҳолатҳо ҳатто то 10 сол ба қаламрави Россия ворид гарданд. Дар рӯйхати «манъшудагон» мисли дигар шаҳрвандони хориҷӣ, инчунин шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон низ ба қайд гирифта мешаванд ва шумораи онҳо ҳар сол садҳо ҳазор нафарро ташкил медиҳад, ки чунин ҳолат мушкилиҳои бе ҳамин ҳам зиёди молиявии муҳочирон ва аъзои оилаи онҳоро дучанд мегардонад.

Соли 2014 микдори шаҳрвандони кишварамон, ки ба рӯйхати «манъшудагон» -и Федератсияи Россия дохил шуда буданд, 71 ҳазор нафарро ташкил медод. Соли 2015 микдори онҳо то 202 ҳазор ва соли 2016 то 329 ҳазор нафар зиёд гардид.

Мутобиқи маълумоти Хадамоти муҳочирати Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2017 шумораи шаҳрвандони кишварамон, ки

воридшавиашон ба ҳудуди Россия манъ шуда буд, 181127 нафарро ташкил медод ва шумораи онҳо соли 2018 то 240749 нафар зиёд шуд.

Баъдан, солҳои 2019-2020 шумораи “манъшудагон” -и кишварамон мутаносибан 267324 нафар ва 286442 нафарро ташкил кард ва соли 2021 бошад шумораи онҳо то 153986 нафар коҳиш ёфт¹⁰⁵ ва ин гуна ҳолат дар назди мақомотҳои давлатӣ вазифаҳои зиёдро оид ба беҳтар намудани вазъи ба амал омада мегузорад.

Ҷадвали 3.2.1. - Маълумот оид ба муҳочирони меҳнатӣ-шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ба рӯйхати “манъшудагон” -и Федератсияи Россия солҳои 2014-2021 доҳил карда шуданд (нафар)

Солҳо	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Шумораи “манъшудагон”	71000	202000	329000	181127	240749	267324	286442	153986

Сарчашма: Ҳисоботҳои Ҳадамоти муҳочирати Ҷумҳурии Тоҷикистон, солҳои 2014-2021.

Сабабҳои ҳарсола афзоиш ёфтани шумораи шаҳрвандони «манъшуда» -и кишварамонро чунин ифода кардан мумкин аст: тибқи талабот ва муоширати тарзи зист надонистани забони русӣ, риоя накардани қонунгузории муҳочирати Россия, паст будани сатҳи донишу малакаи таҳассусии шаҳрвандони кишварамон, сари вақт аз қайд нагузаштан мутобиқи ҷойи зисти муваққатӣ, надоштани сертификати даҳлдор ҷиҳати гирифтани патент ва расмӣ гардонидани фаъолияти кории худ. Инчунин дигар сабабҳои риоя накардани қонунгузории Россия низ мавҷуд мебошанд, ки нисбати ислоҳи ин гуна камбудиҳо мақомотҳои даҳлдори давлатӣ бояд бо муҳочирон корҳои иттилоотию фаҳмондадиҳиро дучанд зиёд гардонанд.

Зеро, то ин андоза афзоиш ёфтани шумораи муҳочирони гайриқонунӣ бар манфиати давлат ва ҳуди муҳочирон намебошад, чунки ин гуна ҳолат ҳаҷми интиқоли маблаҳоро ба ҳонаводаҳои муҳочирон

¹⁰⁵ Аз ҳисоботҳои Ҳадамоти муҳочирати Ҷумҳурии Тоҷикистон, солҳои 2014-2021.

паст менамояд ва вазъияти иҷтимоию иқтисодии мамлакатро мушкил мегардонад.

Чорӣ кардани санкцияҳои иқтисодии ШМА ва Иттиҳоди Аврупо нисбати Россия фаъолияти бисёр корхонаҳою муассисаҳо ва кордиҳандагони Россияро маҳдуд кард ва ин ба он оварда расонид, ки ҷойҳои корӣ дар ин кишвар ихтисор мегардиданд. Чунин вазъият ҳам ба шаҳрвандони Россия ва ҳам ба муҳочирони меҳнатии хориҷӣ, ки дар қаламрави ин кишвар ҳарсола бо шумораи 10-12 млн. нафар фаъолияти кориро ба анҷом мерасониданд, зарари калони молиявӣ ва маънавӣ расонид. Вобаста ба ин, дар қатори дигар шаҳрвандони хориҷӣ даҳҳо ҳазор нафар муҳочирони меҳнатии кишварамон низ бекор монда, ба ватани худ бармегарданд.

Вазъияти душвори сиёсию иқтисодии байналхалқӣ ва вобаста ба ин тағйир ёфтани сиёсати Россияро дар самти муҳочират ба инобат гирифта, аз соли 2014 инҷониб шумораи муҳочирони меҳнатӣ - шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ҳар сол бо миқдори зиёд ба Федератсияи Россия равона мешуданд, сол аз сол коҳиш ёфта истодааст.

Мутобики маълумоти Хадамоти муҳочирати Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2014 нисбат ба соли 2013 шумораи муҳочирони меҳнатии кишварамон, ки ба хориҷа ва асосан ба Федератсияи Россия равона мегардиданд, то 20% кам шуд.

Ҷадвали 3.2.2. - Маълумот оид ба тамоюли ивазшаванди муҳочирати меҳнатии беруна дар давраи солҳои 2013-2021 (нафар)

Солҳо	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Шумораи муҳочирони меҳнатӣ, ки ба хориҷа равона гардиданд	799698	670806	552596	517308	487757	484176	530883	129807	373773

Сарчашма: Ҳисоботҳои Хадамоти муҳоҷирати Ҷумҳурии Тоҷикистон, солҳои 2013-2021.

Агар соли 2013 миқдори муҳоҷирони меҳнатӣ - шаҳрвандлни Ҷумҳурии Тоҷикистон 799698 нафарро ташкил дода бошад, пас соли 2014 шумораи онҳо то 670806 нафар кам гардид¹⁰⁶, ки фарқият -128892 нафар мебошад. Соли 2015 ба хориҷа 552596 нафар¹⁰⁷ муҳоҷирони меҳнатӣ равона гардиданд, ки нисбат ба соли 2014 боз -118210 нафар кам аст. Ин гуна тамоюли пастшавии муҳоҷирати меҳнатии беруна солҳои 2016-2020 низ давом дошт, ки шумораи муҳоҷирон дар он солҳо мутаносибан 517308 нафар, 487757 нафар, 484176 нафар, 530883 нафар, 129807 нафарро ташкил дод.

Шумораи ниҳоят ками муҳоҷирони меҳнатӣ дар соли 2020 ба паҳншавии бемории сирояткунандай “коронавирус” вобастагӣ дорад, ки дар он сол сарҳадҳои давлатии қулли кишварҳо баста шуда буданд ва ин ҳолат ҷараёни рафтумади муҳоҷирони меҳнатии байналхалқиро хеле паст намуд. Баъдан, дар соли 2021 бошад, бо пастшавии сатҳи бемории сирояткунандай «коронавирус» ва кушодани сарҳадҳои байнидавлатӣ, боз тамоюли афзоишёбандай муҳоҷирати меҳнатии беруна то 373773 нафар ба назар мерасад ва он солҳои минбаъда маҷрои пештараи худро барқарор менамояд.

Ин гуна шароити ба амал омада дар самти муҳоҷирати меҳнатӣ бевосита ба вазъи молиявии оилаҳои муҳоҷирон ва ба раванди рушди иҷтимоию иқтисодии кишварамон таъсири манғӣ мерасонад. Зоро, шумораи зиёди муҳоҷирон ба ватан баргаштанд, аммо ҳамаи онҳоро бо кори доимӣ ва маоши арзанда таъмин кардан ғайриимкон аст.

Дар чунин вазъияти ғайриоддӣ ва санчишӣ, Тоҷикистонро лозим аст, ки тадбирҳои саривақтӣ ва механизми дастгирии иқтисодию иҷтимоии муҳоҷирони меҳнатии бозгаштаро кор карда барояд, зоро

---

¹⁰⁶ Бабаев А.А., Джуразода Т. Возвращение трудящихся мигрантов - граждан Республики Таджикистан: проблемы и новые вызовы. Душанбе, 2016. - С.11.

¹⁰⁷ Ҳисоботи Хадамоти муҳоҷирати Ҷумҳурии Тоҷикистон, солҳои 2014, 2015, 2016.

даҳҳо ҳазор нафар муҳочирон умедвори пайдо кардани ҷойҳои кории доимӣ бо маоши арзанда дар дохили мамлакат мебошанд ва ҳалли масъалаҳо оид ба ҳамгирии муҳочирони меҳнатии баргашта айни замон барои мақомотҳои давлатӣ яке аз вазифаҳои афзалиятноктарин ба ҳисоб меравад. Чунки, ҳалли масъалаи мазкур бевосита ба вазъи иҷтимоӣ, иқтисодӣ, демографӣ, тартиботи дохилидавлатӣ ва амнияти кишвар вобастагӣ дорад.

Бо дарназардошти ба амал омадани бӯҳрони молиявию иқтисодӣ дар минтаقا ва хавфи баргаштани оммавии муҳочирони меҳнатии гайриқонунии кишварамон аз Федератсияи Россия, инчунин ҷиҳати мӯътадил гардонидани вазъи баамаломадаи иқтисодию иҷтимоӣ дар мамлакат, 5 февраля соли 2015 таҳти №50 қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи нақшай чорабиниҳо оид ба пешгирии таъсири ҳатарҳои эҳтимолӣ ба иқтисодиёти миллӣ» қабул карда шуд.

Ҳуҷҷати мазкур дар баробари пешгирии ҳолатҳои гайричашмдошти эҳтимолӣ, муҳочирати гайриқонунӣ дар дохил ва хориҷи мамлакат ва паҳам ҳал намудани масъалаҳои гуногуни иқтисодию иҷтимоӣ, инчунин якчанд чорабиниҳоро нисбати бо кор таъмин кардани муҳочирони меҳнатии баргашта дар дохили ҷумҳурӣ, таъмини ҳифзи иҷтимоии онҳо, фаро гирифтани ба омӯзиши касбҳои нави замонавӣ ва супоридани шаҳодатномаҳо оид ба малакаҳои касбии муҳочирони меҳнатӣ, такмил додани қонунгузорӣ барои ба танзим овардани муҳочирати меҳнатии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар масъалаҳои ҳалталабро пешбинӣ намуда буд. Қарори болозикри Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон¹⁰⁸ миёнамӯҳлат буда, иҷрои бандҳои нақшай чорабинӣ то соли 2018 муайян шуда буданд ва мутобиқи он вазорату идораҳои ҷумҳурӣ, мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимиияти давлатии ВМКБ, вилоятҳо, шаҳри Душанбе ва шаҳру ноҳияҳои тобеи

---

¹⁰⁸ Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 5 февраля соли 2015, №50 «Дар бораи нақшай чорабиниҳо оид ба пешгирии таъсири ҳатарҳои эҳтимолӣ ба иқтисодиёти миллӣ».

чумхурӣ чорабиниҳои дар нақша зикргардидаро дар мӯҳлатҳои муқарраршуда ҳаллу фасл намуданд. Мутаассифона, минбаъд чунин қарори Ҳукумати мамлакат идома дода нашуд, зоро он имконият медод то дараҷае вазъи муҳочиронро беҳтар гардонад.

Масъалаҳои баргаштани муҳочирони меҳнатии ғайриқонунӣ ва ҳамгирои онҳо дар ҷамъият, дар Стратегияи миллии муҳочирати меҳнатии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳориҷа дар давраи солҳои 2011-2015, ки бо қарори Ҳукумати мамлакат аз 4 октябри соли 2011, №460 тасдиқ гардидааст, низ пешбинӣ шуда буданд ва дар яке аз бандҳои он иҷрои ҷорабинии зерин дарҷ гардида буд: «...*ташкил кардани механизми ҳамгирои муҳочирони баргашта ба иқтисодиёти мамлакат, баланд бардоштани фаъолияти иқтисодии аъзоёни оилаи муҳочирони меҳнатӣ тавассути омӯзиши касбӣ, тиҷоратӣ, ҷудо кардани қарзҳои хурд ва фаро гирифтан ба ҳудиши тиголии расмӣ, коркард ва татбиқи лоиҳаҳои иқтисодӣ бо мақсади баланд бардоштани сатҳи зиндагӣ ва наст кардани сатҳи камбизоатии муҳочирони меҳнатӣ, коркарди пакети лоиҳаҳои иҷтимоӣ барои ҷалб намудани сармоягузорон*».

Аз матни Стратегияи болозикр маълум мегардад, ки Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон кӯшиш мекунад то ҳадди имкон душвориҳои муҳочирони меҳнатии баргаштаро ҳаллу фасл намояд, лекин иқдомҳои Ҳукумати чумхурӣ на ҳама вақт пайравони худро пайдо мекунанд.

Мӯҳлати иҷрои Стратегияи болозикр соли 2015 ба охир расид, аммо баъдан Стратегияи навбатии давлатӣ ҷиҳати ҳалли мушкилиҳо дар самти муҳочирати меҳнатӣ қабул карда нашуд ва ин гуна ҳолат вазъи муҳочирони меҳнатӣ ва аъзои оилаи онҳоро сол аз сол душвор гардонида истодааст.

Саривакӯт қабул накардани Стратегияи муҳочиратӣ сабабгори суст шудани ҳамкориҳои байнидавлатио байниидоравӣ оид ба танзими равандҳои муҳочират ва афзоиш ёфтани шумораи муҳочирони ғайриқонунӣ аз ҳисоби шаҳрвандони кишварамон мебошад.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки 26,4% -и муҳочирони меҳнатии Тоҷикистон аз ҷавонони синну солашон 18-29 -сола ва 33,4% аз шаҳрвандони 30-39 -сола иборат мебошад ва маҳз ҳамин гурӯҳҳо шумораи зиёди муҳочирони меҳнатии ғайриқонуни кишварамонро ташкил медиҳанд. Ҳангоми бозгашт ба ватан, онҳо бояд бо ягон намуди шуғл фаро гирифта шаванд, зеро дар ҳолати бекорӣ ва надоштани маблағи кофӣ барои пешбуруди рӯзгор, ҷавонон метавонанд аз тарафи қувваҳои носолим ба ҳодисаҳои ғайриқонунӣ ва роҳҳои фиреб ҷалб карда шаванд.

Қисми зиёди ҷавонони баргашта мактаби миёнаро баъд аз барҳам ҳӯрдани собиқ давлати Иттиҳоди Шӯравӣ, яъне аз давраи солҳои 90 -уми асри гузашта, ки он дар ҳаёти мардуми Тоҷикистон як давраи мудҳиш буд, ҳатм намудаанд ва аз омӯзиши хуби забони русӣ ва касбу ихтисосҳои замонавии коргарӣ маҳрум буданд. Бо ин сабаб ҷавонон ҳангоми будубош ва амалӣ намудани фаъолияти корӣ дар ҳудуди Федератсияи Россия, ба душвориҳои гуногун дучор гардида, имконият пайдо намекунанд, ки дар мӯҳлатҳои муқарраршуда дорои сертификат оид ба донистани забони русӣ, таърих ва қонунгузории муҳочирати Россия, инчунин дорои патент ва қарордод оид ба фаъолияти кории расмӣ гарданд.

Ин гуна мушкилиҳо ҷавононро ноумед мегардонад ва дар чунин вазъияти ноилоҷӣ онҳо қодир ҳастанд ба амалҳои ғайриқонунӣ даст зананд. Бояд зикр намуд, ки тайи солҳои охир аз давлатҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ ва аз он ҷумла Тоҷикистон шомил шудани ҷавонон ба ҳизбу ҳаракатҳо ва ташкилотҳои террористиву экстремистӣ ба назар мерасад ва ин гуна вазъият бисёри давлатҳои ҷаҳонро аз лиҳози таъмини амнияти кишварашон, ба ташвиш овардааст.

Дар ҳудуди Федератсияи Россия низ, ки садҳо ҳазор нафар шаҳрвандони кишварамон дар он фаъолияти корӣ доранд, қувваҳои носолими ифротгароии фаъолияташон зиддиинсонӣ пайдо шудаанд, ки онҳо ҷавонони бекору сустиродаро ба гурӯҳҳои террористӣ ҷалб намуда,

ба ҳудуди давлатҳои интихоб кардаашон барои иштирок ва амалӣ намудани задухӯрдҳои ҳарбию терористӣ равона месозанд. Аз ин хотир, давлатҳои ҷаҳонро лозим аст, ки ҳамкориҳоро дар ин раванд пурзур намоянд ва дар яқҷоягӣ оид ба пешгирии ҳодисаҳои терористӣ ҷораҳои заруриро андешанд.

Доир ба баргаштан (рондан ва берун кардан) - и шумораи зиёди муҳочирони меҳнатии қишварамон аз хориҷа чунин нуқтаи назарро қайд кардан лозим аст, ки қисми муайяни онҳо бо заминаи хуби қасбӣ ва молиявӣ ба ватан баргаштаанд ва ин гуна иқтидорро бо роҳи ҷалби муҳочирон дар раванди рушди иҷтимоию иқтисодии мамлакат истифода бурдан ба мақсад мувоғик аст. Зоро, муҳочирони меҳнатии қишварамон, ки аз давлатҳои тараққиёфтаи хориҷӣ ба ватан баргаштаанд, қасбу ихтисоси замонавиро мутобиқ ба бозори меҳнати байналхалқӣ азҳуд кардаанд ва инчунин, бо ҳуд ё тавассути бонкҳо маблағи муайянро ба ҳонаводаҳои ҳуд дастрас намудаанд.

Баъзе аз муҳочирони қишварамон имконият доранд ба ватанашон воситаҳои гуногуни техникӣ ва технологияҳои навро ворид намоянд, ки он низ метавонад дар рушди мамлакат нақши арзандай ҳудро гузорад. Аз ин хотир, масъалаи ҷалб намудани муҳочирон дар раванди рушди устувири қишвар, ҳам бар манфиати муҳочирон ва ҳам бар манфиати давлат мебошад, ки чунин воситаро бисёр қишварҳои бомуваффақ дар самти муҳочират истифода мебаранд ва он натиҷаҳои арзанда дорад.

Мутобиқи таҷрибаи байналхалқӣ, дар соҳаи муҳочират он қишварҳо муваффақ мегарданд, ки мутахассисони болаёқатро сарҷамъ намуда сиёсати самаранок ва созандаро дар ин самт татбиқ менамоянд. Илова бар он, оид ба татбиқи сиёсати давлатӣ дар соҳаи муҳочират бевосита бояд ҳамаи вазорату идораҳо, мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ, ташкилотҳои байналхалқӣ, ҷамъиятиӣ, ғайридавлатӣ ва дигарҳо таҳти ҳамоҳангозии мақомоти ваколатдори давлатӣ оид ба муҳочират иштироки фаъолона намоянд. Зоро, ҳалли саривақтии мушкилиҳо дар самти муҳочират ва таъмин кардани ҳифзи ҳуқуқу манфиатҳои

муҳочирон ва аъзои оилаи онҳо, аз муносибати ҳамаи ташкилоту идораҳо бевосита аз шакли моликият вобастагии калон дорад.

Таҳлили бозори меҳнати мамлакат нишон медиҳад, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон бо дарназардошти сатҳи баланди воқеи бекорӣ дар кишварамон, боз дар давоми даҳсолаҳои наздик аз ҳалли масъалаҳои муҳочират дур шуда наметавонад ва он ҳамчун яке аз самтҳои афзалиятнок дар сиёсати беруна ва дохилии давлатӣ бокӣ ҳоҳад монд. Тоҷикистон аллакай се даҳсола боз бо масъалаҳои муҳочират машғул аст ва бо мақсади паст кардани шиддати ҷараёни муҳочирати аҳолӣ ва такмили механизмҳои идоракуни давлатӣ, бояд дар кишварамон дигаргуниҳои ҷиддӣ бо истифода аз таҷрибаи пешӯдами байналхалқӣ дар самти мазкур ва бо дарназардошти шароиту мизони фаҳмиш ва дарки масъала амалӣ карда шаванд.

Зиёда аз 95%-и муҳочирони меҳнатии кишварамон ҳарсола ба Федератсияи Россия равона мегарданد ва ин раванд солҳои наздик давом дода мешавад, чунки бозори меҳнати ягон давлати дигари хориҷӣ шароити қабули садҳо ҳазор нафар муҳочиронро аз Тоҷикистон надорад. Вобаста ба ин, дар баробари омӯзиш ва ворид гардидан ба бозори меҳнати дигар давлатҳои хориҷӣ Ҷумҳурии Тоҷикистонро лозим аст, ки бо мақсади таъмин намудани шароити мусоид барои фаъолияти кории шаҳрвандони кишварамон дар ҳудуди Россия, бо ин давлат ҳамкориҳои судмандро давом дихад.

Музди меҳнати паст дар шароити иқтисоди бозоргонӣ шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистонро водор месозад, ки тарки ватан карда ба хорича барои пайдоиши ҷои кор ва музди меҳнати арзанда сафар намоянд. Мутаассифона, кисми зиёди муҳочирони меҳнатии равонагардида қасбу ихтисосҳои рақобатпазири бозори меҳнатро азҳуд накардаанд ва забонҳои хориҷиро низ хуб наомухтаанд. Аз ин сабаб, ин яке аз омилҳое мебошад, ки аксарияти шаҳрвандони кишварамон дар бозори меҳнати байналхалқӣ ракобатнопазир набуда, кордихандагон ба онҳо ҷойҳои кории дуюмдарачаро бо музди меҳнати хеле кам пешниҳод

менамоянд. Албатта чунин вазъият моро қаноатманд карда наметавонад ва мақомотҳои дахлдори давлатиро лозим аст, ки ҷиҳати ҳалли камбудиҳо дар ин самт тадбирҳои ҷиддӣ андешанд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон мисли дигар кишварҳои муваффақ дар самти муҳочират имконият дорад иқтидори ҷараёни муҳочиратро ҳарчи бештар ба рушди иқтисодию иҷтимоӣ ва инноватсионии кишварамон равона созад. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар давоми солҳои 2007-2020 миқдори маблағи интиқолдодаи шахсони воқеӣ, яъне муҳочирони меҳнатӣ, диаспораҳои тоҷикон ва ҳамвatanони бурунмарзӣ ҳамагӣ 34 млрд. 522 млн. доллари амрикоиро ташкил дод ва ин гуна миқдори маблағ дар мӯътадил гардидани вазъи иқтисодию иҷтимоии мамлакат, паст кардани сатҳи камбизоатии аҳолӣ ва баланд бардоштани некӯаҳволии шаҳрвандони кишварамон аҳамияти бебаҳо дорад.

Баъзе аз нафарон ҳисоб менамоянд, ки дар миқдори маблағи дарҷшуда ҳиссаи калони соҳибкорон мебошад, аммо ин нуқтаи назар баҳсталаб аст. Зеро, дар асоси тасдиқоти мутахассисони бонкҳои ҷумҳурияйӣ, соҳибкорон шахси воқеӣ набуда, балки шахси ҳуқуқӣ ба ҳисоб мераванд ва онҳо муомилоти пулию бонкии худро тавассути супоришномаи бонкӣ ва шартҳои пардоҳти бонкӣ амалӣ менамоянд.

Айни замон ягон соҳаи хочагии ҳалқи мамлакат, вазорату идораҳо, институтҳои молиявӣ ва дигар ташкилоту корхонаҳо чунин иқтидори дастгирии молиявии шаҳрвандони Тоҷикистонро мисли соҳаи муҳочират надоранд ва бинобар ин, ба ин соҳа диққати ҷиддӣ ва дастгирии бевоситаи ҳамаи идораҳои давлатию ғайридавлатӣ зарур мебошад. Мо бояд дар барномаҳои рушди кишвар бо истифода аз усулҳои мусоири ҳавасмандгардонӣ зиёдтар маблағҳои муҳочирони меҳнатӣ, диаспораҳои тоҷикон ва ҳамвatanони бурунмарзиро ҷалб намоем ва то қадри имкон аз қарзҳои берунаи молиявӣ бо фоизҳои муайянӣ гуногунмӯҳлат, ки ҳоло миқдори он 3,8 млрд. доллари амрикоиро ташкил медиҳад¹⁰⁹, худдорӣ намоем. Кишвари Ҳиндустон таҷрибаи хуби муҳочиратиро ба роҳ

---

¹⁰⁹ Рӯзномаи «Asia+», №30 (1515) / 5 августи соли 2021, саҳ. 3.

мондааст ва маблағҳои воридшудаи ҳиндуҳои бурунмарзӣ сол аз сол афзоиш меёбад. Агар миқдори маблағи интиқолдодаи онҳо ба ватанашон соли 2009 ҳамагӣ 49 млрд. долларро ташкил карда бошад, пас ин рақам соли 2019 то 82 млрд. доллар зиёд гардид¹¹⁰ ва ин шаҳодати ҳамкориҳои судманди мақомотҳои давлатии Ҳиндустон бо муҳочирон ва ҳиндуҳои бурунмарзӣ мебошад.

Ба ҳар ҳол таҷрибаи давлатҳои муваффақи қабулқунанда ва интиқолдиҳандай муҳочирон тасдиқ менамояд, ки иқтидори муҳочират дар раванди рушди мамлакат ниҳоят бузург аст ва аз имкониятҳои он бо роҳи татбиқи сиёсати самараноки муҳочират бояд истифода бурд.

То солҳои аввали 2000-ум Ҷумҳурии Тоҷикистон мисли баъзе аз давлатҳои хориҷи дуру наздик бештар ба қатори кишварҳои интиқолдиҳандай муҳочирон дохил мегардид. Лекин баъд аз он, бо дарназардошти мӯътадил гардидани вазъи сиёсӣ, ҳуқуқӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва волоияти қонунгузории миллӣ дар дохири мамлакат, Тоҷикистон то дараҷае ба давлати қабулқунандаи муҳочирони хориҷӣ, аз он ҷумла муҳочирони меҳнатии дигар кишварҳои дунё табдил ёфт ва ин гуна ивазшавии ҷараёни муҳочират шаҳодати пайдо гардидани ҳусусияти нав дар сиёсати давлатии муҳочират мебошад. Бо ин мақсад, Ҷумҳурии Тоҷикистон мисли дигар кишварҳои хориҷи дуру наздик муҳочирони меҳнатии хориҷиро барои иштирок дар рушди иқтисодию иҷтимоии мамлакат даъват менамояд ва ҳамзамон, доир ба пешгирии муҳочирати гайриқонунӣ чораҷӯй менамояд.

Аз ҷадвали 3.2.3 -и дар поён овардашуда шумораи умумии муҳочирони меҳнатии хориҷӣ, ки дар давоми солҳои 2009-2020 дар қаламрави кишварамон фаъолияти корӣ доштанд, бо дарназардошти шумораи занҳои хориҷӣ маълум карда шудааст¹¹¹.

---

¹¹⁰ А.А. Бабаев. Современные проблемы миграции населения Республики Таджикистан: ее потенциал в процессе развития страны. Душанбе. 2020. – С. 279.

¹¹¹ Административные данные о миграции в РТ. <https://www.unesco.org/3.taqikistan>; Миграционная служба Министерства труда, миграции и занятости населения РТ.

Мутобиқи ҷадвали болозикр муайян мегардад, ки аз соли 2009 то соли 2016 шумораи муҳоҷирони меҳнатии хориҷӣ дар кишварамон ҳарсола афзоиш ёфтааст ва баъд аз соли 2017 то соли 2020 коҳиш меёбад.

Чунин вазъияти ивазшаванда аз бад гардидани шароити иқтисодӣ дар давлатҳои минтақаи АвруОсиё, паст шудани муҳити сармоягузорӣ ва баргаштани шумораи зиёди муҳоҷирони меҳнатии Тоҷикистон аз хориҷа мебошад, ки дар мадди аввал мақомотҳои даҳлдори давлатӣ ҷиҳати дар доҳили мамлакат бо кор таъмин кардани шаҳрвандони маҳаллий тадбирҳо меандешанд.

Ҷадвали 3.2.3. - Маълумот оид ба муҳоҷирати меҳнатии шаҳрвандони хориҷӣ ба Ҷумхурии Тоҷикистон дар давоми солҳои 2009-2020 (нафар)

Муҳоҷир они хориҷӣ	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Ҳамагӣ	1260	2361	4069	5211	6000	7668	10218	11330	6645	6590	6700	4743
Мардҳо	1181	2225	3846	4898	5387	5461	6687	-	-	-	-	-
Занҳо	79	136	223	313	613	2207	3531	-	-	-	-	-

Сарчашма: Административные данные о миграции в РТ.
<https://www.unece.org/3.taqikistan>; Миграционная служба Министерства труда, миграции и занятости населения РТ.

Ин гуна сиёсатро ҳамаи кишварҳои ҷаҳон татбиқ менамоянд ва Тоҷикистон низ чунин таҷрибаро амалий менамояд.

Олимон ва коршиносони соҳаи муҳоҷират тазаккур медиҳанд, ки дар оғози асри XXI муҳоҷирати аҳолӣ ба раванди ҷаҳонӣ ва падидай ҷаҳонишавӣ табдил ёфтааст ва айни замон ягон давлати дунё қотеъона тасдиқ карда наметавонад, ки дар ҳудуди он равандҳои муҳоҷират вуҷуд надоранд. Зоро, илм исбот менамояд, ки муҳоҷирати аҳолӣ қонуниятҳои ҳуқуқӣ ва табиии ҳудро дорад ва вобаста ба ин ҳаракати муҳоҷиратӣ дар ҳамаи кишварҳои ҷаҳон мавриди амал қарор дорад.

Мутобиқи маълумоти Созмони Милали Муттаҳид, ба ҳолати соли 2019 шумораи муҳоҷирони байналхалқӣ дар ҷаҳон 272 млн. нафарро ташкил дод ва дар асоси пешбинихои коршиносони ин ташкилоти бонуфузи байналмилалӣ, то соли 2050 теъдоди муҳоҷирон дар дунё ба 405 миллион нафар ҳоҳад расид¹¹². Рақамҳои овардашуда тасдиқи он мебошанд, ки вобаста ба омилҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ, демографӣ, экологӣ ва гайраҳо, шиддати муҳоҷират дар миқёси ҷаҳон пурзӯр мегардад ва мушкилиҳоро дар ин самт давлатҳои хориҷи дуру наздик танҳо дар ҳамкориҳои судманд метавонанд ҳаллу фасл намоянд. Тоҷикистон низ бо иштироки садҳо ҳазор нафар шаҳрвандони кишварамон дар раванди муҳоҷирати байналхалқӣ қарор дорад ва бо сабаби душвориҳои ҷойдошта дар бозори меҳнати дохири мамлакат, кишвари мо дар давоми даҳсадаҳои наздик мисли дигар давлатҳо аз ҷараёни пуршиддати муҳоҷират дар канор монда наметавонад.

Аз солҳои аввали пайдоиши раванди муҳоҷирati меҳнатии хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, зиёда аз 95% -и муҳоҷирони кишварамон ҳарсола ба Федератсияи Россия равона мегарданд ва интихоби ин давлат аз тарафи шаҳрвандони мо бесабаб нест. Зеро ҳамкориҳои савдоиу иқтисодии байнидавлатии Тоҷикистону Россия таърихи садсолаҳоро дар бар мегирад ва ба гайр аз ин, дар давоми ин солҳо муносибатҳои дӯстонаю хешутабории мардуми ду кишвар рушд ёфтаанд ва ин омилҳо имконият медиҳанд, ки муҳоҷирat ба ин мамлакат давом дода шавад.

Ҳамзамон қайд қардан лозим аст, ки Федератсияи Россия ба душвориҳои демографӣ дучор гардидааст ва бозори меҳнати ин кишвар ба қувваи корӣ ниёз дорад. Ин гуна вазъият низ тарафи Россияро водор месозад, ки муҳоҷирони меҳнатии Тоҷикистонро ба давлати худ бо мақсади пур кардани ҷойҳои кории холӣ ва пешбуруди соҳаи иқтисодиёт, даъват намоянд.

---

¹¹² Бабаев А.А. Современные проблемы миграции населения Республики Таджикистан: ее потенциал в процессе развития. Душанбе. 2020. - С.10.

Тоҷикистон айни замон кӯшиш карда истодааст, ки ҷуғрофияи муҳочирати меҳнатии хориҷиро дигаргун сохта, бо дигар давлатҳои хориҷи дур созишномаҳои ҳамкориро ба имзо расонад. Ҳамзамон, тибқи дастуру супоришҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, дар дохили мамлакат таъсис додани ҷойҳои нави кории арзанда лозим аст, то ин ки раванди муҳочирати меҳнатӣ ба хориҷа паст карда шавад.

Барои иҷрои масъалаҳои гузошташуда, сатҳи касбу ихтисос ва забондонии шаҳрвандони ҷумҳурӣ бояд ба талаботи бозори меҳнати дохил ва хориҷи кишвар ҷавобгӯй бошад. Мутаассифона, дар ин самт баъзе камбуҷидҳо вуҷуд доранд. Мутобиқи тадқиқоти Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки соли 2010 гузаронида шуд, соли 2004 сатҳи маълумоти касбӣ-коргарии муҳочирони меҳнатии кишварамон 20,9% -ро ташкил медод ва ин нишондиҳанда соли 2009 то 11,8% коҳиҷ ёфт¹¹³. Солҳои минбаъда низ вазъият дар ин самт беҳтар нагардид ва чунин ҳолати ба амал омада аз он шаҳодат медиҳад, ки соҳаи касбомӯзӣ ба дигаргуниҳои ҷиддӣ ниёз дорад.

Ба камбуҷидҳои зикргардида нигоҳ накарда, қисми муайяни муҳочирони меҳнатӣ кӯшиш менамоянд, ки ҳангоми дар сафари хориҷа будан малакаю дониши худро баланд бардоранд. Ин гуна муҳочирони меҳнатии баргашта метавонанд дар рушди иқтисодию иҷтимоии мамлакат саҳмгузор бошанд, зоро қисми муайяни онҳо бо дарназардошти шиносой бо технологияҳои мусоир дар хориҷа, тавонистанд малакаю дониши худро беҳтар намоянд.

Баъзе аз муҳочирони меҳнатии баргашта барои ташкил кардани фаъолияти соҳибкорӣ ва ё дигар намуди фаъолият, маблағҳои кофӣ доранд. Дар ин ҳолат ба онҳо дастгирии давлатӣ лозим аст ва барои амалӣ намудани мақсадҳои гузошташуда ҷиҳати дар дохили мамлакат таъсис додани ҷойҳои кории арзанда ва ба шугли пурмаҳсул фаро

---

¹¹³ Евразийский юридический журнал, №2(93). Москва. 2016.

гирифтани шаҳрвандони кишварамон, саҳмгузории ҳамаи мақомотҳои давлатӣ зарур мебошад.

Зоро, ҳангоми бо фаъолияти кории доимӣ ва шугли пурмаҳсул фаро гирифтани ҳамаи шаҳрвандони кишварамон, шиддат ба муҳочирати меҳнатии беруна паст мегардад ва ин омил пеши роҳи муҳочирати ғайриқонуниро гирифта метавонад. Дар баробари ин, ҳодисаҳои террористӣ ва экстремистӣ низ коҳиш меёбанд ва бо мурури замон ба ин намуди фаъолияти зиддииинсонии ташкилоту иттиҳодияҳои террористӣ хотима бахшидан мумкин аст.

Дар асоси фикру ақидаи дар боло гуфташуда қайд кардан лозим аст, ки тайи даҳсолаҳои охир манфиати иқтисодии муҳочирати меҳнатӣ барои Тоҷикистон ва дигар кишварҳои хориҷи дуру наздик баръало намоён аст ва онро тавассути ҳаҷми маблағҳои интиқолдодаи муҳочирон ба ватани аҷдодиашон муайян кардан мумкин аст. Тадқиқотҳо нишон медиҳанд, ки музди миёнаи муҳочирони меҳнатии кишварамон дар хориҷа 400-699 доллари амрикоиро ташкил медиҳад¹¹⁴ ва он ба ҳисоби муқаррарӣ ба 550 доллар баробар аст. Чунин миқдори музди меҳнат 4-5 баробар аз музди миёнаи командон дар доҳили кишварамон баландтар мебошад ва он имконият медиҳад, ки некӯаҳволии оилаҳои шаҳрвандон беҳтар гардида, ҳамзамон раванди муҳочирати меҳнатӣ дар рушди мамлакат саҳмгузор бошад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон бо дарназардошти таҷрибаи хуби солҳои пешин дар соҳаи муҳочирати аҳолӣ ва рушди ҳамкориҳои иқтисодию тиҷоратӣ бо кишварҳои дунё қодир аст, ки дар солҳои наздиктарин дар ҳалли масъалаҳои саноатиқунонии босуръати мамлакат, ташкили ҷойҳои нави корӣ бо маоши арзанда, ташаккул ва муаррифии имкониятҳои сармоягузорӣ, сайёҳӣ ва пешбуруди маҳсулоти содироти кишвар ба хориҷа, таблиғи мероси таърихию фарҳангии тоҷикон ва

¹¹⁴ Аминҷанов Р.М., Бабаджанов Р.М., Маҳмадбеков М.Ш., Муқимова Н.Р. Миграционная ситуация современного Таджикистана (результаты социо-экономического исследования). Душанбе. Консалтинговая компания «Намо». 2016. - С.44.

таҳқими мавқеи давлат дар арсаи байналмилалӣ, ба натиҷаҳои дилҳоҳ ноил гардад ва дар қатори давлатҳои бомувафғақи дунё ҷойи худро интихоб намояд.

3.3. Тавсияҳо оид ба самаранок истифода бурдани равандҳои муҳочират дар рушди иқтисодию иҷтимоии мамлакат

Масъалаҳои татбиқи сиёсати мақсадноки муҳочиратӣ ва самаранок истифода бурдани маблағҳои муҳочирони меҳнатӣ дар таҷрибаи бисёр кишварҳои хориҷи дуру наздик мавриди амал қарор дода шудааст ва Ҷумҳурии Тоҷикистонро лозим аст, ки таҷрибаи хуби байналхалқиро бо дарназардошти шароити имрӯзай ҷомеа роҳандозӣ намояд ва ба натиҷаҳои дилҳоҳи фаъолият мувафғақ гардад.

Мо инчунин итминони комил дорем, ки масъулони мақомотҳои даҳлдори давлатӣ доир ба коркарди стратегияю барномаҳои миёнамӯҳлату дарозмӯҳлат дар соҳаи муҳочират саҳмгузорӣ намуда, бо дарназардошти татбиқи амалии сиёсати давлатӣ дар ин самти афзалиятноки ҷомеа, мақсадҳои гузашташударо ҷиҳати истифодаи самараноки равандҳои муҳочират ва маблағҳои муҳочирон дар рушди мамлакат амалӣ карда метавонанд.

Дар банди 4.1.2. Консепсияи муҳочирати меҳнатии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ба хориҷа мақсадҳои иқтисодии мамлакат ба чунин тарз қайд карда шудаанд: “Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо сабабҳои объективӣ сатҳи бекории аҳолӣ ниҳоят зуд афзоиш мейбад, сиёсати судманди муҳочирати меҳнатӣ ба хориҷа яке аз омилҳои муҳими паст кардани теъдоди бекорон мебошад. Дар натиҷаи паст кардани сатҳи бекорӣ бошад, ҷиҳати афзоиши даромади аҳолӣ ба самараи хуб ноил шудан мумкин аст¹¹⁵”. Аз ин хотир, танзими давлатии равандҳои муҳочират ва истифодаи самараноки он дар рушди иҷтимоию иқтисодии мамлакат яке аз вазифаҳои аввалиндарачаи мақомотҳои ҳокимияти давлатӣ мебошад.

---

¹¹⁵ Карори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 9 июни соли 2001, №242 “Дар бораи Консепсияи муҳочирати меҳнатии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ба хориҷа.

Ҳамаи вазорату идораҳои ҷумҳурияйӣ, мақомоти иҷроияи ҳокимиюти давлатӣ дар вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳо, инчунин ташкилоту созмонҳои байналхалқӣ, ҷамъиятӣ, ғайридавлатӣ, шарикони иҷтимоӣ, воситаҳои аҳбори умум, ҷомеаи шаҳрвандӣ ва дигар ниҳодҳо бевосита аз шакли моликияташон бояд дарк намоянд, ки ҳалли масъалаҳои муҳочират танҳо ба мақомоти ваколатдори давлатӣ дар ин самт дар симои Ҳадамоти муҳочират даҳл надорад ва ин идораи давлатиро дар танҳоӣ бо иҷрои вазифаҳои зиёд, ки баъзе аз онҳо аз салоҳияти ин идора берун аст, гузоштан мумкин нест. Масъалаҳои муҳочират гуногунҷабҳа мебошанд ва ҳалли мушкилиҳои он ба ҳамаи идораҳои давлатию ғайридавлатӣ, сар карда аз Ҳукумати мамлакат ва то корхонаҳои хурду ҳусусӣ вобастагӣ дорад. Агар мо тавонем ҳарчи тезтар чунин масъалагузориро дар вучудамон дарк ва қабул намоем, ҳамон қадар тезтар вазъи муҳочират дар кишварамон ва будубоши муҳочирон дар дохил ва хориҷи Тоҷикистон мӯътадил мегардад.

Барои рушди иқтиидори институтсионаӣ дар мамлакат танҳо омӯзиши кормандон ва ташкили фаъолияти мақомоти ваколатдори давлатӣ оид ба муҳочират басанда нест. Барои ин, чӣ хеле ки мо дар боло қайд карда гузаштем, “системаи васеи институтсионаӣ” - и аз тарафи давлат дастгириёбанда низ зарур мебошад. Чунин коркарди системаро таҷрибаи ҷаҳонӣ дар асоси татбиқи амалии он дар давлатҳои бомуваффақи интиқолдиҳандагӣ ва қабулкунандай муҳочирон нишон медиҳад ва истифодаи чунин таҷриба ба мақсад мувоғиқ мебошад. Зоро, танҳо бо фаъолияти якҷояи эҷодӣ ва ҳамоҳангсозии масъалаҳо мутобиқи нақшай якҷояи амал, мумкин аст қадамҳои мустаҳкамро бо қабули қарорҳои воқеиу амалишаванд пеш гузошт.

Давлатҳои интиқолдиҳандагӣ ва қабулкунандай муҳочирон дар қабули қарорҳои даҳлдор манфиати умумии иқтисодӣ доранд, ки он ҳамчунин метавонад будубоши бобарори муҳочиронро таъмин намояд.

Вобаста ба ин, барои баррасӣ ва муҳокима масъалаҳои ҳалталаби зеринро ҳангоми барпо намудани ҷаласаҳои дутарафа ва бисёртарафаи

байниҳукуматӣ гузоштан мумкин аст, ба монанди: идоракуни якҷояи сарҳадот, ба имзо расонидани созишномаҳо оид ба додани иҷозати кор ва раводиди дучониба, тартиби воридшавӣ ва хориҷшавӣ аз ҳудуди давлатҳо, қабули ҷораҳо оид ба сафари бехатар, беҳтаргардонии шароити зист ва фаъолияти кории муҳочирон, ихроҷи ақлҳо ва ташакқули таҳассус, пешниҳоди аризаҳо оид ба сӯгуртаи иҷтимоӣ, душаҳрвандӣ, интиқоли маблағҳо ва коркарди системаи содда кардашудаи он, инчунин дигар масъалаҳо ҷиҳати беҳтар намудани будубоши муҳочирон дар қаламрави қишвари қабулкунанда.

Чунин ҷорабиниҳоро доимо мавриди муҳокима ва амал қарор додан лозим аст ва дар ин бобат ташаббускории қасбӣ доир ба ҳалли масъалаҳои муҳочират бояд бештар аз тарафи давлатҳои интиқолдиҳандай муҳочирон гузошта шаванд, зеро мавзӯи ҳифзи ҳукуқу манфиатҳои муҳочирон ва будубоши бомуваффақи онҳо дар хориҷа зиёдтар маҳз ба давлатҳои интиқолдиҳандай муҳочирон даҳл дорад.

Барои танзими оқилонаи тақсимоти захираҳои меҳнатӣ ба Ҷумҳурии Тоҷикистон зарур аст, ки оид ба коркарди сиёсати самараноки муҳочиратӣ корбариро идома дихад ва пеш аз ҳама ин гуна фаъолият дар самти муҳочирати меҳнатии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ба хориҷа, бояд бо Федератсияи Россия рушд дода шавад. Ҳамзамон, ба давлатҳои қабулкунанда ва интиқолдиҳандай муҳочирон лозим аст, ки санадҳои қонунии миллиро барои таъсис додани заминаи ягонаи меъёри-ҳукуқӣ бо мақсади фароҳам овардани шароити мусоид барои будубоши муҳочирон ва аъзои оилаи онҳо, ҳамоҳанг созанд ва дар қаламрави қишварашон ҷорӣ намоянд.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд оид ба танзими давлатии равандҳои муҳочират ва паст кардани сатҳи номуташаккилии муҳочирати меҳнатии берунаи аҳолӣ, ҷораҳои иловагии байнидавлатиро амалий намояд. Инчунин, баҳри мураттаб соҳтан ва амалий намудани ҷорабиниҳо оид ба равона кардани захираҳои меҳнатии изофагӣ ба хориҷа ва татбик намудани механизми тартиби ҷалби сармояи

муҳочирон ва ҳамватанони бурунмарзӣ ба рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон, стратегия ва барномаҳои дарозмуддати давлатиро қабул ва ичро намояд.

Мақомоти даҳлдори давлатӣ дар соҳаи муҳочират, коршиносон, иқтисодчиён ва олимони илми демография хуб дарк менамоянд, ки муҳочирати аҳолӣ дар ҳар давру замон вуҷуд дошт, вуҷуд дорад ва то ин ки инсоният дар ин сарзамин ҳаёт ба сар мебарад, боқӣ ҳоҳад монд. Зоро он масъалаҳои ҳаётан зарури иҷтимоӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ, демографӣ, экологӣ ва дигарҳоро дар бар гирифта, барои пешрафти ҷомеа ва фаъолияти инсон бевосита мусоидат менамояд.

Дар даҳсолаҳои охир муҳочирати аҳолӣ ба соҳаҳои ҳаётан муҳими Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсир расонида ба рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва сиёсии мамлакат таъсири муҳим мерасонад. Ҷараёни муҳочиратӣ -ин ҳақиқати ҳаёти мо буда, он бояд ба идоракуни давлатии равандҳои он равона карда шавад. Муҳимияти муаммоҳои муҳочиратӣ, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавҷуд аст, ин дар баъзе давраҳо ҳалалдор гардидани сиёсати ягонаи раванди муҳочиратии миллӣ ва риоя накардани пайдарҳамии масъалаҳо мебошад. Ба таври мисол тазаккур додан лозим аст, ки аз солҳои аввали Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2013 масъалаҳои муҳочират дар кишварамон мутобики қонунгузории миллӣ ва сиёсати интихобкардаи Ҳукумати мамлакат дар ин самт ҳаллу фасл мегардиданд ва мақсаду мароми давлат ҷиҳати ҳифзи ҳуқуқу манфиатҳои муҳочирон ва танзими равандҳои муҳочират возеху дақиқ муайян ва мавриди ичро қарор доштанд. Роҳбарияти онвақтаи Вазорати меҳнат ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Вазорати корҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҳадамоти муҳочирати назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки мақомоти ваколатдори давлатӣ дар соҳаи муҳочират ба ҳисоб мерафтанд, дар асл вазифаҳои худро тибқи қонунгузорӣ ва сиёсати давлатӣ ба роҳ монда буданд ва аз ин хотир, ҳамоҳангсозии масъалаҳо

ва нақши калидӣ доштани онҳо аз тарафи дигар вазорату идораҳои ҷумҳурияйӣ эътироф гардида буд.

Моҳи ноябрь соли 2013 дигаргунӣ дар соҳторҳои давлатӣ ба амал омад ва Ҳадамоти муҳочирати назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба соҳтори аз нав таъсис додашудаи Вазорати меҳнат, муҳочират ва шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон шомил карда шуд. Мутаассифона, роҳбарияти таъиншудаи вазорати навтаъсис пайдарҳамии сиёсати давлатӣ ва рушди қонунгузорию ҳамкориҳои байнидавлатию байниидоравиро дар соҳаи муҳочират нигоҳ надошт. Вобаста ба ин, фаъолият тайи солҳои 2014-2019 хеле паст гардид ва мушкилиҳо дар соҳаи муҳочират зиёдтар гардиданд, зоро дар ин давра натиҷаҳои кории Тоҷикистон бо давлати асосии қабулкунандай муҳочирони меҳнатӣ - Федератсияи Россия коҳиш ёфтанду баръакс, натиҷаҳои кории дигар давлатҳои ИДМ ва пеш аз ҳама Ӯзбекистону Қирғизистон бо ин кишвар хеле беҳтар гардиданд.

Аз ин хотир, муҳочирони меҳнатии кишварамон ҷойҳои кории арзандаро бо музди меҳнати хуб аз даст медоданд ва шароити будубоши онҳо дар Россия бадтар гашт. Чунин вазъиятро муҳочирони меҳнатӣ ва аъзои оилаи онҳо баҳодиҳӣ менамоянд ва мутобиқи фикру ақидаҳояшон, шомил шудани дигар кишварҳои ИДМ ба Шурои иқтисодии АвруОсиё (ЕАЭС) шароити корӣ ва зисти муҳочирони меҳнатии ин давлатҳоро да ҳудуди Россия беҳтар кард ва ҳамзамон будубоши муҳочирони меҳнатии Тоҷикистонро мушкилтар гардонд.

Мисоли он, ки тайи солҳои 2014-2019 бо Федератсияи Россия танҳо як созишиномаи байниҳукуматӣ оид ба масъалаи муҳочирати муташаккилона ба тасвиб расид, тасдиқи суханҳои боло мебошад, гарчанде то соли 2013 панҷ лоиҳаи созишиномаҳо бо ин давлат тибқи муқаррарот аз тарафи собиқ Ҳадамоти муҳочирати назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳамкорӣ бо Ҳадамоти муҳочирати федералии Россия омода шуда буданд. То соли 2013, инчунин ду лоиҳаи нави

Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон - “Дар бораи муҳочирати меҳнатӣ” ва “Дар бораи агентиҳои хусусии шуғл” бо супориши Ҳукумати мамлакат омода гардида буданд, вале то ин вақт онҳо низ қабул карда нашуданд, гарчанде доир ба қабули онҳо дастуру супоришҳои Президенти кишварамон мавҷуд мебошанд.

Мутаассифона, баъд аз анҷом ёфтани муҳлати иҷроиши Стратегияи миллии муҳочирати меҳнатии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ба хориҷа барои солҳои 2011-2015, минбаъд роҳбарияти онвақта ва ҳозираи вазорати номбурда қабули Стратегия ва Барномаҳоро дар чунин самти афзалиятноки ҷомеаи шаҳрвандӣ зарур намешуморанд ва кор дар ин самт таваккалӣ ба роҳ монда шудааст. Ин гуна муносибат ҳамкориҳои байнидавлатӣ ва байниидоравиро коҳиш дод ва бадтар аз ҳама он аст, ки вазъи ба амал омада иҷрои вазифаҳоро ҷиҳати таъмин намудани ҳифзи ҳуқуқу манфиатҳои муҳочирони меҳнатӣ ва аъзои оилаашон дар хориҷа халалдор менамояд.

Дар ҳақиқат ҳам вазъи ҳозираи кор дар самти муҳочират боиси нигаронӣ мебошад ва Ҳукумати мамлакатро лозим аст ҷораҳои саривақтӣ андешад, зеро оқибатҳои нохуши он мумкин аст ҳар замон ба амал оянду вазъи иҷтимоию иқтисодии ҷомеаро нороҳат созанд.

Масъалаҳои муҳочирати аҳолиро дар давоми даҳсолаҳои охир мавриди омузиш қарор дода ҳулоса кардан мумкин аст, ки ягон мамлакат ба дигаргуниҳои асри XXI оиди муаммоҳои муҳочиратӣ ба таври алоҳида истодагарӣ карда наметавонад ва дар ин ҷода бояд ҳамкории ягона байни мамлакатҳо баргузор бошад. Таҳқиқотҳои гузаронидашуда тасдиқ менамоянд, ки соҳаи муҳочират метавонад барои рушди давлатҳо нақши арзандаи худро гузорад. Давлатҳои абадқӯдрат чунин сиёsat бурда истодаанд, ки мутахассисони баландмаърифатро бо ҳар гуна роҳҳо ҳавасманд намуда, барои иштироки фаъолона дар раванди рушди иқтисодию иҷтимоии кишварашон истифода баранд.

Олими шинохтаи тоҷик Исломов С.И. қайд менамояд, ки масъалаи “ихроҳи зеҳнҳо” таҳти назорати доимии ходимони давлатӣ, ҳизбҳои сиёсӣ, олимон ва мутахассисон қарор дошт¹¹⁶. Ба таҳқиқотҳои гуногуни масъалаи мазкур корҳои зиёди илмии олимони маъруфи ватанӣ ва ҳориҷӣ бахшида шудаанд¹¹⁷, ки мутобиқ ба он метавонист хизмати онҳоро дар рушди мамлакат баҳодиҳӣ намуд.

Дар шароити имрӯзai вазнини иқтисодию иҷтимоӣ, масъалаҳои муҳочират метавонанд ва иқтидори бузург доранд, ки ба рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон саҳмгузорӣ намоянд. Лекин, дар ин раванд бояд Ҳукумати мамлакат шароити мусоид фароҳам оварад, ки иқтидори муҳочирати меҳнатӣ дар рушди иқтисодию иҷтимоии Тоҷикистон баръало намоёну натиҷабаҳш бошад. Зеро миқдори зиёди муҳочирон дар ҳориҷа хешу табор ва шиносони наздик доранд, ки онҳо шароити сармоягузориро ба кишвармон доро мебошанд ва омода ҳастанд соҳаҳои хочагии ҳалқро аз қабили тараққиёти соҳибкории хурду миёна дар дохили мамлакат ва дар ҳамкорӣ бо шарикони ҳориҷӣ дастгирӣ намоянд¹¹⁸.

Инчунин, рушди соҳаи хочагии қишлоқ ва деҳоти кишварамон метавонанд мушкилиҳоро оид ба паст кардани ҷараёни муҳочирати меҳнатӣ ба ҳориҷа ҳал намоянд ва ҳамзамон қувваи кории дохилиро аз ҳисоби муҳочирони меҳнатии баргашта дар рушди иқтисодиёти мамлакат самаранок истифода баранд. Бо ин роҳ душвориҳои ҷойдошта аз қабили камбизоатии аҳолии деҳот, норасони амнияти озуқаворӣ, нобаробарӣ дар байни аҳолии кишвар, бекорӣ, сатҳи пасти ҳифзи иҷтимоӣ, ҳаҷми ноҷизи нафақаи шаҳрвандон, музди меҳнати ниҳоят кам

¹¹⁶ Исломов С.И. Биосоциальное развитие человека: демографический и социальные переходы. Душанбе. 2019. - С.141.

¹¹⁷ Аваков Р., Гаврилюк В. Похищение умов. - М., 1970; Глазьев С., Мальков Л. «Утечка мозгов» и общественное сознание / Российский экономический журнал - М., 1992. - №1.

¹¹⁸ Бабаев А.А., Джуразода Т. Возвращение трудящихся мигрантов - граждан Республики Таджикистан: проблемы и новые вызовы. Душанбе. 2016. - С.23.

барои бурдани зиндагии арзанда ва дигар душвориҳо ҳалли худро пайдо мекарданд.

Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки рушди соҳаи ҳочагии қишлоқ ва деҳот дар масъалаи аз байн бурдани сабабу мушкилиҳои муҳочират аҳамияти калидӣ дорад. То соли 2050 зиёда аз 50% -и аҳолии давлатҳои тараққӣ кардаистода мисли давраи ҳозира зиндагии худро дар деҳот давом медиҳанд¹¹⁹. Айни замон, аз ҷор Ҷе ҳиссаи аҳолии деҳот, ки дар шароити қашшоқӣ ҳаёт ба сар мебаранд, оилаҳои худро аз ҳисоби кори фақирона дар деҳот таъмин мекунанд.

Дар ҳолате, ки қишварамон мисли дигар давлатҳои хориҷи дурӯз наздиқ ба мушкилиҳои бӯхрони иқтисодӣ дучор гардидааст ва ҳаҷми интиқоли маблағҳои муҳочирони меҳнатӣ аз хориҷа кам мегардад, бояд дар доҳили мамлакат ҷораҳо нисбати ҳавасмандии шаҳрвандон ба рушди соҳаи ҳочагии қишлоқ ва соҳибкории ҳурду миёна ба амал оварда шавад. Дар ин бобат суръат бахшидан ба ислоҳот дар соҳаҳои андоз, ҳочагии қишлоқ ва идораҳои санчишии давлатӣ ниҳоят зарур мебошад, зеро ин соҳаҳо метавонанд айни замон бисёр мушкилиҳоро аз байн бардоранду ба шуғли пурмаҳсули шаҳрвандон роҳ қушоянд. Ин вазифаи гузошташудаи мақомотҳои даҳлдори давлатӣ мебошад ва ҳамаи ниҳодҳои давлатию ғайридавлатӣ ҷиҳати дар якҷоягӣ коркард ва татбиқи барномаҳои давлатӣ бояд тадбирҳои зарурӣ андешанд.

Яке аз масъалаҳои дигаре, ки тайи солҳои 2014-2019 ҳамчун омили манғӣ афзоиш ёфтааст, ин зиёдшавии муҳочирати меҳнатии беруна аз ҳисоби занони қишварамон мебошад. Маълум аст, ки гурӯҳҳои нозуқро дар соҳаи муҳочират маҳз занон, ҳурдсолон ва қалонсолон ташкил медиҳанд. Муҳочирати меҳнатии занони қишварамон дар давоми солҳои 2014-2021 аз ҳисоби умумии муҳочирон то 13-15% зиёд гардидааст ва чунин ҳолат Ҳукумати мамлакат, мақомотҳои даҳлдори давлатӣ,

---

¹¹⁹ Миграция, сельское хозяйство и развитие сельских районов. // Продовольственная и сельскохозяйственная организация Объединенных Наций. ФАО. 2016. - С.4.

коршиносону олимон ва оилаҳои муҳоҷирони меҳнатиро ба ташвиш овардааст¹²⁰.

Аз ин хотир, ҷиҳати пешгирии чунин зухуроти бегона барои оилаҳои кишварамон ва бо мақсади мустаҳкам кардани сиёсати оилавӣ, андешидани тадбирҳои иловагӣ барои ҷалб кардани шумораи ҳарчи бештари занон ва духтарон оид ба иштироки онҳо дар барномаҳои давлатии омӯзиши қасбу ихтисосҳои замонавӣ, ташкили корҳои хонагӣ бо истифода аз ҳунарҳои мардумӣ, ҷудо кардани қарзҳои имтиёзномон барои ташкили фаъолияти соҳибкории хурду миёна ва худиштиғолӣ, баланд бардоштани саводнокии молиявӣ ва иштироки занону духтарон дар лоиҳаҳои давлатию гайридавлатӣ, инчунин татбиқи дигар ҷорабиниҳо барои ҳавасманд намудани занону духтарон ҷиҳати иштироки бевоситаи онҳо дар раванди рушди иқтисодию иҷтимоии мамлакат ба мақсад мувоғиқ мебошанд.

Тачрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки муҳоҷирати байналхалқии аҳолӣ дар рушди кишварҳо нақши бузург дорад ва доир ба он олимону коршиносони дунё таҳқиқотҳои зиёдро ба анҷом мерасонанд. Зоро, тайи даҳсолаҳои охир ҷараёни муҳоҷират дар миқёси ҷаҳон ба шакли ҷаҳонишавӣ мубаддал гаштааст ва вобаста ба он, давлатҳои пешқадами дунё татбиқи механизмҳои муосири идоракунии давлатиро дар соҳаи муҳоҷират зарур мөҳисобанд ва бо ин мақсад сиёсати самаранокро оид ба истифода бурдани раванди муҳоҷират дар рушди иҷтимоӣ ва иқтисодии кишвар амалӣ менамоянд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон мисли дигар давлатҳои хориҷи дуру наздик ҷиҳати ҳалли мушкилиҳо дар самти муҳоҷират ва танзими равандҳои он тадбирҳои зарурӣ андешида истодааст. Айни замон бештар масъалаҳо оид ба кӯчида рафтани шаҳрвандони кишварамон ба хориҷа ва ихроҷи зеҳнҳо, такмили қонунгузории миллӣ дар самти муҳоҷирati меҳнатӣ, ҷалби маблағ ва сармояҳои муҳоҷирони меҳнатӣ, диаспораҳо ва

---

¹²⁰ Ҳисоботи Ҳадамоти муҳоҷирати Ҷумҳурии тоҷикистон, солҳои 2014-2019.

ҳамвatanони бурунмарзӣ дар рушди иҷтимоию иқтисодии мамлакат, татбиқи сиёсати самараноки давлатӣ ва рушди ҳамкориҳои байнидавлатио байниидоравӣ, паст кардани шиддати муҳочирати меҳнатӣ тавассути таъсис додани ҷойҳои корӣ бо маоши арзанда ҷиҳати татбиқи сиёсати шуғли пурмаҳсул, ҳалли душвориҳои муҳочирони меҳнатии баргашта ва паст кардани ҷараёни муҳочирати меҳнатии занони кишварамон ба хориҷа, инчунин дигар маъалаҳо ҳалталаб ба ҳисоб мераванд ва дар мадди назари Ҳукумати мамлакат қарор доранд.

Доир ба будубош ва шумораи аниқи шаҳрвандони кишварамон, аз ҷумла шумораи умумии муҳочирони меҳнатӣ дар хориҷа баҳсҳо ниҳоят зиёданд. Ҳамзамон, маълум аст, ки қисми асосии муҳочирони меҳнатии Тоҷикистон (зиёда аз 95%) дар қаламрави Россия мувакқатан кор мекунанд ва дар воситаҳои ахбори омма бештар маълумоти мақомоти давлатии муҳочирати ин кишвар пахш карда мешавад. Мутобиқи ахбороти Вазорати корҳои дохилии Россия аз 3 ноябри соли 2021, шумораи шаҳрвандони Тоҷикистон, ки дар давоми моҳҳои январ-сентябри соли 2021 аз қайди муҳочиратӣ гузаштаанд, 2 млн. 25 ҳазору 712 нафарро ташкил кард. Аз ин шумораи умумӣ 1,5 млн. нафар¹²¹ мақсади ворид шуданро ба ҳудуди Россия бо фаъолияти корӣ вобаста карданд ва чунин шумораи зиёди муҳочирони меҳнатии кишварамон аввалин маротиба ба қайд гирифта шудааст.

Ҳамзамон қайд кардан лозим аст, ки тавассути раванди муҳочирати меҳнатии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Федератсияи Россия, шумораи тоҷикон бо гирифтани мақоми шаҳрвандӣ дар ин кишвар сол аз сол зиёд мегардад. Мутобиқи маълумоти Вазорати корҳои дохилии Россия, аз соли 2016 то соли 2020 ҳамагӣ 196 ҳазор нафар шаҳрвандони Тоҷикистон шаҳрвандии Россияро қабул карданд ва агар соли 2016 - 23 ҳазор нафар шиносномаи ин давлатро гирифта

---

¹²¹ <https://your.tj/oficialno-v-rossii-nahodiatsia-bolee-2-min-grazhdan-tadzhikistana-jeto-tret-trudosposobnogo-nselenija-respublikii/>

бошанд, пас соли 2020 шумораи онҳо то 63 ҳазору 389 нафар афзоиш ¹²². Инчунин, тазаккур додан лозим аст, ки ба ҳолати соли 2013 дар доираи 350 ҳазор нафар тоҷикон мақоми шаҳрвандии Россия ва ё навъи зистро қабул карда буданд¹²³, ки ин шаҳодати кӯчидани оммавии тоҷикон ба ин кишвар мебошад.

Дар баробари рақамҳои дар боло овардашуда, мақомоти муҳоҷирати Россия иттилоъ медиҳад, ки одатан шумораи муҳоҷирони меҳнатии Тоҷикистон дар Россия тақрибан 700 ҳазор нафарро ташкил мекард ва сабаби якбора дучанд зиёд шудани шумораи онҳо аз ҷорӣ кардани чорабинии расмигардонии будубоши муҳоҷирони меҳнатии хориҷӣ иборат мебошад. Дар навбати худ Намояндагии Вазорати меҳнат, муҳоҷират ва шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Федератсияи Россия оид ба масъалаҳои муҳоҷират маълумот медиҳад, ки чунин рақам аз бақайдгирии такории як шаҳс ҳангоми ду-се маротиба дар давоми сол ворид шудан ба ҳудуди Россия, бармеояд. Ба ҳар ҳол далелҳои дар боло овардашудаи мо нисбати он, ки шумораи ҳарсолаи муҳоҷирони меҳнатии кишварамон дар ҳудуди Россия 700 – 800 ҳазор нафарро ташкил медиҳад, ба воқеият наздик аст ва он дар ахбороти кишвари будубоши муҳоҷирони тоҷик хотиррасон мегардад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давоми солҳои охир тадбирҳоро оид ба диверсификатсияи муҳоҷирати меҳнатии беруна андешида истодааст ва бо ин мақсад бозори меҳнати кишварҳои Аврупо, Канада, Кореяи Ҷанубӣ, Австралия ва дигарҳо мавриди омӯзиш қарор доранд. Аммо бояд қабул кард, ки бозори меҳнати ягон давлати дунё мисли Россия якбора садҳо ҳазор нафар муҳоҷирони меҳнатии Тоҷикистонро қабул карда наметавонад, зеро дигарон имконияти қабули ҳатто даҳ ҳазор нафар муҳоҷирони тоҷикро надоранд. Бинобар ин, дар баробари мунтазам ворид шудан ба бозори меҳнати дигар кишварҳои ҷаҳон,

---

¹²² <https://rus.ozodi.org/a/31340630.html>

¹²³ [Ru.wikipedia.org/wiki/Гастарбайтеры_в_России](https://ru.wikipedia.org/wiki/Гастарбайтеры_в_России)

ҳамкориҳоро бо Россия ва давлатҳои собиқ Шӯравӣ рушд додан ба мақсад мувоғиқ аст.

Вазъи солҳои охирро дар соҳаи муҳоҷирati аҳолӣ мавриди таҳлил қарор дода, ба хулоса омадан мумкин аст, ки иҷрои қонунгузории миллӣ ва санадҳои меъёрию ҳуқуқии байналхалқӣ дар сатҳи ғайриқаноатбахш қарор дода шудаанд ва ин гуна ҳолат пешбурди масъаларо оид ба самаранок истифода бурдани равандҳои муҳоҷirat dар рушди мамлакат халалдор менамояд. Бинобар ин, мақомотҳои ваколатдори давлатиро лозим аст, ки доир ба иҷрои саривақтии Қонунгузорӣ, Консепсияҳо ва Стратегияю Барномаҳои давлатӣ, инчунин дигар санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ, ки аз тарафи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти муҳоҷirat аҳолӣ қабул карда мешаванд, диққати ҷиддӣ зоҳир намоянд.

Барои мустаҳкам кардани ҳамкориҳои байниидоравӣ ва фаъолияти пай дар ҳам оид ба самаранок истифода бурдани равандҳои муҳоҷirat дар рушди мамлакат, тайёр намудани кадрҳои болаёқат дар соҳторҳои давлатӣ бо мақсади татбиқи сиёсати давлатии муҳоҷirat зарур ва саривақтӣ мебошад. Ҷиҳати расидан ба мақсадҳои гузошташуда, ҷорӣ намудани омӯзиши фанни муҳоҷirat дар донишгоҳҳои олии мамлакат, литсейҳо, коллекҷо, инчунин дар курсҳои такмили ихтисос барои хизматчиёни давлатӣ, ки дар ҳамаи соҳаҳои хочагии ҳалқи кишварамон фаъолияти корӣ мебаранд, зарур аст. Ҳамзамон, таъсис додани маркази омӯзиши масъалаҳои муҳоҷirat ба мақсад мувоғиқ мебошад, ки ин гуна дастгирии давлатӣ имконият медиҳад ҳавасмандӣ ва муносибати коршиносону олимон нисбати таҳлилу таҳқиқотҳои илмию амалий дучанд ҷиддию воқеона ба роҳ монда шуда, натиҷаҳои дилҳоҳ дар идоракунии давлатии равандҳои муҳоҷirat ва истифодаи самараноки он дар рушди мамлакат ба даст оварда шаванд.

Хулосаи боби 3. Дар хотимаи боби мазкур хулоса кардан мумкин аст, ки он ба яке аз масъалаҳои баҳсталаби муҳоҷirat мөҳнатӣ дар кишварамон баҳшида шудааст ва он ҳам тартиби интиқоли маблағҳои муҳоҷironи мөҳнатӣ, ҳаҷми воқеии он ва нақши ин маблағҳо дар рушди

иҷтимоию иқтисодии кишвар мебошад. Баъзе аз олимону коршиносон бар он ақидаанд, ки маблағҳои муроҷирон ва соҳибкорон ба суратҳисоби ягонаи бонкӣ ворид карда мешаванд ва қисми бештари интиқоли маблағҳо ба Тоҷикистон аз тарафи соҳибкорон амалӣ мегардаду саҳми муҳочирони меҳнатии кишварамон дар ин раванд нақши муҳим надорад. Лекин мо дар асоси маълумоти мутахассисони бонкҳо тақроран хотиррасон менамоем, ки маблағҳои муҳочирон ҳамчун шахсони воқеӣ бо маблағҳои соҳибкорон ҳамчун шахсони ҳуқуқӣ дар як суратҳисоб дарҷ карда намешаванд. Зоро, соҳибкорон гардиши пулии ҳудро ҳамчун шахсони ҳуқуқӣ тавассути супоришномаи пардохтӣ (платежное поручение) иҷро мекунанд ва дигар хел фаъолияти молиявии онҳо гайриқонунӣ ҳисоб мегардад.

Аз ин сабаб, муаллиф қӯшиш кард, ки масъаларо оид ба усулҳо, механизм ва тартиби воридот ва содироти маблағҳои муҳочирони меҳнатӣ омӯхта барояд ва баҳсҳои беасосро аз байн бардорад. Вобаста ба ин, якчанд ҳисобу коркарди муаллифӣ ва натиҷаҳои пурсиши сотсиологӣ вучуд дорад, ки шаҳодати нақши муҳочират дар раванди рушди иҷтимоию иқтисодии мамлакат мебошад.

Масъалаи дигаре, ки мавриди баррасӣ қарор дода шудааст, ин баргаштани шумораи зиёди муҳочирони меҳнатии кишварамон аз ҳудуди Россия ва зарурати ҷалб намудани онҳо дар рушди кишвар мебошад. Мавзӯи қайдшуда дар ҳуҷҷати солҳои 2011-2015 қабулшудаи стратегияи миллии муҳочират дарҷ шуда буд ва нисбати он корҳои муайян ба анҷом расонида шуданд. Лекин, айни замон дар Тоҷикистон чунин стратегия вучуд надорад ва механизми ҳамкориҳои байниндоравӣ ҳалалдор гардидааст. Аз ин лиҳоз, қабули ин гуна ҳуҷҷати зарур ба мақсад мувоғиқ аст, зоро он ҳам бар манфиати муҳочирон ва ҳам бар манфиати Ҳукумати мамлакат мебошад. Қисми зиёди муҳочирон ҳангоми баргаштан бо ҳуд маблағи коғӣ доранд, ки барои нақшаҳои рушд истифода баранд, лекин дар ин масъала ҳамоҳангсозӣ ва дастгирии давлатӣ лозим аст. Мутобиқи маълумотҳо 76% -и муҳочирони меҳнатӣ аз

дехоти кишвар мебошанд ва ҷалб намудани онҳо дар рушди инфрасохтори дехот метавонад яке аз нақшаҳои созанда ва дурнамои миллӣ бошад.

Доир ба масъалаҳои гузашташуда ва ба он монанд тавсияҳо дода шудаанд ва Ҷумҳурии Тоҷикистонро лозим аст, ки ҷиҳати танзими давлатии равандҳои муҳочират ва паст кардани сатҳи номуташаккилии муҳочирати меҳнатии беруна ҷораҳои иловагиро бо истифода аз усулҳои муосир амалӣ намояд. Инчунин, баҳри мураттаб сохтан ва амалӣ намудани ҷорабинихо оид ба равона кардани захираҳои меҳнатии изофагӣ ба ҳориҷа ва татбиқ намудани механизми тартиби ҷалби сармояи муҳочирон ва ҳамвatanonи бурунмарзӣ ба рушди иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон, стратегия ва барномаҳои миллии дарозмуддати давлатиро қабул ва иҷро намояд.

Дар асоси таҳлилҳои гузаронидашуда пешниҳодҳои зерин манзур мегарданд:

1. Бо мақсади рушди хизматрасониҳои бонкӣ ба муҳочирони меҳнатии кишварамон ва тасдиқ ёфтани суратҳисоби алоҳидаи бонкӣ барои муҳочирон, дар системаи бонкӣ ҷорӣ кардани рамзи “муҳочират” ва аз байн бардоштани нофаҳмиҳо дар ин самт.

2. Кор карда баромадани механизми ҳавасманд кардани муҳочирони меҳнатии ба ватан баргашта ва ҳамвatanonи бурунмарзӣ оид ба ҷалби онҳо дар рушди иҷтимоию иқтисодии мамлакат ва бо ин роҳ татбиқ намудани лоиҳаҳои давлатии рушд.

3. Бо мақсади танзими равандҳои муҳочират дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дар амал таъмин намудани идоракунии давлатӣ дар ин самт, дар заминай Ҳадамоти муҳочирати Вазорати меҳнат, муҳочират ва шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон созмон додани Вазорати муҳочират ва диаспораҳо, ки тавонад сирф бо масъалаҳои глобалии муҳочират машғул шавад ва ин ҷараёнро барои беҳтар гардидани некӯаҳволии шаҳрвандон ва рушди устувори кишвар равона намояд.

ХУЛОСА

Таҳқиқоти мазкур имкон медиҳад, ки хулосаву пешниҳодоти зеринро таҳия ва пешниҳод намоем.

Натиҷаҳои асосии илмии диссертатсия:

1. Муқаррар карда шуд, ки тайи даҳсолаҳои охир раванди муҳочирати аҳолӣ ва алалхусус самти муҳочирати меҳнатӣ дар миқёси ҷаҳон ва аз он ҷумла дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ ба шакли ҷаҳонишавӣ мубаддал гаштааст. Доир ба ин масъала назарияи илмии олимони ватанӣ мавҷуд аст ва он воқеяти ҳолро асоснок менамояд. Ҳамзамон бояд қайд кард, ки аз ҳамаи намудҳои муҳочирати аҳолӣ, ки дар ҳудуди қишиғармон амалӣ мешаванд, муҳочирати меҳнатӣ афзалияти бештар дорад ва нақши он дар рушди иҷтимоию иқтисодии мамлакат ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолӣ беандоза мебошад [8-М, 5-М].

2. Аввалин маротиба дар кори диссертационӣ усулҳо, механизм ва тартиби муайян кардани воридот ва содироти маблағҳои муҳочирони меҳнатӣ мавриди таҳқиқ қарор дода шуданд. Масъалаи мазкур фарқиятро байни интиқоли маблағҳои муҳочирони меҳнатӣ ҳамчун шахсони воқеӣ ва интиқоли маблағҳои соҳибкорони ватанӣ ҳамчун шахсони ҳуқуқӣ асоснок намуда, дар баробари ин механизми воридоту содироти маблағҳоро ба суратҳисоби алоҳидаи бонкӣ маълум кард [9-М].

3. Бо дарназардошти он, ки мавзӯи диссертатсия ба масъалаи нақши муҳочират дар рушди иҷтимоию иқтисодии мамлакат баҳшида шудааст, таҷрибаи давлатҳои муваффақ дар ин самти фаъолият таҳлил гардиданд ва он мумкин аст дар шароити Тоҷикистон истифода бурда шавад.

Аз ин хотир, таҷрибаи давлатҳои Штатҳои Муттаҳидаи Амрико, Федератсияи Россия, Туркия, Ҳиндустон ва Филиппин омӯхта шуданд. Ба таври мисол қишиғари Туркияро овардан мумкин аст, ки ин давлат то солҳои 60-70 -уми асри гузашта аз ҷиҳати иқтисодӣ пешқадам набуд ва

дар хориҷа доимо 4-5 милион нафар муҳочирони меҳнатии он фаъолияти корӣ мекарданд. Лекин, Ҳукумати Туркия баъдан сиёсати мақсаднок ва самаранокро дар самти муҳочират татбиқ намуд ва тавонист муҳочиронро дар раванди сармоягузории пулию технологӣ ва рушди мамлакат ҷалб намояд.

Айни замон Туркия давлати тараққикарда ба ҳисоб меравад ва он аз кишвари интиқолдиҳандай муҳочирон ба кишвари қабулкунанда табдил ёфтааст, ки ҳар сол дар ҳудуди Туркия 2-2,5 милион нафар муҳочирони меҳнатии хориҷӣ фаъолият мекунанд [3-М, 5-М].

4. Микдори маблағҳои интиқолнамудаи муҳочирони меҳнатӣ ва ҳамватанони бурунмарзӣ ба Тоҷикистон дар давоми солҳои 2007-2020 ҷандин миллиард доллари амрикоиро ташкил намуд ва муаллиф доир ба муайян кардани иқтидори оилаҳои муҳочирон дар рушди иҷтимоию иқтисодии мамлакат пурсиши сотсиологӣ гузаронид.

Маълум гардид, ки 33% -и онҳо барои иштирок ва маблағгузории соҳтмони хати обгузар, барқ, газ ва инфрасоҳтори дехот омода ҳастанд. 31% барои соҳтмон ва таъмири роҳҳо розигӣ доданд, 19,5% тайёранд дар соҳтмони мактаб, 11% дар соҳтмони касалхона, 3% дар соҳтмони хонаи маданият саҳмгузории ҳудро баён карданд ва танҳо 1,5% омода нестанд, ки маблағҳоро барои лоиҳаҳои бунёдӣ равона намоянд. Чунин омодагии муҳочирони кишварамон дар рушди мамлакат сазовори эҳтироми баланд мебошад [9-М].

5. Дар диссертатсия масъалаи паҳншавии босуръати бемории сирояткунандай коронавирус дар давоми солҳои 2020-2021 ва ҳамаи аҳолии дунёро ба ташвиш овардани он, таҳқиқ карда шуд. Бо мақсади пешгирӣ кардани паҳншавии коронавирус ва нигоҳ доштани рафтумади оммавии шаҳрвандон дар сатҳи байналхалқӣ, сарҳади давлатии бисёр кишварҳои ҷаҳон пушида шуд. Чунин шароит ба ҷараёни муҳочирати аҳолӣ ва интиқоли маблағҳои муҳочирон таъсири манғӣ расонид. Дар мисоли Тоҷикистон қайд кардан лозим аст, ки агар соли 2019 ба хориҷа 530 382 нафар муҳочирони меҳнатӣ сафар карда бошанд,

пас ин рақам дар соли 2020 то 129 807 нафар коҳиш ёфт. Микдори маблағҳои интиқолшуда низ аз 2 млрд. 553 млн. дар соли 2019 то 1 млрд. 224 млн. дар соли 2020 коҳиш ёфтанд ва ин таъсири манфии коронавирус ба ҷараёни муҳочират ва интиқоли маблағҳои муҳочирон мебошад [9-М].

6. Таҳқиқ карда шуд, ки тайи солҳои охир муҳочирати меҳнатии берунаи занон афзоиш ёфтааст. Мутобиқи маълумотҳои расмӣ агар солҳои 2003-2006 иштироки занҳои Тоҷикистон дар муҳочирати меҳнатӣ аз 4 то 6%-ро ташкил карда бошад, пас солҳои 2016-2021 ин нишондиҳанда то 14-15% афзоиш ёфт ва чунин ҳолат боиси нигаронист [10-М].

Тавсияҳо оид ба истифодান амалии натиҷаҳои таҳқиқот.

1. Таҳқиқотҳо нишон медиҳанд, ки дар давоми даҳсолаҳои охир равандҳои муҳочират дар миқёси ҷаҳон ва дар Тоҷикистон низ ба шакли ҷаҳонишавӣ мубаддал гаштаанд. Бо дарназардошти душвориҳои ҷойдошта дар самти бозори меҳнати доҳили қишвар, шиддат ба муҳочирати меҳнатии беруна давом мейёбад ва Тоҷикистон бо масъалаҳои муҳочират боз ҷандин даҳсолаҳо машғул мешавад. Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиҳати татбиқи сиёсати мақсаднок ва самаранок дар самти муҳочирати меҳнатӣ, ба роҳ мондани фаъолияти пайдарҳами мақомотҳои даҳлдори давлатӣ ва рушди ҳамкориҳои байниидоравӣ зарур мебошад. Зеро, баъд аз соли 2015, бо анҷом ёфтани мӯҳлати “Стратегияи миллии муҳочирати меҳнатии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ба хориҷа барои солҳои 2011-2015”, дигар чунин санади меъёрий қабул нашудааст ва механизми ҳамоҳангсозии масъалаҳо ҳалалдор гардид. Аз ин хотир, барои таъмини идоракунии давлатии равандҳои муҳочират ва ҳифзи ҳуқуқу манфиатҳои муҳочирон бо аъзои оилаашон, қабули Қонунҳои мусосир ва Стратегияю Барномаҳои давлатӣ ба мақсад мувоғиқ мебошад [5-М].

2. Масъалаи интиқоли маблағҳои муҳочирони меҳнатӣ ва нақши он дар рушди иҷтимоию иқтисодии мамлакат барои Тоҷикистон аҳамияти қалон дорад ва ин гуна фикру ақидаро бисёр олимону коршиносони

ватанӣ ва хориҷӣ дастгирӣ менамоянд. Зеро, дар ҳолати татбиқи сиёсати самаранок дар самти муҳочират, ҳаҷми маблағҳои интиқолшуда ва сармояҳои муҳочирону тоҷикони бурумарзӣ ба маротиб зиёд мегардад, ки он вазъи иҷтимоию иқтисодии мамлакатро мӯътадил мегардонад.

Бинобар ин, доир ба ҳалли мушкилиҳои самти муҳочират бояд ҳамаи мақомотҳои даҳлдори давлатӣ саҳмгузор бошанд ва дар ин раванд иштироки созмонҳои байналхалқӣ, ташкилотҳои ҷамъиятӣ, гайридавлатӣ ва ҷомеаи шаҳрвандиро фаъол гардонанд [5-М].

3. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаи фаро гирифтани шаҳрвандон ба омӯзиши қасбҳои коргари замонавӣ ва тайёр кардани мутахассисони баландиҳтисос барои ҳамаи соҳаҳои иқтисодиёти мамлакат, яке аз афзалиятнок ва ҳалталаб ба ҳисоб меравад. Мутобиқи таҳқиқотҳои гузаронидашуда, танҳо 22,2% -и муҳочирони меҳнатӣ дорои маълумоти қасбию техникӣ мебошанд, ки ҷунин нишондиҳанда ба талаботи бозори меҳнати миллӣ ва байналхалқӣ ҷавобгӯй нест.

Дар асоси омӯзиши таҷрибаи байналхалқӣ, ба Тоҷикистон аз навсозӣ дар системаи муассисаҳои таълими қасбии ҷумҳурияйӣ лозим аст, ки асосҳои ҳамкориҳои ҳусусӣ - давлатиро мутобиқи намунаи модели қишвари Филиппин, ки он дар тамоми ҷаҳон пазируфта шудааст, ҷорӣ намояд.

Таҳқурсии ҷунин ҳамкориҳо дар қишвари Филиппин аз он иборат аст, ки баҳши ҳусусии таълими ҷиҳати омӯзиши шаҳрвандон ба қасбу ихтиносҳои рақобатпазир, ки дар бозори меҳнати байналхалқӣ талабот доранд, ба давлат ҳамаҷониба мусоидат мерасонад ва он 68%-и муассисаҳои таълимии қасбиро дар ин мамлакат ташкил менамоянд.

Ҳамзамон, барқарор кардани системаи комбинати омӯзишӣ-истеҳсолӣ бо фарогирии муаллимон-устодони интеҳсолии ботаҷриба ва шумораи зиёди шаҳрвандон, зарур аст [9-М].

4. Дар давоми солҳои охир Тоҷикистон ба зухуроти нави самти муҳочират дучор гардидааст, ки он афзоиши муҳочирати меҳнатии берунаи занон ва раванди аз хориҷа баргаштани шумораи зиёди

муҳочирони меҳнатии кишварамон мебошад. Дар сурати пешгири Ҷаҳонӣ ва саривақт ҳал накардани душвориҳои мавҷудбуда, он метавонад ба оромии чомеа ва вазъи иҷтимоӣ таъсири манғӣ расонад.

Аз ин хотир, барои рафъи камбудиҳо дар ин самт, коркард ва қабули барномаю лоиҳаҳои давлатӣ бо дарназардошти ба шуғли пурмаҳсул фаро гирифтани занон ба мақсад мувоғиқ аст [3-М, 10-М].

5. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки аз соли 2014 инҷониб раванди аз хориҷа баргаштан ва ё рондани шумораи зиёди муҳочирони меҳнатии кишварамон ба назар мерасад ва чунин омил барои Тоҷикистон зуҳуроти нав мебошад. Шумораи ҳарсолаи шаҳрвандони кишварамон, ки ба рӯйхати “манъшудагон” дохил карда мешаванд, аз 100 ҳазор то 300 ҳазор нафарро ташкил медиҳад ва ин гуна ҳолат метавонад вазъи иҷтимоию иқтисодӣ ва сиёсии кишварро ҳалалдор намояд. Аз ин хотир, ҷорабиниҳои давлатӣ ҷиҳати бо ҷойи кории доимӣ ва маоши арзанда таъмин кардани муҳочирони меҳнатии баргашта зарур аст, ки бо ин роҳ фаъолият ва амалҳои гайриқонунӣ пешгири Ҷаҳонӣ мешаванд [3-М].

6. Барои татбиқи сиёсати мақсаднок ва самараноки муҳочират, ҷорӣ кардани механизми идоракуни давлатии равандҳои муҳочират, таъмин намудани ҳифзи ҳуқуқу манфиатҳои муҳочирон ва ҷалб кардани маблағу сармояҳои муҳочират дар рушди устувори мамлакат, истифода бурдани таҷрибаи пешқадами давлатҳои бомуваффақ дар самти муҳочират лозим мебошад.

РЎЙХАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

I. Қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрии хуқуқӣ:

1. Паёми Асосгузори сулҳу вахдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти кишвар, мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 26.12.2015 с.

2. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. Демографический ежегодник. 2010 г.

3. Барномаи мусоидат ба шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2014-2015, ки бо қарори Ҳукумат аз 3 январи соли 2014. - №19 тасдиқ шудааст.

4. Барномаи давлатии мусоидат ба шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2020 (бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2.05.2011. - №277 тасдиқ карда шудааст).

5. Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз 23.07.2019. - №1329.

6. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муҳоҷират», 1999 с.

7. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Оид ба ҳифзи меҳнат” аз 19.05.2009. - №517.

8. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Оид ба мусоидат ба шуғли аҳолӣ” аз 1.08.2003. - №44.

9. Маҷмӯи омори вилояти Суғд. Тоҷикистон: 25 -соли истиқлолияти давлатӣ. Ҳучанд - 2016 с.

10. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2016. - С.57. (солҳои 1991-2011).

11. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2018. - С.53. (солҳои 2015-2018).

12. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2016. - С.60. (солҳои 1991-2015).

13. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2018. - С.56. (солҳои 2016-2017).

14. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе: «Ирфон», 2003 с.

II. Адабиёти илмӣ:

15. Абулхаев Р.А. Таърихи муҳоҷират дар Тоҷикистон (1961-2000 г.) - Душанбе: «Ирфон», 2008. - С.134.

16. Азимова З. А. «Современная миграционная ситуация В. Республике Таджикистан» X – международный научно – практический форум. 17. Миграционные мосты в Евразии. 11-12 декабря 2018г.

18. Бобоев А.А. Муҳоҷирати аҳоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, Матбааи хисоби хочагии Вазорати меҳнат ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, 2006.

20. Бобоев А.А. Муҳочирати глобалии ҷаҳонӣ ва истифодаи самараноки он дар давлатҳои қабул ва интиқолдиҳанда. Мачаллаи “Иқтисодиёти Тоҷикистон”, №4, 2018. – С. 146. {
21. Бабаев А.А. Проблемы возвратившихся трудящихся мигрантов – граждан республики Таджикистан. Материалы круглого стола «Современные проблемы внешней трудовой миграции». Душанбе, РТСУ, 13 ноября 2015 г.- С.47.
22. Бобоев А.А. Таҷрибаи муҳочирати меҳнатӣ дар Филиппин. Меҳнат ва рушди иҷтимоӣ, Нашрияи илмӣ-оммавии Muassisai давлатии «Пажӯҳишгоҳи меҳнат ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон», №3, 2009.
23. Блинова М.С. Современные социологические теории миграции населения. - М.: Университет: Книжный дом, 2009. - С.258.
24. Блинова М.С. Социология миграции: история становления и перспективы развития. - М.: Университет: Книжный дом, 2009. - С.325.
25. Балацкий Е.В. Гибкость рынка труда: опыт макроэкономической оценки. // Мировая экономика и международные отношения, 1998. - №2. - С.80-90.
26. Бондырева С.К., Колесов Д.В. Миграция (сущность и явление). - М. - Воронеж, 2004. - С.450.
27. Бабаджанов Р. Миграционная политика Таджикистана и механизм ее реализации в рамках стратегии сокращения бедности. Газ. Бизнес и политика. - №2 (4476), 2007. - С.8.
28. Бабаева Л.Я. Бедность и социальная политика государства в РТ. диссертация доктора философских наук. - Душанбе, 2009. - С.221.
- 29.Бобоева Р. М. Вопросы моделирования зависимости роста ВВП страны от состояния рынка труда / Р. М. Бобоева, М. А Одинаев, О. С. Табаров // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - 2019. -№6. - С. 27-33
- 30.Васильева, Л. А. Вынужденная миграция в Республике Беларусь: теоретико-правовые и организационные аспекты. Мин.: Академия МВД Республики Беларусь, 2000.
31. Выхованец О.Д., Образовательная миграция как часть миграционной политики России. (Электронный ресурс) – Москва. 2009., URL:<http://www.fms.gov.ru/about/science/session/forth/vip.pdf>

32. Вишневская Н.Т. Нестандартные формы занятости в странах с развитой рыночной и переходной экономикой / Н.Т. Вишневская // труд за рубежом, - №4, 2004. - С.45-77.
33. Воробьева О.Д. Миграционная политика и ее реализация социально-экономические и демографические развитие: Взаимосвязи в современной России: Международная научно-практическая конференция, 17 ноября 2000 г., - М.: 2004. - С.1421.
34. Введение в демографию. Под ред. Ионцева В.А. и Саградова А.А., - М.: ТЕИС, 2002. - С.155.
35. Вечканов Г.С. Миграция трудовых ресурсов в СССР. Политико-экономический аспект - Л. 1981. - С.7.
36. Валентея Д.И. Основы теории народонаселения - М.: Высшая школа, 1973. - С.180.
37. Гафур Ходжамуродов, Бернд Речел «Таджикистан» - №2, 2010. - С.235.
38. Глущенко Г. Денежные переводы мигрантов как фактор экономического развития. Общество и экономика. - №9, 2004. - С.181.
39. Глущенко Г.И. Влияние международной трудовой миграции на развитие мирового и национального хозяйства. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора экономических наук. - М.: 2008. - С.238.
40. Дятлов В.И. Трансграничные миграции и принимающее общество: механизмы и практики взаимной адаптации. Екатеринбург: Изд-во Уральского университета, 2009. - С.275.
41. Джураева Г. Таджики в России (<http://russ.ru/Mirovaya-povestka/Tadzhiki-v-Rossii>)
42. Денисенко М.Б., Ионцев В.А., Хореев Б.С. Миграциология. - М.: Изд-во МГУ, 1989. - С.245.
43. Демографические перспективы России. Материалы международной научно-практической конференции «Демографическое будущее России: проблемы и пути решения» Москва 19-21 сентября 2008. - С.472.
44. Зайончковская Ж.А., Витковская Г.С. (ред.) Постсоветские трансформации: отражение в миграциях Центр миграционных исследований. Институт народнохозяйственного прогнозирования РАН М.: Адамант, 2009. - С.280.
45. Зайончковская Ж.А. Трудовая Миграция в СНГ - Трудовая миграция в России. Под ред. О.Д. Воробьевой, - М.: 2001. - С.17.
46. Зайончковская Ж.А. Трудовая миграция в Россию Отечественные записки - №3, 2003. - С.186.
47. Заславская Т.И., Рыбаковский Л.Л. Процессы миграции и их регулирование в социалистическом обществе // СОЦИС. 1978. - Jfe 1.
48. Ионцев В.А. Международная миграция населения: теория и история изучения, - М.: Диалог-МГУ, 1999. - С.65.
49. Ивахнюк И.В. Евразийская миграционная система, Теория и политика. Макс-Пресс. - Москва, 2008. - С.191.

50. Ивахнюк И.В. Международная трудовая миграция: Учеб. пособие. - М: ТЕИС, 2005. - С.16.
51. Исламов С.И., Кониев С.К. Асосҳои демография. Дастури таълимӣ. - Душанбе 2002. - С.119.
52. Коробков А.В., Мукомель В.И. Опыт миграционной политики США уроки для России. Московское бюро по правам человека. - М.: Academia, 2008. - С.387.
53. Красинец Е., Кубишин Е., Тюрюканова Е. Нелегальная миграция в России: выбор стратегии регулирования Иммиграционная политика западных стран: альтернативы для России Под ред. Витковской Г., - М.: Гендалф, 2002. - С.227-259.
54. Корогодин И.Т. Научные принципы и подходы к анализу конкурентоспособности на рынке труда. В кн.: Человек в постиндустриальном обществе. Сб. науч. тр. – Саратов: Изд-во Пресс-лиций, 2013. С.59-65.
55. Коробков А.В., Мукомель В.И. Опыт миграционной политики США: уроки для России. Московское бюро по правам человека. - М.: Academia, 2008. - С.368.
56. Кадочников С.М. Прямые зарубежные инвестиции: макро - экономический анализ эффектов благосостояния. Экономическая школа. - СПб, 2002. - С.8-10.
57. Каменский А.Н. Проблемы международного трудового обмена и Россия - М.:, 1999. - С.161.
58. Каюмов Н.К., Назаров Т.Н., Махмудов И.И., Рахимов Р.К., Умаров Х.У. Глобализационные процессы и экономические проблемы Таджикистана журнал: Экономика Таджикистана: стратегия развития - №4, 2003. - С.5-63.
59. Каюмов Н.К., Назаров Т.Н., Рахимов Р.К. к вопросу о теме экономического роста в условиях переходной экономики Таджикистана журнал: Экономика Таджикистана: стратегия развития. - №3, 2002. - С.23-41.
60. Каюмов Н.К., Умаров Х.У. Глобализация экономики и внешнеэкономические связи Таджикистана - Душанбе: «Деваштич», 2005. - С.192.
61. Корель Л.В. Перемещения населения между городом и селом в условиях урбанизации. - Новосибирск: Наука, Сибирское отделение, 1982. - С.123.
62. Курс лекций по демографии (для экономистов) / По ред. Ионцева В.А. - М.: Анкил, 2013. - С.112.
63. Классики кейнсианства: В 2-х т. Т1 и 2. - М.: 1997 г.
64. Кутафьева Э.С., Москалева Н.И., Папенов К.В., Трудова М.Г. Миграция сельского населения (в Центральном экономическом районе). - М. Изд-во МГУ, 1971. - С.245.
65. Қоситов О. Рушди инсонӣ - асоси зиндагии шоиста ДИС ДДТТ - Ҳуҷанд: «Ношир» 2018. - С.118.

67. Молодикова И., Дювель Ф. (ред.) Транзитная миграция и транзитные страны: теория, практика и политика регулирования. - М.: Университетская книга. 2009. - С.265.
68. Медков В.М. Демография. Учебное пособие. Феникс. Ростов-на-Дону 2002. - С.444.
69. Макконелл К.Р., Брю С.А. Экономикс: принципы, проблемы и политика. В 2-х т. Т1. - М: Республика 1992 г.
70. Мальтус Т. Опыт о законе народонаселения. - В сб. Антология экономической классики. В 2-х томах. Том 2. Предисловие, составление Столярова И.А. - М.: Эконов, 1992. - 486 с. - С.35-36.
71. Маркс К. Капитал. Критика политической экономии. Т. I. Кн. 1. Процесс производства капитала. - М.: Политиздат, 1983. - С.905.
72. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. Т.2. - С.726.
73. Кейнс Д.М. Общая теория занятости, процента и денег. - В сб. Антология экономической классики в 2 - х томах. - М.: Эконов, 1992, - 486 с. - С.212.
74. Меньшиков С. Новая экономика. - М., 1999.
75. Модернизация народнохозяйственных пропорций в экономике Таджикистана // Ежегодник отдела экономической теории Института экономики и демографии Академии наук Республики Таджикистан. - Душанбе, 2014. - С.16.
76. Мамадназаров М. Таджикистан на Великом Шелковом Пути. Международная конференция: «Горные регионы Центральной Азии. Проблемы устойчивого развития». Тезисы докладов. - Душанбе, 1999. - С.1-12.
77. Миграция и безопасность в России Под ред. Г. Витковской, С. Панарина: Московский Центр Карнеги. - М.: Интердиалект 2000. - С.104.
78. Миграция населения: теория и практика исследования. - Вып.1 - М.: 2001. - С.16.
79. Миграция населения. - Вып. 6. Миграционная политика. - М.: 2001. - С.9,38,53.
80. Миграция населения. Вып. 2: Трудовая миграция в Россию - М.: 2001. - С.85,88,94,96,109.
81. Миграция населения. - Вып. 5. Стадии миграционного процесса. - М.: 2001. - С.10-21.
82. Миграции и денежные поступления от работающих за границей граждан. Восточная Европа и бывший Советский Союз. Под ред. Али Мансура и Брайса Куиллина. - Всемирный банк, 2007. - С.191.
83. Миграционный мост между центральной Азией и Россией: роль миграции в модернизации и инновационном развитии экономики стран, посылающих и принимающих мигрантов материалы третьего международного симпозиума Москва - Худжанд 22-30 ноября 2011. - С.590.
84. Миграционные мосты в Евразии. Материалы V международная конференция «Трудовая миграция в Российской Федерации: предотвращение

трудовой эксплуатации, стимулирование социально-экономического развития, совершенствование регулирования» 23-24 октября, - М.: 2013. - С.56-59.

85. Миграционные мосты в Евразии: Сборник материалов VI международной научно - практической конференции «Роль миграции в социально - экономическом и демографическом развитии посылающих и принимающих стран Евразии» / Под ред. чл. корр. РАН, д-р экон. наук, проф. Рязанцева С.В. - М.: Изд-во «Экон - Информ», 2014. - С.94.

86. Миграционные мосты в Евразии. Модели эффективного управления миграцией в условиях развития Евразийского интеграционного проекта. Материалы IX международного научно-практического Форума 23-24 ноября, Издательство «Экономическое образование» - М.: 2017. - С.270.

87. Миграционные процессы в России. Под редакцией профессоров Локосова В.В. и Рыбаковского Л.Л., - М.: 2014. - С.595.

88. Мукомель В.И. Мигранты, мигрантофобии и миграционная политика. Academia - М.: 2014. - С.245.

89. Миграция населения: теория и политика: Учеб. пособие / Под ред. Воробьевой О.Д. и Топилина А.В. - М.: Экономическое образование, 2012. - С.125.

90. Миграционная подвижность населения в СССР / Под ред. Хорева Б.С. и Моисеенко В.М. - М.: Статистика, 1974. - С.258.

91. Моисеенко В.М. Очерки изучения миграции населения России во второй половине XIX - начале XX столетия. - М.: ТЕИС, 2008. - С.45.

92. Нарзикулов И.К. Проблемы развития производительных сил Таджикистана и формирование Южно-Таджикского территориально-производственного комплекса. - Душанбе: «Дониш» 1975. - С.127.

93. Новая модель рынка труда России: Роль внешних факторов / Под ред. чл.- корр. РАН Рязанцева С.В., д.э.н. Гневашевой В.А. - М.: Эконинформ, 2014. - С.78.

94. Нестеренко А.Н. Институционально-эволюционная теория: современное состояние и основные научные проблемы // Эволюционная экономика на пороге XXI века. Япония сегодня, 1997. - С.123.

95. Низомов С.Ф., Дар хусуси баъзе масъалаҳои гузариши демографӣ дар шароити муосир / Одинаев М.А., Обидов Ф.С., Шамсов И.С // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. - 2021. №6. С. 13-20. ISSN: 2413-5151

96. Николаева Л.Ю. Социальные проблемы миграционных процессов в Таджикистане (исторический аспект). - Душанбе, «Ирфон» 2007. - С.168.

97. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 г. - Душанбе 2016.

98. Новаковская О. Человеческий капитал как объект управления // Человек и труд. 2001, - №12.

99. Ожегов С.И. Словарь русского языка. - М.: Гос. Изд-во иностр. и нац. словарей, 1973. - С.846.

100.О.С.Табаров. Тенденция демографического развития регионов и её социально-экономические проблемы/ М.А.Одинаев, // Вестник ТНУ. Серия социально-экономических и общественных наук. 2014. - № 2/10(152). - С. 98-103.

101.Одинаев М.А. Таҳқиқи омории тағйирёбии равандҳои иҷтимоӣ-демографӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: дис. ... ном. илм. иқт: 08.00.12 / М.А.Одинаев – Душанбе, 2020.– 196 с. С. 80, 87, 88-90.

102.Одинаев М.А. Таҳлили омории инкишофи равандҳои демографӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Одинаев М. А., Ҳайдарзода М.И., Табарзода О. С., Аҳмадов Ф. М // Паёми Доғишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. - 2022. №2. С. 120-129. ISSN: 2413-5151

103.Одинаев М.А. Дар ҳусуси баъзе масъалаҳои гузариши демографӣ дар шароити муосир / Низомов С.Ф., Одинаев М.А., Обидов Ф.С., Шамсов И.С // Паёми Доғишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. - 2021. №6. С. 13-20. ISSN: 2413-5151

104.Одинаев М.А. Таҳлили омории инкишофи равандҳои демографӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Одинаев М. А., Ҳайдарзода М.И., Табарзода О. С., Аҳмадов Ф. М // Паёми Доғишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. - 2022. №2. С. 120-129. ISSN: 2413-5151

105. Основы миграционной политики: Учебно-методическое пособие. - М., 2010. - С.125.

106. Осипова Г.В. Рыбаковского Л.Л. Демографическое развитие России в XXI веке. - М: Экон-Информ 2009. - С.340.

107. Осипова Г.Р. Рязанцев С.В. Демографическое перспективы России. - М: Экон-Информ 2008. - С.906.

108. Переведенцев В.И. Методы изучения миграции населения. - М.: 1975. - С.205.

109. Переведенцев В.И. Современная миграция населения Западной Сибири, Новосибирск, 1965. - С.278.

110. Промышленность РТ за 1991-2011 гг., статистический сборник - Душанбе: Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан, 2012. - С.291.

111. Проблемы демографического развития государств таможенного союза и стратегические подходы к дальнейшему наращиванию демографического потенциала. Материалы международной научно-практической конференции 13-15 октября 2015. - С.44,53,67,134,145,166.

112. Петров В.Н. Миграция населения и этнические мигранты в современной России. - Краснодар, 2004. - С.135.

113. Пигу А. Экономическая теория благосостояния. Пер. с. англ. - М.: Професс, 1985. Т.1. - 512.с.
114. Пруденского Г.А. Вопросы трудовых ресурсов в районах Сибири - М: Изд. СО АН СССР, 1961. - С.133.
115. Права человека: Изложение фактов - №24: Права трудящихся мигрантов / Всемирная компания за права человека. - Женева: 1997. - С.33.
116. Платонова Е. Экономические системы и их трансформации // Международная экономика и международные отношения. - №7, 1998. - С.30-40.
117. Рязанцев С.В. Работники из стран Центральной Азии в жилищно-коммунальном секторе Москвы (Рабочий доклад). Рабочий доклад, МОТ: Субрегиональное бюро для стран Восточной Европы и Центральной Азии. - М.: МОТ, 2010 (URL: www.ilo.org/public/russian/region/eurpro/moscow/projects/migration/htm).
118. Рязанцев С.В., Хорие Н. Моделирование потоков трудовой миграции из стран Центральной Азии в Россию: Экономико-социологическое исследование. - М.: Научный мир, 2011. - С.1-15.
119. Рязанцев С.В., Белова Л.Г. Привлечение иностранных высококвалифицированных специалистов в Россию: тенденции и перспективы. - Москва, 2017. - С.136
120. Раджабов Р.К., Факеров Х.Н., Нурмахмедов М., Сайдова М.Х. Сфера услуг: проблемы и перспективы развития. Душанбе: «Ирфон» 2007.- С.546.
121. Рахимов Р.К. Экономический рост: региональный аспект исследования. Журнал: Экономика Таджикистана: стратегия развития - №2, 2003. - С.50-70.
122. Рахимов Р.К. Довгялло Я.П., Юсуфбеков Ю.Р. Теоретико-методологические вопросы инновационного развития экономики Республики Таджикистан. Академия наук Республики Таджикистан. Институт экономики и демографии. Издательское учреждение - Душанбе: «Дониш», 2017. - С.240
123. Регионы Таджикистана, статистический сборник - Душанбе: Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан, 2011. - С.290.
124. Республики Таджикистан на пути к открытой экономике: очерки институционального анализа. Под общей редакцией Сайдмурадова Л.Х. - Душанбе: «Ирфон», 2008. - С.304.
125. Рыбаковский Л.Л. Миграция населения: прогнозы, факторы, политика. - М.: «Экон-Информ» 1987. - С.378.
126. Рыбаковский Л.Л. Население Дальнего Востока за 100 лет - М: Наука, 1969. - С.255.
127. Рыбаковский Л.Л. Концепция демографической политики: (методологические вопросы). - М.: «Экон-Информ», 2002. - С.280.

128. Рыбаковский О.Л. «Миграции населения между регионами: проблемы методологии и методики анализа». М.: «Экон-Информ», 2008. - С.288.
129. Рыбаковский Л.Л. Демография (статьи XXI века) - М.: «Экон-Информ», 2009. - С.245.
128. Рыбаковский Л.Л. Кожевникова Н.И. Оценка возможных и необходимых масштабов привлечения иммигрантов в Россию. - Москва 2010. - С.148.
130. Рыбаковский Л.Л. «История и теория миграции населения» книга первая. Мировые миграции: исторические фрагменты и их детерминанты. - Москва 2016. - С.369.
- 131.Рыбаковский Л.Л. Трансформация миграционных процессов на постсоветском пространстве. (Монографическое исследование: социология) - М: 2009. - С.432.
132. Рязанцев С.В. Гребенюк А.А. «Наши за границей» Русские, Россияне, Русскоговорящие, соотечественники: Расселение, интеграция и возвратная миграция в Россию. - Москва 2014. - С.555.
133. Рязанцев С.В., Ткаченко М.Ф. Мировой рынок труда и международная миграция: Учебное пособие. - Москва 2010. - 303 стр.
134. Рывкина Р., Косалс Л., Семагин Ю. «Множественная занятость» как фактор выживания населения Россия 1999. - М, ИСЭПН РАН, 1999. - С.185.
135. Рязанцев С.В. Трудовая миграция в России и странах СНГ: тенденции и управление. - М.: 2009. - С.210.
136. Рязанцев С.В. Трудовая миграция в странах СНГ и Балтии: тенденции, последствия, регулирование. - М: 2007. - С.23-33.
137. Рауфи А. Конкурентная экономика. Под. Общей редакцией профессора Бобоева О.Б. - Душанбе: «Дониш», 2014. - С.25.
138. Рофе А.И. О содержании понятий «трудовые ресурсы» и «робочая сила». - М. 2008.
139. Рынок труда. Научный журнал государственного учреждения «Научно-исследовательский институт труда, миграции и занятости населения» - №4 (31). - Душанбе 2016. - С.48.
- 140.Рахимов Р. К. Проблемы развития переходной экономики Республики Таджикистан. Душанбе, 2012. С. 185.
- 141.Садовская, Е. Ю. Миграция в Казахстане на рубеже XXI века: основные тенденции и перспективы. Алма-Ата, 2001.
- 142.Султанов З.С. Внешняя трудовая миграция: проблемы и регулирование. Материалы Круглого стола «Современные проблемы внешней трудовой миграции». Душанбе, РТСУ, 13 ноября 2015 г. – С. 7.

143. Садовская Е. Перспективы развития образовательной миграции. Китайская миграция в Казахстане. Демоскоп. №629-630. 9-22 февраля
144. Сайдмуродов Л.Х. Экономическая теория открытого хозяйства и проблемы современного Таджикистана. - Душанбе: «Ирфон», 2005. - С.260.
145. Созмони байнамилалии муҳоцират, Мизи мудаввар. “Таъсири бӯхрони молиявии ҷаҳонӣ ба муҳоцирони меҳнатӣ аз Тоҷикистон”, саҳ.33, Душанбе, 13-14 марта соли 2009.
146. Тоцкий, Н. Н. Введение в миграционное право. Миграционное право как подотрасль конституционного права Российской Федерации. Нормативные акты, регулирующие правоотношения с участием мигрантов. М.: Диалог МГУ, 1999.
147. Умаров Х., Улмасов Р. Внешняя трудовая миграция в Таджикистане. Душанбе. 2006. – С. 43.
149. Тимашова Т. Н. Иммиграционная политика Канады. М., 2008. С. 30.
150. Ҳушваҳтзода Қ.Ҳ. Таҳлили омории тағйирёбии равандҳои иҷтимоӣ-демографӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Ҳушваҳтзода Қ.Ҳ., Одинаев М.А., Обидов Ф.С., Амонова Д.С // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. 2021. №5. С. 5-13. ISSN: 2413-51
151. Ҳайтова Б.Ҳ. Таҳлили омории нишондиҳандаҳои муҳоцирати меҳнатӣ дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон / Ҳайтова Б.Ҳ., Одинаев М.А // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. 2022. №9. С. 18-23. ISSN: 2413-5151
152. Ҳайтова Б.Ҳ. Баҳодиҳии омории муҳоцирати меҳнатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Ҳайтова Б.Ҳ., Одинаев М.А // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. 2023. №2. С. 18-23. ISSN: 2413-5151
153. Шевцова. Е.В. Основные механизмы миграционной политики по привлечению учебных мигрантов: Чему Россия может научиться у ведущих мировых держав. Вестник НГУЭУ. 2012. №1. – С. 78; 81-84.

III. Захираҳои электронӣ.

154. <https://www.nbt.tj>
155. <http://www.mehnat.tj>
156. <https://migration.tj>
157. <https://www.stat.tj>
158. <https://orienbank.tj>
158. <https://www.spitamenbank.tj>
160. <https://dc.tj>.

161. <https://ru.wikipedia.org/wiki>

162. <https://ru.wikipedia.org/wiki>.

163. World migration report 2010. Geneva, 2010. P. 120.

ИНТИШОРОТ АЗ РӮЙИ МАВЗУИ ДИССЕРТАЦИЯ

1. Мақолаҳое, ки дар нашрияҳои тақризшавандай Комиссияи олии аттестационии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба табъ расидаанд:

[1-М]. Мирзоева М.У. Современный этап развития экономики Республики Таджикистан. // Научно - Теоретический Журнал. 2020. - №4151. - С.110-114.

[2-М]. Мирзоева М.У. Масъалаи муҳочирати меҳнатӣ ва нақши занон дар ин раванди афзоишёбанда. // “Идоракуни давлатӣ” Маҷаллаи илмию сиёсии Академияи идоракуни давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2021. - №1 (50). - С.206-212.

[3-М]. Мирзоева М.У. Сабабҳои будубоши ғайриқонунни муҳочирони меҳнатӣ дар кишвари қабул ва тадбирҳо оид ба пешгирии афзоиши он. / Бобоев А.А. // Маҷаллаи “Иқтисодиёти Тоҷикистон”-и ИИ ва Д АМИТ, 2021. - №2. - С.127-141.

[4-М]. Мирзоева М.У. Внутренняя миграция Республики Таджикистан. // Паёми Доnihgoҳи миллии Тоҷикистон.

[5-М]. Мирзоева М.У. Нақши муҳочират дар рушди иқтисодиёт ва татбиқи сиёсати давлатӣ оид ба таъминот бо шуғли пурмаҳсул. / Бобоев А.А. / маҷаллаи “Иқтисодиёти Тоҷикистон”, 2021. - №3. - С.180-186.

2. Мақолаҳое, ки дар дигар нашрияҳо ба табъ расидаанд:

[6-М]. Мирзоева М.У. Пандемияи ба амал омада ва тадбирҳо ҷиҳати беҳтар намудани вазъи муҳочират, Бозори меҳнат. / Бобоев А.А. // Бозори меҳнат”. Маҷаллаи илмии муассисаи давлатии “Пажӯҳишгоҳи меҳнат, муҳочират ва шуғли аҳолӣ”. Душанбе. Матбааи ООО “Сифат - Офсет”. 2020. - С.40-48.

[7-М]. Мирзоева М.У. Идоракуни зиддибӯхронӣ: таҳлил, баррасӣ, ва ҷустуҷӯи механизмҳои бартарафсозии он / Бобоев А.А. //

Конференсияи байналмиллалии илмӣ - амалӣ Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 25-26 ноябри соли 2021. - С.193-200.

[8-М]. Мирзоева М.У. Таъсири пандемияи (COVID - 19) ба ҷараёни муҳочират ва интиқоли пулии муҳочирони меҳнатӣ / Бобоев А.А. // Конфронси ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ. 11.12.2021 ш. Қулоб - С.53-57.

[9-М]. Мирзоева М.У. Интиқоли маблағҳои муҳочирони меҳнатӣ ва истифодаи самараноки он дар рушди устувори саноаткунонии Ҷумҳурии Тоҷикистон. // 22-23 апрели соли 2022, матбааи АИДНПҖТ ш. Душанбе. - С.160-167.

[10-М]. Мирзоева М.У. Муҳочирати меҳнатии берунаи занон ва нақши оилаҳои муҳочирон дар раванди рушд. // Конфронси ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 12 майи соли 2022. - С.232-243 матбааи АИДНПҖТ ш. Душанбе.

ФЕҲРИСТИ ТАСВИРҲО.

1. Ҷадвали 1.2.2. - Ҷамъбости умумии муҳочирати аҳолӣ дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи солҳои 1991-2000, 2001-2010, 2011-2019.
2. Ҷадвали 1.2.2. - Ҷамъбости умумии муҳочирати аҳолӣ дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи солҳои 1991-2000, 2001-2010, 2011-2019.
3. Ҷадвали 1.2.3. - Маълумот оид ба муҳочиршавӣ, бозгашт, боқӣ мондан ва барнагаштани шаҳрвандони кишварамон дар минтақаҳои ҷумҳурӣ ба ҳолати 30.06.2000 сол.
4. Ҷадвали 2.1.1. - Самараи иқтисодии муҳочирати меҳнатӣ дар соҳаи нақлиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон (солҳои 2018, 2019, 2021).
5. Ҷадвали 2.1.2. - Нишондиҳандаҳои маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ, ҳаҷми интиқоли маблағҳо ва муқоисаи он нисбат ба ММД, ҳаҷми сармояи мустақими хориҷӣ.
6. Ҷадвали 2.1.3.- Таносуби шумораи аҳолӣ, захираҳои меҳнатӣ, аҳолии аз ҷиҳати иқтисодӣ фаъол ва аҳолии аз ҷиҳати иқтисодӣ гайрифаъол дар солҳои 2018-2022 (ҳазор нафар).
7. Ҷадвали 2.1.4. - Таъсиси ҷойҳои кории нав дар баҳшҳои иқтисодиёти мамлакат барои солҳои 2016-2019 (ҳазор нафар).
8. Ҷадвали 2.1.5. - Маълумот оид ба муҳочирати меҳнатии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ба хориҷа дар давраи солҳои 2003-2020.
9. Ҷадвали 2.1.6. - Таҳлили муқоисавии муҳочирати меҳнатии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ба хориҷа бо дарназардошти минтақаҳои кишвар.
10. Ҷадвали 3.1.1. - Тартиби воридоту содироти интиқоли маблағҳо дар ташкилотҳои молиявию қарзӣ мовофиқи ҳисботҳои муҳосибӣ(Фиристодан).
11. Ҷадвали 3.1.2. - Тартиби пардоҳти интиқоли маблағҳо дар бонкҳои ваколатдор мувофиқи ҳисботҳои муҳосибӣ (Тарзи пардоҳт).
12. Ҷадвали 3.1.3. - Механизми ворид шудани маблағҳои муҳочирони меҳнатӣ ва ҳамватанони бурунмарзӣ таввасути ташкилотҳои молиявию қарзӣ.
13. Ҷадвали 3.2.1. - Маълумот оид ба муҳочирони меҳнатӣ-шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ба рӯйхати “манъшудагон” -и Федератсияи Россия солҳои 2014-2021 дохил карда шуданд (нафар).
14. Ҷадвали 3.2.2. - Маълумот оид ба тамоюли ивазшавандай муҳочирати меҳнатии беруна дар давраи солҳои 2013-2021 (нафар).
15. Ҷадвали 3.2.3. - Маълумот оид ба муҳочирати меҳнатии шаҳрвандони хориҷӣ ба Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давоми солҳои 2009-2020 (нафар).
16. Расми 1.2.1. - Шумораи аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки солҳои 1992-1998 дар натиҷаи ҷангӣ шаҳрвандӣ ҷойҳои зисти муқимии ҳудро тарқ карда, ҳамчун гурезаҳо ва муҳочирони иҷборӣ дар дохил ва хориҷи кишвар будубош доштанд.

17. Расми 2.1.1. - Шумораи муҳочирони меҳнатии ба хориҷа равонагардида ва миқдори маблағи воридшуда ба Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2007-2021.

18. Расми 2.1.2. - Сатҳи маълумотнокии муҳочирони меҳнатии кишварамон ба ҳолати соли 2021 (1000 респондент) (бо %).

19. Расми 2.1.3. - Тақсимоти муҳочирони меҳнатии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз руи синну сол ба ҳолати соли 2021 (1000 респондент) (бо %).

20. Расми 2.2.1. - Маблағҳои интиқолнамудаи муҳочирони меҳнатии берунаи Ҷумҳурии Тоҷикистон давраи аввали коронавирус - соли 2020 (1000 респондентҳо), (бо %).

21. Расми 2.2.2. - Маблағҳои интиқолнамудаи муҳочирони меҳнатии берунаи Ҷумҳурии Тоҷикистон баъд аз давраи аввали коронавирус дар соли 2021 (1000 респондентҳо), (бо %).

22. Расми 2.2.3. - Роҳҳои истифода бурдаи маблағҳои интиқолшудаи муҳочирони меҳнатии берунаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар хонаводаҳо ба ҳолати соли 2021 (1000 респондент) (бо %).

23. Расми 2.3.1.- Тақсимоти муҳочирони меҳнатии беруна аз руи ҷинс дар соли 2021 (1000 респондент) (бо %).

24. Расми 2.3.2.- Тамоюли муҳочирати меҳнатии берунаи занони Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи солҳои 2003-2021.

25. Расми 2.3.3. - Тарзи истифодаи маблағҳои ба ватан интиқолшудаи муҳочирони меҳнатӣ аз ҷониби оилаҳои муҳочирон.

26. Расми 2.3.4. - Иқтидори оилаҳои муҳочирон дар рушди иқтисодию иҷтимоии мамлакат (с.2020) (бо%).

27. Расми 2.3.5. - Таъсири маблағҳои интиқолдодаи муҳочирони меҳнатии кишварамон ба вазъи оилавии онҳо (с.2020) (бо %).